МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ

КАФЕДРА НІМЕЦЬКОЇФІЛОЛОГІЇ, ПЕРЕКЛАДУ
ТА СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Кваліфікаційна робота
магістра

на тему **АНТИСЕМІТСЬКИЙ ДИСКУРС В ДИТЯЧІЙ ЛІТЕРАТУРІ ТРЕТЬОГО РЕЙХУ: СТРУКТУРА, СЕМАНТИКА ТА ПАРАЛІНГВАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ**

Виконала: студентка 2 курсу
Групи 8.0353-н
спеціальності 035 Філологія
спеціалізації 035.043 Германські мови та літератури (переклад включно), перша – німецька
освітньо-професійної програми Сучасні лінгвістичні і перекладознавчі студії (німецька мова, англійська мова)
Лакіза Анастасія Юліївна

Керівник д.ф.н., проф. Торкут Н. М.
Рецензент к.ф.н., доц. Вапіров С. Ю.

Запоріжжя – 2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет іноземної філології
Кафедра німецької філології, перекладу та світової літератури
Освітній рівень магістр
Спеціальність 035 філологія
Спеціалізація 035.043 германські мови та література (переклад включно), перша німецька
Освітньо-професійна програма Сучасні лінгвістичні перекладознавчі студії (німецька мова, англійська мова)

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри
к.ф.н., доц. Вапіров С. Ю.
«____» _____ 2025 року

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ МАГІСТРА

Лакіза Анастасія Юліївна
(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема кваліфікаційної роботи магістра (проекту) Антисемітський дискурс в дитячій літературі Третього Рейху: структура, семантика та паралінгвальні особливості

Керівник кваліфікаційної роботи (проекту) д.ф.н., проф. Торкут Н. М.
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом ЗНУ від «20» березня 2025 року № 425-с

2. Строк подання студентом кваліфікаційної роботи (проекту)
18 листопада 2025 року

3. Вихідні дані до кваліфікаційної роботи (проекту)
робота присвячена аналізу антисемітського дискурсу в дитячій літературі Третього Рейху (1933-1945)

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити):
1) теоретико-методологічний аналіз ідеологічно маркованих дискурсів, 2) генезис та специфіку антисемітського дискурсу в культурі Німеччини, 3) характеристика дитячої літератури Третього Рейху як феномен, 4) аналіз антисемітських творів для дітей (на основі розробленого алгоритму)

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Торкут Н. І., д.ф.н., проф.	09.04.2025	11.04.2025
Розділ 1	Торкут Н. І., д.ф.н., проф.	20.05.2025	10.06.2025
Розділ 2	Торкут Н. І., д.ф.н., проф.	15.06.2025	20.05.2025
Розділ 3	Торкут Н. І., д.ф.н., проф.	20.07.2025	27.07.2025
Розділ 4	Торкут Н. І., д.ф.н., проф.	30.08.2025	11.09.2025
Висновки	Торкут Н. І., д.ф.н., проф.	23.09.2025	31.09.2025

6. Дата видачі завдання 24.05.2025

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи магістра	Строк виконання етапів роботи (проекту)	Примітка
1.	Пошук наукових джерел з теми дослідження, їх аналіз	березень 2025	виконано
2.	Добір фактичного матеріалу	березень 2025	виконано
3.	Написання вступу	березень 2025	виконано
4.	Написання теоретичного розділу	вересень 2025	виконано
5.	Написання практичного розділу	вересень 2025	виконано
6.	Формулювання висновків	листопад 2025	виконано
7.	Проходження нормоконтролю	грудень 2025	виконано
8.	Одержання відгуку та рецензії	грудень 2025	виконано
9.	Захист	грудень 2025	виконано

Автор роботи несе персональну відповідальність за відсутність в роботі несанкціонованих текстових запозичень (академічного плагіату).

Магістрант _____ А.Ю. Лакіза
(підпис) (ініціали та прізвище)

Керівник роботи _____ Н.М. Торкут
(підпис) (ініціали та прізвище)

Нормоконтроль пройдено _____ С.Ю. Вапіров
Нормоконтролер (підпис) (ініціали та прізвище)

РЕФЕРАТ

Дипломна робота – 94 стор., 111 джерел, 5 додатків.

Об'єкт дослідження: антисемітський дискурс в ілюстрованій німецькій дитячій літературі періоду Третього Рейху (1933–1945 рр.) на матеріалі видань «Stürmer-Verlag».

Мета роботи: полягає у виявленні механізмів формування антисемітського світогляду німецького загалу через семантику, вербальні та візуальні коди ключових творів дитячої літератури Третього рейху.

Теоретико-методологічні засади: методологічну основу становить міждисциплінарний полікритичний підхід: соціофілософський (семантика антисемітизму за М. Шверендтом), лінгвістичний (механізми тоталітарної мови за Л. Масенко) та семіотичний (граматика візуального дизайну за Г. Кресом та Т. ван Леувеном, риторика образу за Р. Бартом).

Отримані результати: узагальнено теоретичні засади дослідження антисемітського дискурсу, розроблено та апробовано авторський алгоритм аналізу вербальних та візуальних кодів антисемітського дискурсу. Доведено, що дитячі твори, надруковані видавництвом «Stürmer-Verlag» у 1930-1940, використовувались як інструмент «расової педагогіки» та когнітивна зброя. Встановлено, що поєднання вербальних компонентів із сугестивною візуалізацією (маніпуляція дитячою психологією, риторика геноциду, прийоми «натуралізації» і «фізіономічного детермінізму» та ін.) сприяло закріпленню антисемітизму як морально-етичної норми тогочасному німецькому соціумі та підготовці його суспільної свідомості до Голокосту.

Ключові слова: *антисемітський дискурс, дитяча література, Третій Рейх, нацистська пропаганда, образ ворога, ідеологічна індоктринація.*

ЗМІСТ

ВСТУП 3

РОЗДІЛ 1: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ІДЕОЛОГІЧНО МАРКОВАНИХ ДИСКУРСІВ 7

1.1 Поняття дискурс в світлі сучасної гуманітаристики та типологія дискурсів 7

1.2 Кореляція понять дискурс та ідеологія: аналітичне осмислення механізмів взаємодії 17

1.3 Антисемітизм як кросдискурсивний феномен: дефініція та загальна характеристика 32

РОЗДІЛ 2: АНТИСЕМІТСЬКИЙ ДИСКУРС В КУЛЬТУРІ НІМЕЧЧИНИ: ГЕНЕЗИС, СПЕЦИФІКА І НАУКОВЕ ОСМИСЛЕННЯ 44

2.1 Історія зародження антисемітських настроїв на теренах Німеччини..... 44

2.2 Методологія міждисциплінарного дослідження антисемітського дискурсу Третього Рейху 53

РОЗДІЛ 3: ДИТЯЧА ЛІТЕРАТУРА ТРЕТЬОГО РЕЙХУ: КЛЮЧОВІ ПЕРСОНАЛІЇ, СПЕЦИФІКА ТА ФУНКЦІЇ 59

3.1 Література для дітей як елемент виховання і пропаганди. 59

3.2 Дитячі письменники Третього Рейху та їхні твори. 63

РОЗДІЛ 4: ДИТЯЧІ ТВОРИ ТРЕТЬОГО РЕЙХУ В КОНТЕКСТІ ІДЕОЛОГІЇ НАЦІОНАЛ-СОЦІАЛІЗМУ 69

4.1 Сюжетно семантичний рівень репрезентації антисемітської ідеології... 69

4.2 Візуалізація антисемітських меседжів засобами книжкової ілюстрації . 85

ВИСНОВКИ 92

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 95

ДОТАТОК А 105

ДОТАТОК Б 106

ДОТАТОК В 107

ДОТАТОК Г 108

ВСТУП

«Той, хто керує минулим, керує майбутнім. Той, хто керує сьогоденням, керує минулим» – цей фундаментальний механізм сформулював Джордж Орвелл у своїй культовій антиутопії «1984» [Орвелл 2024]. Ця формула якнайкраще описує стратегію нацистської Німеччини, яка прагнула переписати історію заради контролю над прийдешніми поколіннями. Нацистські ідеологи не просто розуміли цю істину, вони довели її до абсолюту, керуючись власним цинічним постулатом: хто володіє молоддю, той володіє майбутнім».

Друга світова війна стала однією з найбільших і найтрагічніших помилок людства. Проте сьогодні, в епоху, коли толерантність іноді набуває викривлених, а подекуди й токсичних форм, суспільство часто обирає шлях найменшого опору – шлях табуїзації складних тем. Однак ігнорування механізмів зла не убезпечує від його повторення. Але завдяки працям як вітчизняних так і зарубіжних дослідників [Ковальська 2014], [Масенко 2017], [Schmitz-Berning 2007], [Schwerendt 2009], [Bergmann 2020] ми отримали можливість по-новому переосмислити вже відомі історичні факти та глибше зрозуміти дискурсивну природу антисемітизму.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що в сучасних інформаційних війнах особливої ваги набуває вивчення механізмів маніпулятивного впливу на масову свідомість. Історія засвідчує, що найбільш вразливою категорією для індоктринації є діти та молодь, чий світогляд перебуває на стадії формування. Дослідження антисемітського дискурсу в дитячій літературі нацистської Німеччини є актуальним не лише в історичному, а й у лінгвосоціокультурному аспекті. Розуміння того, як вербальні та візуальні коди ненависті імплементуються у дитячу свідомість, дозволяє виявити універсальні алгоритми пропаганди. У цьому контексті особливий інтерес становить діяльність спеціалізованого видавництва «Stürmer-Verlag» (1923-1945), продукція якого стала квінтесенцією расової

педагогіки. Лінгво-когнітивний аналіз цих текстів дає змогу зрозуміти технологію створення «образу ворога», що є критично важливим для розвитку медіаграмотності та протидії мові ворожнечі у сучасному світі.

Наукова новизна полягає у комплексному міждисциплінарному підході до вивчення нацистської дитячої літератури. У роботі вперше застосовано авторський алгоритм полікритичного аналізу, що поєднує соціофілософський підхід до семантики антисемітизму (М. Шверендт), лінгвістичний інструментарій дослідження тоталітарної мови (Л. Масенко) та семіотичний (граматика візуального дизайну за Г. Кресссом та Т. ван Леувеном, риторика образу за Р. Бартом). Такий синтез дозволив не лише акцентувати антисемітську природу сюжетики творів, а й розкрити глибинні механізми вербальної та візуальної сугестії, простеживши еволюцію пропагандистських стратегій від побутових маніпуляцій до риторики геноциду.

Об'єктом дослідження є антисемітський дискурс у німецькій дитячій літературі та книжкових ілюстраціях періоду Третього рейху (1933–1945).

Предметом дослідження виступають вербальні та візуальні засоби конструювання образу єврея як ворога у текстах для дітей, виданих видавництвом «Stürmer-Verlag».

Мета роботи полягає у виявленні механізмів формування антисемітського світогляду німецького загалу через семантику, вербальні та візуальні коди ключових творів дитячої літератури Третього рейху.

На реалізацію цієї мети спрямовано розв'язання наступних завдань:

1. сформувати теоретико-методологічні засади міждисциплінарного вивчання ідеологічно маркованих дискурсів, акцентуючи увагу на кореляції понять дискурс та ідеологія;
2. запропонувати дефініцію поняття «антисемітський дискурс»;
3. спираючись на здобутки лінгвістів, істориків, філософів, культурологів, розробити алгоритм міждисциплінарного дослідження антисемітського дискурсу Третього Рейху;

4. сформувати цілісне уявлення про дитячу літературу Третього рейху, її ключові персоналії, специфіку та функції;
5. проаналізувати сюжетику, образи і художні тропи дитячих творів «Trau keinem Fuchs auf grüner Heid und keinem Jud bei seinem Eid» (1936) Bauer E., «Der Giftpilz» (1938) Hiemer E., «Der Pudelmopsdackelpinscher und andere besinnliche Erzählungen» (1940) Hiemer E., «Juden stellen sich vor» (1934) Rupprecht Ph. (Fips), виявляючи антисемітську семантику;
6. розглянути специфіку візуалізації антисемітських меседжів засобами книжкової ілюстрації;
7. дати характеристику основних механізмів формування антисемітського світогляду німецьких дітей та підлітків часів Третього рейху через літературні тексти.

Матеріалом дослідження слугували автентичні літературні твори для дітей, що вийшли друком в Німеччині у 1930-1940 роки:

1. Bauer E. «Trau keinem Fuchs auf grüner Heid und keinem Jud bei seinem Eid» (1936);
2. Hiemer E. «Der Giftpilz» (1938);
3. Hiemer E. «Der Pudelmopsdackelpinscher und andere besinnliche Erzählungen» (1940);
4. Rupprecht Ph. (Fips) «Juden stellen sich vor» (1934).

Методи дослідження обиралися з урахуванням необхідності міждисциплінарного підходу до ідеологічно маркованого літературного феномену. Історико-біографічний метод застосовано для аналізу інституційних умов функціонування видавництва «Stürmer» та професійного бекграунду авторів. Структурно-семантичний аналіз (макрорівень) дозволив реконструювати ідеологічні наративи. Лінгвістичний аналіз (мікрорівень) використано для виявлення специфічних засобів тоталітарної мови. Інтермедіальний аналіз застосовано для інтерпретації візуальних кодів карикатур та графічних образів.

Практична значущість одержаних результатів полягає у можливості їх використання фахівцями, які вивчають механізми ідеологічного впливу, а також при розробці курсів із компаративістики та медіаграмотності, спецкурсів із соціолінгвістики та лінгвопрагматики.

Апробація: матеріали магістерської роботи були апробовані на 4 наукових конференціях у тому числі, на XVI Міжнародній науково-практичній конференції молодих учених «ІНОЗЕМНА ФІЛОЛОГІЯ У XXI СТОЛІТТІ (22 листопада 2024 року), X Міжнародній студентській науково-практичній конференції «Пріоритети сучасної філології: теорія і практика» (10-11 квітня 2025), та представлені у 2 публікаціях [Лакіза, Торкут 2024],[Лакіза 2025]. Крім того, підготовлений з проблематики дослідження креативний проект здобув перемогу в Всеукраїнському шекспірівському конкурсі студентських дослідницьких та креативних проєктів імені Віталія Кейса (2024, ІІІ місце).

Структура роботи складається зі вступу, 4 розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. У вступі окреслено наукову новизну, актуальність, мету, об’єкт, предмет та методи дослідження. У І розділі визначено природу антисемітського дискурсу як кросдискурсивного феномену. У ІІ розділі простежено історичні корені антисемітизму в Німеччині, а також розроблено полікритичну методологію дослідження. У ІІІ розділі досліджено взаємодію дитячої літератури з ідеологією Третього рейху, висвітлено біографії ключових дитячих письменників та їх роль у формуванні антисемітського дискурсу. У IV розділі апробовано на матеріалі дитячих видань Третього рейху авторський алгоритм міждисциплінарного дослідження антисемітського дискурсу. У висновках наведено теоретичне узагальнення та акцентовано нове вирішення наукового завдання, що полягає у визначенні специфіки функціонування антисемітського дискурсу в дитячій літературі Третього рейху.

Загальна кількість сторінок 94, кількість використаних джерел 111.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ІДЕОЛОГІЧНО МАРКОВАНИХ ДИСКУРСІВ

1.1 Антисемітський дискурс в світлі типології дискурсів.

Поняття «дискурс» історично еволюціонувало з часів Середньовіччя, де вживалося в значеннях «діалог», «міркування», «роздуми», до його багатовимірного феномена. Апелюючи до визначення в етимологічному онлайн-словнику, ми можемо зазначити, що «discourse» з французької мови мав значення дієприкметника минулого часу «бігати туди-сюди, поспішати». [Черняк 2006, с. 9]. Ця первинна метафора фізичного руху згодом трансформувалася в ідею руху думки. В епоху Відродження наприкінці XIV ст. термін починає вживатися в понятті обговорення або трактування теми в офіційній мові чи письмовій формі. Як наголошує Ю. Черняк, поняття «дискурс» набуло надзвичайної популярності в царині гуманітарних наук та поступово перетворилося на модний термін, яким послуговуються філософи й історики, лінгвісти та літературознавці, психологи і соціологи, політологи та фахівці з public relations. Паралельно з розростанням сфери використання цього терміна відбувається швидке нарощування його смислів, розширення спектра значень та розмивання й без того не дуже чітких кордонів його семантичного поля, що супроводжується збільшенням кількості різноманітних тлумачень і визначень». [Черняк 2014, с. 20]

Переломним моментом як для лінгвістики, так і для теорії дискурсу стала друга половина XX ст., коли науковий інтерес до мовлення почав охоплювати не лише формальну структуру, а й соціокультурний контекст. В першу чергу це обумовлено стійким технологічним розвитком у сфері комунікації та засобів масової інформації, що вплинуло на форму та зміст

мовлення. Ще одним фактором є глобалізація, що сприяє трансформації стилістики та зростанню міжкультурного обміну, поширенню великої кількості іншомовних запозичень, сленгових лексем, метафор тощо, що й призвело до нових підходів у розумінні терміну «дискурс».

Таким чином, етимологічне походження та історія розвитку семантики терміна «дискурс» дозволяє простежити його еволюцію – від значень, пов'язаних із рухом та мовленням, до розгорнутих форм комунікації. Однак сучасне розуміння цього поняття значно ширше. Спираючись на це підґрунтя та за допомогою філософських енциклопедичних словників, ми можемо запропонувати узагальнене визначення дискурсу, яке стане відправною точкою для подальшого розгляду наукових інтерпретацій, запропонованих у працях провідних дослідників.

Дискурс – це форма мовної діяльності, яка реалізується як діалог чи полілог у межах спільного для учасників комунікативного простору: мовного, тематичного, культурного тощо [Шинкарук 2002, с. 156-157]. На відміну від статичного тексту, дискурс – динамічне утворення, тісно пов'язане з соціальною дійсністю, у якій він виникає та розгортається. Він не лише передає зміст, а й структурує комунікацію, формуючи контексти, значення й навіть соціальні ролі. У цьому процесі важливу роль відіграє мова як механізм координації дій, а також невербальні засоби – інтонація, жести, міміка [Ковчак 2015, с. 203-207]. Дискурс нерозривно пов'язаний із часом і простором свого здійснення (хронотоп). У цьому сенсі його часто розуміють як мову, занурену в життя. На думку дослідника А. Карася, завершена комунікація перетворюється на текст, однак сам дискурс завжди залишається в межах живої взаємодії, вкоріненої в конкретну соціокультурну ситуацію [Карась 2008, с. 16-29].

Становлення когнітивно-дискурсивної парадигми зробило дискурс об'єктом уваги не лише лінгвістів, а й представників інших гуманітарних наук. Попри широке використання терміна, єдиного його визначення не

існує – дослідники трактують дискурс із різних наукових позицій. Це зумовлює потребу в аналізі ключових підходів до розуміння поняття «дискурс» у сучасній гуманітаристиці. Для системного аналізу різних поглядів щодо трактування дискурсу пропонуємо розподілити дослідників за тематично-концептуальними групами.

До **першої групи** ми віднесли дослідників, які розглядають дискурс як об'єкт із певною структурою, як послідовність текстів або мовних одиниць, аналізуючи його внутрішню організацію.

Своєю актуальністю у сучасній лінгвістиці поняття дискурсу завдячує американському лінгвісту З. Харрісу, який в середині XX століття присвятив своє дослідження аналізу рекламної мови. За його визначенням дискурс – це послідовний усний або письмовий виклад, застосований однією або групою осіб в межах конкретної комунікативної ситуації [Harris 1952, с. 2]. Більшість лінгвістів розширюють трактування дискурсу як мовну діяльність, що реалізується не лише у письмовій, а й у звуковій формі. Приміром, М. Йоргенсен, Л. Філліпс, П. Серіо, А. Кісельова трактують дискурс як сукупність тематично пов'язаних текстів [Ситник 2020, с. 124].

До **другої групи** ми віднесли дослідників, які зміщують акцент з формальної структури на комунікативну подію, на взаємодію учасників, їхні наміри та цілі. Для них дискурс – це мова в дії. Французький лінгвіст Еміль Бенвеніст, ключова фігура в даній групі, надає терміну «дискурс» іншого змісту. Дослідник розглядає його як форму мовлення, що привласнюється мовцем. На думку лінгвіста, дискурс – це будь-яке висловлювання, як передбачає наявність комунікантів, а саме адресанта й адресата, і відповідно комунікативний намір мовця впливати на співрозмовника [Benveniste 1974, с. 296]. Представники цієї групи розглядають дискурс як зв'язний текст, нерозривно пов'язаний з екстралінгвістичними, прагматичними, соціокультурними й іншими чинниками. За словами Н. Арутюнової, дискурс – це текст, розглянутий у подієвому контексті, це мовлення як цілеспрямована соціальна дія, що бере участь у когнітивних процесах і

взаємодії між людьми [Цит. за Черняк Ю.І. 2006. С.10].

А. Мартинюк трактує дискурс як ситуативно зумовлену інтерсуб'єктну мовленнєво-розумову діяльність, яка спрямована на взаємну орієнтацію учасників у життєвому просторі, шляхом надання мовним формам семіотичної значущості [Мартинюк 2012, с. 11-12]. Такі вчені-лінгвісти, як В. Карасик, Н. Арутюнова, Ю. М. Караулов та В. Петров розглядають дискурс як зв'язний текст, що функціонує в межах конкретної комунікативної ситуації [Ситник 2020, с. 124].

Згідно з концепцією Ф. Бацевича, дискурс постає як форма комунікативної діяльності, що реалізується у вигляді динамічного мовленнєвого потоку, інтерактивного за своєю природою (усне, письмове, паралінгвальне). Він функціонує в межах визначеного комунікативного каналу й регулюється сукупністю мовленнєвих стратегій та взаємодій. Дискурс являє собою синтез когнітивних, мовленнєвих та позамовних чинників (соціальних, психологічних тощо) [Бацевич 2009, с. 154].

До **третьої групи** належать дослідники, які відносять дискурс до соціальної практики як інструменту влади. Цей підхід виводить дискурс за межі лінгвістики, розглядаючи його як інструмент формування соціальної реальності, ідеологій та систем знань.

Розвиваючи ідею Бенвеніста, Мішель Фуко запропонував власне розуміння дискурсу як сукупності, що належить до певної системи знань. Він підкреслює, що кожна наукова галузь має свій дискурс – систему пов'язаних понять, яка формує специфічне знання в межах дисципліни [Фуко 1993, с. 95].

Ширший підхід пропонує К. Серажим, яка визначає дискурс як соціолінгвістичний феномен, що:

1. прямо чи опосередковано зумовлений соціокультурними, політичними, прагматичними, ситуативними, психологічними та іншими чинниками;
2. має як лінгвістичну (тобто зв'язаний текст або його структурно

завершений фрагмент), так і екстралінгвістичну (знання про світ, наміри, цілі, настанови мовця) структуру;

3. характеризується спільністю уявлення про світ, який поступово «конструюється» автором і інтерпретується реципієнтом (слухачем, читачем тощо) [Серажим 2006, с. 13].

М. Янкович трактує дискурс як соціолінгвістичне явище, що виникає в конкретному соціальному контексті й активно впливає на структурування соціальної реальності. Його матеріальним втіленням виступає текст (усний або письмовий), який репрезентує спосіб мислення, систему цінностей та морально-етичні норми як окремого комуніканта, так і соціуму загалом [Янкович 2015, с. 125].

До **четвертої групи** ми віднесли дослідників, які співвідносять дискурс з текстом та мисленням (когнітивний підхід). Дискурс аналізується як мовленнєвий твір, що відображає та формує ментальні процеси, концептуальні структури та знання про світ.

У дослідженні Браун Джилліан та Джорджа Юля дискурс постає як процес, тоді як текст – це результат цього процесу [Brown, Yule 1983, с.97].

Інші лінгвісти, зокрема, Е. Кубрякова, О. Александрова, О. Іссерс, Е. Падучева, розглядають дискурс як мовленнєвий твір (усний або письмовий), який реалізує різноманітні когнітивні та комунікативні функції [Ситник 2020, с. 124].

До **п’ятої групи** ми віднесли «складні випадки», тобто дослідники поєднують різні підходи та теорії, що є релевантним для осмислення таких складних явищ, як літературні дискурси.

У 1980-х Т. ван Дейк починає розглядати дискурс у значно ширшому значені. Він визначає термін як складне комунікативне явище, що включає як усний та і письмовий текст та екстралінгвістичні чинники – наміри мовця, знання про світ та соціокультурний контекст. На його думку, дискурс відображає ментальність і культуру [Van Dijk 1995, с. 161].

Аналізуючи різні підходи до поняття дискурсу, Ю. І. Черняк

пропонує важливе для нашого дослідження визначення літературного дискурсу як комунікативного феномену (художнього твору, образу, концепту або мотиву, творчості конкретного автора, мистецької течії, напряму, літературної епохи, національної літературної традиції тощо) у соціокультурній сфері. Він детермінований як чинниками комунікативно-рецептивного плану (характер репрезентації артефакту, інтенція автора, компетенція реципієнта тощо), так і певними позалітературними контекстами (історичним, соціальним, політичними, естетичним, культурним, ідеологічним, релігійним), які увиразнюють ті аспекти смислового поля, що є особливо актуальними в конкретній комунікативній ситуації. [Черняк 2014, с. 22].

Таким чином, узагальнюючи основні дослідницькі підходи, дискурс можна визначити як сукупність зв'язних усних або письмових текстів, створених у межах конкретної комунікативної ситуації з певною метою, об'єднаних, тематично організованих за характерними та позамовними ознаками. Йому властиві не лише граматичні й лексичні особливості, а й специфічні правила слововживання, синтаксису, семантики, що функціонують у взаємодії з екстралінгвістичними, прагматичними, соціокультурними, ідеологічними та позамовними ознаками.

Актуальність поняття «дискурс» різко зростає в умовах українсько-російської війни, адже саме мова стає полем боротьби за смисли. Дискурс у цьому контексті виконує не лише комунікативну, а й ідеологічну, маніпулятивну та легітимізуючу функцію – через нього формується образ ворога. Воєнний, медійний, політичний, правовий та історичний дискурси виступають інструментами впливу на масову свідомість, формування наративів, репрезентації реальності й ідентичності нації. У такому ракурсі аналіз дискурсу дає змогу глибше зрозуміти механізми інформаційної війни, стратегії символічного домінування та масового спротиву.

В контексті нашого магістерського дослідження заслуговує на увагу проблема типології дискурсів, яка, за словами Ю. Черняка, «тривалий час

залишається однією з найбільш провокативних у сучасній гуманітаристиці. Розмитість семантичних меж поняття «дискурс», об'єктивне існування доволі широкого кола критеріїв, які можуть бути покладені в основу класифікацій дискурсивних практик, спокусливе бажання використовувати термін «дискурс» у найрізноманітніших ситуативних, жанрових і сценарних моделях суттєво ускладнюють вирішення згаданої проблеми» [Черняк 2010, с. 96].

Одна з перших спроб типологізації дискурсів була запропонована Ю. Габермасом, засновником комунікативної філософії. Він виділяє п'ять видів дискурсу: дискурс як засіб комунікативної дії (наприклад, розмова з метою інформації та навчання або заздалегідь організований диспут); дискурс як засіб ідеологічного впливу, тобто комунікативна дія, яка лише позірно приймає форму дискурсу (усі форми ідеологічного виправдання); терапевтичний дискурс, де створення умов для дискурсу править за підґрунтя саморефлексії (психоаналітична розмова між лікарем та пацієнтом); нормальний дискурс, який слугує обґрунтуванню проблематичних претензій на значення (наприклад, наукова дискусія); нові форми дискурсу (навчання за допомогою дискурсу замість дискурсу як засобу для інформації та інструкцій, модель вільної семінарської дискусії за Гумбольдтом) [Хабермас 1996, 84-90]. Як бачимо, ця класифікація ґрунтується на характері тієї комунікативної ситуації, в якій розгортається певний тип дискурсу.

Лінгвіст Т. ван Дрейк, виділяє декілька різновидів дискурсу з огляду на тематику: освітньо-науковий, медичний, судовий, політичний, медіа-дискурс, корпоративний текст і мовлення [Van Dijk 1995, с. 164]. Дискурси також можна розрізняти в залежності від рівня мовленнєво-комунікативної діяльності та тексту. Відповідно до сфери комунікації дискурс поділяється на естетичний, критичний, педагогічний, юридичний, політичний тощо [Ковальська 2014, с. 121].

Український лінгвіст Ф. Бацевич інтерпретує дискурс як складне

комунікативне явище, яке можна класифікувати за низкою комунікативних параметрів: соціокомунікативний феномен (вербальний, не вербальний, комунікативний, сучасні дискурсивні практики та дискурс мовчання), сенсорна комунікація (візуальний, аудіальний, тактильний дискурс), спосіб реалізації прагматичних інтенцій мовців (лайливий, дидактичний, етикетний) [Бацевич 2009, с. 153].

Ф. Бацевич виокремлює різновиди дискурсу спираючись на інтердисциплінарний підхід. За таким принципом дискурс можна поділити за об'єктами дослідження різних наукових галузей, як репрезентацію культурної комунікації, з урахуванням етнокультурних детермінант спілкування, крізь призму культурно-історичного комунікативного контексту, соціодемографічні характеристики комунікантів (вік, стать, соціальний статус), за ідіолектними особливостями індивідуального та групового мовлення [Бацевич 2009, с. 154].

У своїй дисертації українська дослідниця Л. Павлюк запропонувала функціонально-ситуативні параметри (включаючи хронологічний вимір ситуації), авторство, жанро-стильові особливості, інституційну приналежність, матеріально-знакову форму як релевантні критерії типологізації). [Павлюк 1996].

Одну з найбільш всеосяжних типологій дискурсу розробив український дослідник Г. Почепцов, який класифікує дискурс на основі різновидів семіотичних систем. До його класифікації входить: літературний, фольклорний, міфологічний, ритуальний, театральний, маргінальний (позацензурний), неправдивий, лайливий, етикетний. Окремо хочемо виділити наступні види дискурсу та розглянути їх більш детально:

1. Теле- та радіодискурс – характеризується асиметричною комунікативною структурою: мовцеві притаманний офіційний статус, тоді як реципієнт (глядач або слухач) немає можливості взаємодіяти з ним безпосередньо. Просторово-часова дистанція між комунікантами унеможливлює корекцію або уточнення змісту повідомлення в

реальному часі.

2. Газетний дискурс – відзначається просторо-часовим розривом між автором і читачем. Писемна (друкована) форма фіксує мовлення, дозволяючи авторові ретельно добирати мовні засоби відповідно до норм письмового стилю. Особлива увага приділяється не лише змістовий наповненості, а й формальній організації тексту.
3. Дискурс у сфері PR – PR-дискурс функціонує на межі між особистісною (діалогічною) та масовою (монологічною, технологізованою) комунікацією. Він відбиває специфіку суспільної взаємодії в контексті формування публічного іміджу та налагодження відносин між організаціями та громадськістю.
4. Кінодискурс – інверсна динаміка: від фіксованого письмового сценарію до аудіовізуальної репрезентації. Глядач (пасивний реципієнт) не залучений до створення змісту, де реалізуються складна взаємодія візуальних та вербальних кодів.
5. Театральний дискурс – умовна комунікація, в якій взаємодія між акторами та глядачами відбувається опосередковано, через сценічну гру. Специфіка полягає в драматургічний репрезентації змісту, де форма передає закодовані соціокультурні смисли.
6. Рекламний дискурс – персуазивна функція: за допомогою стратегій впливу привернути увагу до продукту або послуги, сформувати позитивний імідж та стимулювати поведінку споживача.
7. Політичний дискурс – конструювання та артикуляція суспільних інтересів. Структура передбачає взаємодію між авторами (політиками) та аудиторією, яка водночас є «споживачем» змісту. У політичному дискурсі комунікативна компетенція та риторичні здібності часто мають більшу вагу, ніж особистісні характеристики.
8. Релігійний (фідеїстичний) дискурс – трансляція фундаментальних етичних та екзистенційних смислів, що мають догматичний статус. Такі знання сприймаються як ті які не підлягають сумніву. Дискурс

має сакралізований характер і виконує як регулятивну, так і інтегративну функцію у релігійній спільноті [Почепцов 1999, с. 75-90].

Уваги також заслуговує теорія українських лінгвістів І. Шевченко та О. Морозової. На їхню думку, дискурс має історично змінний характер і залежить від системи критеріїв, що формуються в межах конкретної парадигми лінгвістичного знання:

1. Форма реалізації: усна або письмова;
2. Характер мовлення: монологічна або діалогічна;
3. Відповідно до адресата: інституційна або персоналізована;
4. Залежно від постановки комунікативних засад: аргументований, конфліктний, гармонізований;
5. Соціально-комунікативна ситуація: політичний, адміністративний, правовий, військовий, медичний тощо.
6. З урахуванням характеристик комунікантів: соціодемографічний аспект (вік, стать тощо), професійна ознака (поліцейський, шахтар, моряк тощо), політична належність (комуністи, демократи тощо);
7. З позиції функціонально-змістовного навантаження: інформативне спілкування та фактична комунікація;
8. З огляду на рівень формальності та смислову насиченість у межах стилістико-функціональних регістрів мовлення: художній, науковий, публіцистичний тощо [Шевченко, Морозова 2005, с. 234].

Отже, типологічна різноманітність дискурсу засвідчує багатовекторність мовленнєвої комунікації та її залежність від соціокультурного контексту. Особливого значення набуває вивчення антисемітського дискурсу в різних типах дискурсу. Саме типологічний підхід дає змогу виявити механізми формування й трансляції антисемітських смислів, які нерідко замасковані під культурні чи ідеологічні коди певного дискурсу.

1.2 Кореляція понять дискурс та ідеологія: аналітичне осмислення механізмів взаємодії.

У попередньому підрозділі нами було розглянуто теоретичну складність поняття «дискурс» у контексті сучасної гуманітаристики. Втім, повноцінний аналіз дискурсивних практик потребує врахування їхньої ідеологічної функції. Дискурс не лише відображає, а й формує ідеологічні установки, що зумовлює необхідність звернення до його взаємозв'язку з ідеологією.

Згідно з філософським енциклопедичним словником, поняття «ідеологія» слід розглядати не лише як класичне трактування «хибної свідомості» чи як інструмент домінування, а й систему цінностей, ідей, переконань та уявлень, що об'єднує певні соціальні або професійні групи, нації тощо – що дозволяє спільноті структурувати й інтерпретувати соціальну реальність [Лісовий 2002, с. 235-236].

Для аналізу механізмів ідеологічного впливу в дискурсі ми звернулися до праць дослідників, у яких дискурс постає як засіб репрезентації та трансляції ідеологічних структур. У подальшому розгляді увагу зосереджено на ключових теоретичних підходах, що демонструють зв'язок мовних практик із формуванням соціальної дійсності та символічного домінування.

Ключову роль у розумінні зв'язку між ідеологією та дискурсом відіграють праці вже неодноразово згаданого лінгвіста Т. ван Дейка, який запропонував унікальний підхід, що будує когнітивний міст між соціальним та мовним вимірами. [Van Dijk 1995, с. 135-140].

На думку дослідника, ідеологія не є абстрактною системою, а існує у свідомості членів соціальної групи у вигляді когнітивних структур – соціальних уявлень та ментальних моделей. Саме ці уявлення виконують контролюючу функцію, тобто вони керують процесами породження та розуміння текстів, змушуючи мовців несвідомо обирати ті мовні засоби, що

відповідають їхнім ідеологічним настановам.

Цей контроль виявляється на мікрорівні мовного вибору. Наприклад, висвітлюючи протести, ідеологічно упереджена точка зору може виражатися через синтаксис:

1. Пасивна конструкція: «*Демонстранти були атаковані поліцією*» – ставить у центр уваги протестувальників.
2. Активна конструкція: «*Поліція атакувала їх*» – фокусується на діях влади.

Так само вибір номінацій (називати учасників «демонстрантами» чи «хуліганами») та займенників є не нейтральним, а стратегічним рішенням, що формує зв'язність (когезію) тексту навколо потрібної перспективи [Van Dijk 1995, с. 145].

Для практичного аналізу цих стратегій ван Дейк запропонував ефективний інструмент, відомий як «ідеологічний квадрат» або «ідеологічна призма». Ця модель полягає в систематичній самопрезентації та репрезентації «Інших» за чотирма принципами:

1. Наголошення на позитивних рисах «Нас» (своєї групи);
2. Наголошення на негативних рисах «Їх» (чужої групи);
3. Применшення або ігнорування негативних рис «Нас»;
4. Применшення або ігнорування позитивних рис «Їх».

Таким чином, ван Дейк доводить, що репрезентація подій у дискурсі – це не інертний процес, а набір конструктивних стратегій, що перебувають під соціальним та ідеологічним контролем [Van Dijk 1995, с. 135-161].

Виробництво текстів визначається ментальними моделями їхніх авторів, які, у свою чергу, часто базуються на домінуючих соціальних уявленнях. Водночас цей процес не є абсолютно детермінованим, оскільки індивідуальні варіації та особистий досвід можуть породжувати контрідеологію та опір у відповідних соціокультурних умовах [Van Dijk 1995, с. 135-161].

Іншим вченим, чиї погляди слід взяти до уваги в задекларованому

контексті, є французький філософ та історик Мішель Фуко. На відміну від марксистської традиції, він свідомо уникав терміну «ідеологія», вважаючи його занадто обтяженим. Натомість він, як наголошують вчені-дослідники його доробку, запропонував аналізувати зв'язок влади та знання через поняття дискурсу [Javadi 2017, с. 109-110].

Проаналізувавши ключові праці філософа, зокрема такі, як: «Археологія знання», «Слова і речі», та «Наглядати й карати: Народження в'язниці», можна простежити, як ця концепція розгортається. У його розумінні дискурс – це не просто мова, а потужна дискурсивна практика, яка підпорядковується системі правил та законів, яка в певну епоху визначає, що є «істиною», а що – ні, тим самим формуючи об'єкти, про які можливо говорити.

Як зазначається в «Археології знання», дискурс характеризується не речами, до яких він відсилає, а регулярністю своїх висловлювань, своїх об'єктів, своїх енунціативних модальностей і своїх концептів. Таким чином, різниця між науковим знанням та ідеологією стає незначною, адже обидва є продуктами одних і тих самих дискурсивних формацій [Foucault 1993, с. 116-117].

Фундаментом для цих формацій є те, що Фуко у праці «Слова і речі» називає епістемою. Епістема – це глибина, неусвідомлена конфігурація знання, свого роду, «сітка зрозумілості», що визначає умови можливості думки в певний історичний період. Вона функціонує як ідеологічний каркас, що встановлює, що «можна» і чого «не можна» говорити, що є «видимим» і «невидимим». Сила цього підходу демонструється знаменитою тезою Фуко про те, що навіть людина є «винаходом недавнього часу», тобто конструктом конкретної епістеми, а не вічною сутністю [Foucault 2001, с. 5-422].

У праці «Наглядати й карати: Народження в'язниці» М. Фуко розглядає владу як продуктивну силу, що не лише пригнічує, а й формує соціальну реальність і суб'єкта. Це відбувається через дисциплінарні

техніки, які є методами суворого поділу часу, простору та рухів для впорядкування людей. Одним із ключових механізмів є «нормалізуючий суд», за допомогою якого «норма» встановлюється як принцип примусу, створюючи ідеологічні категорії нормальності та відхилення. У цьому процесі конструюється навіть «душа», яка за Фуко, є не природною сутністю, а ефектом та інструментом «політичної анатомії». Кульмінацією цього процесу є суб'єкт, який інтерналізує владу, як в архітектурній метафорі Паноптикуму: «той, хто підпорядкований полю видимості стає принципом власного підкорення», що є глибоким ідеологічним ефектом [Foucault 1978, с. 141-203].

Отже, для Фуко суб'єкт не існує до появи влади, а є її кінцевим продуктом. Дискурс не діє на «примітивний атом» індивіда, а конструює його ідентичність, стабілізуючи її через ієрархічне протиставлення та виключення «Іншого». Зрештою, сам дискурс, як підкреслює Р. Дробот, є формою влади, тобто насильство, яке ми здійснюємо над речами, нав'язуючи їм певний порядок і змушуючи їх існувати в межах конкретної системи істини [Дробот 2011, с. 252-258].

Французький філософ Луї Альтюссер у своєму есе «Ідеологія та ідеологічні апарати держави» трактує ідеологію, яка має не просто ілюзорне, а цілком матеріальне існування. За Альтюссером, ідеологія втілюється не в абстрактних ідеях, а в конкретних інститутах, практиках, ритуалах і, що є ключовим для нашого дослідження, в дискурсах. Ці практики та ритуали визначаються ідеологічними апаратами держави (такими як освіта, релігія, ЗМІ, сім'я), які функціонують не через насильство, а через переконання, що транслюється переважно дискурсивно. Центральним механізмом цього процесу є інтерпеляція або «окликання» – операція, за допомогою якої ідеологія «вербує» індивідів і перетворює їх на суб'єктів, що визнають себе в певній ролі. Сам акт «окликання», як у знаменитому прикладі «Гей, ти там!», є переважно мовним, дискурсивним актом, який вписує індивіда в ідеологічну систему. Таким чином, за

Альтюссером, кореляція між ідеологією та дискурсом є нерозривною. Дискурс не просто виражає ідеологію, він є однією з форм її матеріального буття, інструментом, що через практики та ритуали створює суб'єктів, які в свою чергу відтворюють цю ж ідеологію у своїх словах і діях [Althusser 1970].

Підсумовуючи теоретичний аналіз, ми дійшли висновку, що ідеологія має матеріальне втілення в соціальних практиках. У працях Л. Альтюссера, М. Фуко та Т. ван Дейка показано, що дискурс є ключовим інструментом конструювання суб'єктів, формування знання-влади та впровадження ідеології через мовні стратегії.

Отже, теоретичний аналіз доводить, що для розуміння ідеологічного впливу слід досліджувати конкретні мовні механізми. Наступним кроком нашого дослідження є аналіз того, як саме конструювався антисемітський дискурс у дитячій літературі Третього рейху. Для методологічної основи звернемося до двох фундаментальних праць, які пропонують взаємодоповнюючі погляди на природу тоталітарної мови (нацистська Німеччина та Радянський Союз).

З одного боку, це праця Віктора Клемперера «LTI. Мова Третього рейху. Записник філолога». Це щоденник філолога, свідчення з середини системи. Він – інсайдер, жертва-аналітик, який фіксував мовні зміни в режимі реального часу, ризикуючи життям. Його метод – це включене спостереження. Його праця показує, як мова відчувалася і як вона отруювала повсякденне життя.

З іншого боку, праця Лариси Масенко «Мова радянського тоталітаризму». Це академічне дослідження, написане з історичної та наукової дистанції. Вона – зовнішній аналітик. Її метод – це структурний лінгвістичний аналіз. Її праця є системною, об'єктивною, класифікаційною. Вона показує, як мовна система була сконструйована і як вона функціонувала.

Цінність поєднання цих двох перспектив для нашого дослідження є

надзвичайною. Праця Масенко слугуватиме основою для структурної класифікації мовних засобів ідеологічного впливу, дозволяючи систематизувати такі явища, як евфемізація, ритуалізація та створення мови ворожнечі. Водночас спостереження Віктора Клемперера (а також Корнелії Шмітц-Бернінг у її дослідженні «*Vokabular des Nationalsozialismus*») дозволяють проаналізувати психологічний ефект та прагматику функціонування цих засобів безпосередньо в мові нацизму.

Поєднання цих двох підходів дозволить нам системно та глибоко дослідити, як саме конструювався антисемітський дискурс у дитячій літературі Третього рейху, переходячи від ідентифікації конкретних мовних прийомів до розуміння їхнього руйнівного впливу на свідомість дитини.

В романі «1984» Джордж Орвелл показав, що «Новомова» тоталітарних режимів звужує горизонти думки, обмежуючи вибір слів. Ця ідея підтверджується лінгвістичними дослідженнями, зокрема Лариси Масенко, яка показує, як вигадана «квазімова» стала реальною практикою в радянській епосі [Масенко 2017, с. 10-18], [Орвелл 2024, с. 282].

Клемперер, у свою чергу, підкреслював, що мова нацистської Німеччини була свідомо бідною та стандартизованою, нав’язувалася вузькою групою і замінила індивідуальні стилі. Він називав це «коричневим соусом», а стиль мовлення спростився до рівня «базарного агітатора», орієнтованого на масове сприйняття [Клемперер 2013, с. 8-13].

Саме явище новомови є, по суті, ідеальним і найбільш наочним прикладом кореляції ідеології та дискурсу. Це той випадок, коли ідеологія не просто виражається через мову, а цілеспрямовано конструює спеціальний дискурс та й керує самим процесом мислення, роблячи інакомислення буквально неможливим.

Ще одним характерним проявом «новомови» є політизація лексики, коли слова набувають нового ідеологічного забарвленого змісту, що підпорядковує мову цілям пропаганди.

Як зазначає Масенко, мова тоталітарного режиму, що претендувала

на охоплення як публічної, так і приватної сфер життя, характеризувалася надзвичайною одноманітністю, стандартизованістю та стереотипністю. Радянський варіант тоталітарного мовлення був системно-організований. Його лексичний склад формувався на основі блоку ідеологем, які поєднувалися між собою через жорстокі структурні зв'язки. Зазначені ідеологеми становили ядро лексичної системи й репрезентували ключові концепти радянської ідеології, зокрема: «комуніст», «соціалізм», «інтернаціоналізм», «дружба народів», «марксизм-ленінізм» тощо.

У наслідок постійної експлуатації такі одиниці втрачали первинне значення та перетворювалися на ритуальні знаки. Тоталітарне мовлення активно використовувало стереотипізовані віддієслівні іменники з позитивною семантикою («підвищення», «зростання», «вдосконалення») та піднесені лексичні конструкції («нові величні зрушення», «священна народна пам'ять») для конструювання уявної картини радянської дійсності.

Засобом інтенсифікації позитивних значень у ідеологічному дискурсі слугували також різні форми повтору. До лексичних повторів належать конструкції: «все більше й більше», «тисячі й тисячі конкретних справ». Семантичні повтори, своєю чергою, сформували словосполуки з дубльованою семантикою: «просування вперед», «вища стадія», «далі вперед» тощо [Масенко 2017, с. 22-25].

В своїй праці Клемперер також наводить деякі приклади ідеологем, які були присутні в лексиці нацистського режиму, наприклад, так слово «героїзм» та його похідні втратили своє гуманістичне значення. Подібну зміну пройшли й слова «фанатизм» і «фанатичний», які набули статусу моральної чесноти. Клемперер підкреслює, що в нацистському дискурсі «фанатик» ототожнювався з «героєм». Зразковою ілюстрацією політичної переінтерпретації лексики є прикметник «***kämpferisch***» (бойовий, бійцівський), який витіснив прикметник «***kriegerisch***» (войовничий), що звучав надто прямо й агресивно. Натомість «***kämpferisch***» позначав психологічно й ідеологічно прийнятний для режиму тип внутрішньої

мобілізації [Клемперер 2013, с. 4-10].

Аналізуючи матеріали, представлені у словнику «***Vokabular des Nationalsozialismus***» Корнелії Шмітц-Бернінг ми виокремили низку виразних прикладів ідеологем, що репрезентують процес політизації лексики в нацистському дискурсі.

Одним із таких прикладів є термін «***Gemeinschaftsempfang***» (суспільні збори/ спільне прослуховування) – позначав обов'язкове колективне слухання виступів Гітлера в школах, трудових колективах і навіть домогосподарствах, що ілюструє повну ідеологізацію повсякденної практики та прагнення режиму до тотального контролю над публічним і приватним простором. [Schmitz-Berning 2007, с. 262-263].

Ще одним промовистим прикладом є слово «***Intellekt***» (інтелект). Згідно з Шмітц-Бернінг, у нацистському мовленні набуло зневажливого значення, асоціюючись із холодним, схематичним і відривним від життя мисленням. Воно мало антисемітські конотації, інтелектуалізм приписувався євреям як деструктивний тип мислення, що паразитує на чужій культурі. Зокрема, у книзі «***Mein Kampf***» Гітлер неодноразово вживає слово «інтелект», характеризуючи його як чужорідне утворення, що паразитує на чужій культурі [Schmitz-Berning 2007, с. 315-317].

Не менш показовим є і переосмислення терміна «***Objektivität***» (об'єктивність), який у нацистському лексиконі набув негативного значення, асоціюючись зі слабкістю та ліберальною відкритістю, що загрожувало єдності нації. Гітлер критикував об'єктивність як небажану якість, протиставляючи її партійній лояльності, а термін набував явного ідеологічного маркування. [Schmitz-Berning 2007, с. 445-446].

Особливістю «новомови» є також дихотомічна структура – світ чітко поділяється на «друзів» і «ворогів», «своїх» і «чужих», що закріплюється на рівні лексики та синтаксису.

Радянський тоталітарний дискурс характеризувався бінарним поділом світу на «своє» / «чуже», «нове» / «старе», що відображало

марксистську концепцію двох антагоністичних таборів – соціалістичного й капіталістичного. Соціалізм репрезентував прогрес і моральну перевагу, тоді як капіталізм – занепад і експлуатацію. Така мовна стратегія підкреслювала ідеологічне підґрунтя більшовицької політики, зокрема класовий поділ суспільства [Масенко 2017, с. 5-22].

Мова Третього рейху відображала дихотомічне мислення, де позитивні риси – героїзм, мужність, сила волі – приписувалися німецькій расі, а інші народи вважалися нижчими. Клемперер підкреслює, що ця дихотомія призвела до радикального антисемітизму, який пронизував усі сфери дискурсу. Будь-які явища, від політики до культури, пояснювалися «єврейським впливом» [Клемперер 2013, с. 5-18; 77].

У словнику Шмітц-Бернінг нам вдалося знайти шокуючі приклади дихотомічного поділу світу. Центральне місце у цьому поділі посідав термін «***Auslese***» (відбір, селекція), який набув жахливого значення, перекрученого расовою ідеологією. Спочатку нейтральне поняття природного відбору перетворилося на виправдання жорстокого втручання в життя людей: сильніші мали право на життя, а слабкі – зникати. [Schmitz-Berning 2007, с. 77-79].

Ще одним уособленням дихотомічного поділу є термін «***Halbjude***» (напівєврей), який ілюструє дихотомічний поділ «арієць-єврей», який виявився недостатнім для ідеологічного контролю. Нацисти створили розширену номенклатуру расових визначень (***Volljude*** (повнокровний єврей), ***Halbjude*** (або ***Mischling*** (суміш) першого ступеня), ***Vierteljude*** (чверть-єврей (***Mischling*** другого ступеня)), де приналежність визначалася формально – за кількістю єврейських предків. У 1941 році «***Halbjude***» офіційно включили до словника Duden, легітимізувавши його в лінгвістичному та правовому просторі [Schmitz-Berning 2007, с. 292-295].

У мові, що функціонує як інструмент ідеології, значення слова часто поступається місцем його оцінному навантаженню. Саме це домінування емоційної реакції над фактичним змістом є однією з ознак «новомови».

Масенко, посилаючись на польського дослідника Міхала Ґловінського, зазначає, що в комуністичному дискурсі оцінка переважає над значенням: слову нав'язується однозначний знак цінності, важливийшіший за його об'єктивне значення. Це створює «вільну семантику», де ключове – належність до полюсу «наш» чи «чужий», а не інформативність. Лінгвістичним інструментом є гіперболізовані прикметники, підсилювальні префікси та позитивне/негативне забарвлення власних імен (наприклад, «сталінський»), що перетворює слово на носій емоційно-ідеологічної оцінки та руйнує об'єктивну правду. [Масенко 2017, с. 25-27].

Проаналізовані вище риси тоталітарної мови – політизація лексики та дихотомічний поділ світу – насправді є двома потужними проявами одного й того ж фундаментального принципу, який можна охарактеризувати як «домінування оцінки над значеннями». Ідеологеми, як «героїзм», «фанатизм», «***Intellekt***» чи «***Objektivität***», втрачають об'єктивне семантичне ядро та стають інструментами для нав'язування безапеляційної оцінки. Слова вже не описують, а миттєво маркують явище як «своє» й «позитивне» або «чуже» й «негативне».

У свою чергу, дихотомічний поділ світу є застосуванням принципу домінування оцінки над значенням на глобальному рівні. Класифікація людей як «повнокровні євреї», «напівєвреї» чи «арійці» позбавлена об'єктивного змісту й слугує інструментом оцінної ієрархії. Цей принцип замінює простір для критичної думки світом емоційних реакцій та ідеологічних ярликів.

Переважання оцінки над значенням у радянський мові зумовлювало поступову втрату реального змісту слів, що натомість набували стабільної ідеологічної конотації. Одним із способів цього семантичного зсуву було додавання квазіуточнювальних означень, які формально конкретизували термін, а фактично – підпорядковували його радянському дискурсу. Поняття «демократія» розщеплювалося на «буржуазну» та «соціалістичну», формуючи протиставлення «своє/чуже». Ідеологічні означення обов'язково

додавалися до понять на кшталт «комуністична мораль» чи «соціалістичний гуманізм», а терміни перетворювалися на ритуальні маркери та заклинальні конструкції, що не допускали варіативного вживання [Масенко 2017, с. 27-32].

Як було показано на практиці радянської тоталітарної лексики, одним із ключових інструментів ідеологічного контролю є використання «квазіуточнювальних означень» - слів, що формально конкретизують поняття, а фактично підпорядковують його панівній ідеології. У Третьому рейху, як показує Шмітц-Бернінг, такі лексичні одиниці апелювали переважно до псевдонаукових расових і біологічних критеріїв.

Так, у її словнику знаходимо приклади того, як поняття «якість» та «цінність» людини перетворювалися на інструменти расової ієрархії через додавання означень «***rassischen Qualität***» (расова якість) та «***erbbiologisch Besten***» (спадково-біологічно найкращі) або «***erblich Minderwertige***» (спадково неповноцінні) та «***generativ Minderwertigen***» (генеративно неповноцінні). Надзвичайно показовим є термін «***gesunden Volksempfinden***» (здорове народне чуття). Тут прикметник «здорове» функціонує як ідеологічний фільтр, що відсікає будь-які «нездорові» (тобто опозиційні) думки, легітимізуючи лише схвалену режимом точку зору. До «народно-ідеологічних» кваліфікаторів можна віднести терміни «***einzigen wahrhaften Kulturrassen***» (єдині справжні культурні раси) та «***minderwertige Nationen***» (неповноцінні нації) що лише підсилювало дихотомічний поділ світу у баченні ідеології Третього рейху. Ця ж стратегія працювала і на створення образу ворога. Таким чином, вже раніше згаданий термін, «***Intellekt***» (інтелект) отримав низку негативних конотацій – ***wurzellose***, ***kritisch zersetzende*** (безкореневий, що критично розкладає), що повністю спотворили первинне значення терміну [Schmitz-Berning 2007, с. 77-79; 193-192; 201-202; 406; 548; 377].

Не менш важливою рисою є вживання евфемізмів. Евфемізми у радянській новомові були важливим інструментом ідеологічного

маскування й словесної маніпуляції. Вони широко використовувалися для пом’якшення, викривлення або цілковитого приховування реального змісту явищ у політичній, економічній та культурній сферах. Так, війну в Афганістані називали «виконанням інтернаціонального обов’язку», а терміни на кшталт «общесоюзный язык» приховували фактичний статус російської мови як державної.

В радянському дискурсі евфемізми використовувалися для опису «власних проблем», натомість для опонентів застосовувалися гіперболи. Так «економічні труднощі» у СРСР протиставлялися «кризі» на Заході, «коригування цін» - «інфляції», а досягнення противника знецінювалися евфемістично, тоді як «успіхи соціалізму» перебільшувалися [Масенко 2017, с. 32-35].

Аналогічна стратегія спостерігається й у сучасній російській пропаганді: повномасштабну агресію проти України, розпочату у 2022 році, офіційна риторика визначає як «спеціальну військову операцію», намагаючись замінити поняття війни нейтральним терміном і зняти з себе відповідальність за акт вторгнення.

Новомова Третього рейху також відзначалася частим використанням евфемізмів. Клемперер влучно зауважує цю тенденцію, аналізуючи, як влада воліла говорити не про «одурманення пастви», а про «пропаганду», надаючи маніпуляції статусу респектабельної діяльності. Так само ритуальна фраза: «Наші героїчно воюючі війська» часто слугувала евфемістичним прикриттям для поразок та відступів на фронті [Клемперер 2013, с. 6-14].

Проте найжахливіше ця стратегі виявилися у лексиконі, пов’язаному з расовою політику та масовим терором. Такі терміни, як «***Rassenhygiene***» (расова гігієна) або «***Ausmerze***» (вибраковка), надавали псевдонаукового та клінічного забарвлення програмам примусової стерилізації, представляючи їх не як злочини, а як необхідні санітарні заходи. Окремі операції масових розстрілів позначалися стандартним бюрократичним евфемізмом

«***Sonderaktion***» (спеціальна акція). Проте найжахливішим прикладом є сам термін «***Endlösung der Judenfrage***» (остаточне вирішення єврейського питання). Як свідчать документи, зокрема в дорученні Герінга Гейдріху від 31 липня 1941 року, це словосполучення стало кодовою назвою для плану тотального знищення євреїв, дозволяючи чиновникам уникати прямого найменування геноциду [Schmitz-Berning 2007, с. 511-512; 79-80; 583-584; 174-176].

Важливим інструментом «новомови» виступають численні абревіатури та складноскорочені слова, які не лише прискорюють комунікацію, а й створюють відчуття закритої, контрольованої мовної системи.

Використання абревіатур і складноскорочених слів (ЦК, КПРС, СРСР, ВЛКСМ, ГУЛАГ) було однією із ознак радянської новомови, створюючи ефект технічності, стандартизації та знеособлення змісту. Як зазначає Масенко, сам Орвелл зауважував, що такі скорочення навмисно звужують смислове поле, усуваючи асоціативні ряди, наприклад, «Комінтерн» позбавлений емоційного наповнення. У своїй праці «Щоденник» Сергій Єфремов пов’язував розповсюдження абревіатур із дегуманізацією особистості, яка в радянській системі перетворюється на «спеца» – підконтрольного й безправного гвинтика державної машини. Багато новотворів на кшталт робкор, парторг, агітпроп стали невід’ємними одиницями радянського лексикону [Масенко 2017, с. 34-37].

В лексиконі Третього рейху також налічувалися численні абревіатури і складноскорочені слова. Як зазначав Клемперер, це явище було настільки всеохопним, що навіть назва його власного щоденника для лінгвістичного аналізу – ***LTI*** (Lingua Tertii Imperii) стала «засобом вимушеного самозахисту». Таке захоплення скороченнями виконувало дві ключові ідеологічні функції. По-перше, воно створювало ефект «мови для своїх», особливого коду, який відділяв посвячених у ідеологію від решти світу. По-друге, воно дегуманізувало та механізувало найстрашніші реалії

режиму [Клемперер 2013, с. 6-7].

Численні абревіатури, як-то ***NSDAP*** (націонал-соціалістична робітнича партія Німеччини), ***SA*** (штурмові загони), ***SS*** (захисні загони), ***HJ*** (гітлерюгенд), ***DAF*** (німецький робітничий фронт), пронизували всі сфери життя, перетворюючи назви організацій на безликі формули. Найбільш моторошним прикладом є скорочення ***KZ*** для ***Konzentrationslager*** (концентраційний табір), яке своєю технічною сухістю маскувало реальність фабрики смерті. Окрім абревіатур, режим активно створював цілі словотвірні гнізда навколо ідеологічно важливих слів, зокрема «***Sturm***» (штурм, буря). Так виник цілий мілітаристський лексикон, що поширювався на партійні ранги (***Sturmbannführer***), соціальні заходи (***Sturmabend***) та військові підрозділи (***Waffen-SS***), наповнюючи повсякденність атмосферою перманентної боротьби та мобілізації. Таким чином, ця стратегія перетворювала живу німецьку мову на набір кодів та команд [Schmitz-Berning 2007, с. 87-593].

Завершальним аспектом новомови є її лозунговість. Мова зводиться до простих, ритмічних, легко запам’ятовувальних фраз, які повторюються у різних контекстах з метою формування стійких асоціацій та некритичного сприйняття. Такі гасла замінюють аргументи, створюють ілюзію очевидності та виконують роль мобілізаційного інструменту.

Радянська новомова була насичена гаслами, що створювали ілюзію соціальної гармонії та підміняли реальність міфологізованою картиною світу. Формули на кшталт «*Народ і партія єдині*», «*Партія – розум, честь і совість нашої епохи*», «*Союз нерушимый республик свободных*» замінювали логіку й зміст, перетворюючи масові ритуали на форму мовчазної підтримки режиму. Часто ці гасла повторювалися механічно й втрачали смисл, як у випадку лозунга «*Дадим суровый отпор врагам мирового империализма!*», що, за спостереженням С. Давлатова, несли без розуміння значення. Як зазначав Орвелл, така мова відокремлювала мовлення від мислення, перетворюючи його на автоматичний акт [Масенко 2017, с. 38-

42].

Як зазначає Клемперер, лексика ***LTI*** була перенасичена лозунговістю, покликаною приглушити особистість і стерти межу між приватним та публічним («*Ти – ніщо, твій народ – усе*»). Монотонні гасла на кшталт «*Фюрер, наказуй, ми йдемо за тобою!» або «З нашими прапорами – перемога!*» безкінечно повторювалися й закріплювали ідеологічні установки. Лозунг «*Коли єврей пише німецькою, він бреше*» слугував не просто фразою, а расистським законом, що легітимізував переслідування. Таким чином, «лозунговість» перетворювала мову з інструменту мислення на інструмент масового фанатизму, замінюючи діалог та рефлексію набором ритуальних команд та ідеологічних закликань [Клемперер 2013, с. 14-135].

В черговий раз проаналізувавши словник Шмітц-Бернінг «Vokabular des Nationalsozialismus», нам вдалося засвідчити поширеність лозунговості в лексиці Третього рейху. Ритуальні вигуки «***Sieg Heil!***» і «***Heil Hitler!***» замінили повсякденні вітання, перетворивши соціальну взаємодію на акт лояльності, тоді як поняття «***Kampf***» і «***Endsieg***» стали гаслами постійної мобілізації. Конструкція «***gesundes Volksempfinden***» (здорове народне чуття) стала універсальним виправданням для будь-яких рішень режиму, включно з судовими вироками. Лозунги також слугували для конструювання образу ворога та групової ідентичності. Так, гасло про «***Die großen Internationalen Judentum, Liberalismus, Freimaurertum, christliche Kirchen***» (великі Інтернаціонали: єврейство, лібералізм, масонство, християнські церкви) об’єднувало різнорідні групи під єдиним негативним ярликом, створюючи ілюзію монолітної загрози, а музичні символи, як-от «***Horst-Wessel-Lied***» (пісня Хорста Весселя) функціонували як емоційні гасла, що формували почуття приналежності до руху, оминаючи критичне осмислення [Schmitz-Berning 2007, с. 176-573].

Проведений у цьому розділі аналіз доводить, що кореляція ідеології та дискурсу в тоталітарних режимах виходить далеко за межі простої

пропаганди. Такі риси новомови, як політизація лексики, дихотомічний поділ світу, домінування оцінки над значенням, використання евфемізмів, абревіатур та лозунгів, у своїй сукупності створювали цілісну систему. Ця система, доведена в Третьому рейху до граничної ефективності, перетворювала мову на інструмент не просто дискримінації, а системної дегуманізації, яка методично готувала суспільну свідомість до геноциду, замаскованого під «остаточне вирішення єврейського питання».

Таким чином, теоретична рамка, розроблена на основі праць ван Дейка, Фуко та Альтюссера, разом із практичним інструментарієм, запозиченим з аналізу тоталітарних мов у працях Клемперера, Масенко та Шмітц-Бернінг, формує ту аналітичну призму, крізь яку ми розглянемо наш основний дослідницький матеріал. Ми обов’язково використаємо цей апарат для детального аналізу антисемітського дискурсу в дитячих книгах Третього рейху, щоб простежити, як саме ця ідеологія ненависті впроваджувалася у свідомість наймолодших членів суспільства.

1.3 Антисемітизм як кросдискурсивний феномен: дефініція та загальна характеристика.

Встановивши у попередніх підрозділах нерозривний зв’язок між дискурсом як формою соціальної практики та ідеологією як системою поглядів, що формує реальність, ми підійшли до аналізу одного з найбільших руйнівних проявів цього зв’язку в історії людства. Наше дослідження зосереджене на антисемітському дискурсі, який став ідеологічною основою нацистського режиму та передумовою Голокосту. Аналіз його механізмів, зокрема в дитячій літературі, дасть змогу не лише осмислити минуле, а й розпізнавати подібні маніпулятивні практики сьогодні.

Для предметного аналізу структури та механізмів функціонування антисемітського дискурсу недостатньо лише загальних теорій ідеології.

Необхідно перш за все чітко визначити його смислове ядро – саме поняття «антисемітизм». Це не просто форма ксенофобії, а багаторівнева ідеологія з глибоким історичним корінням, що змінювалася протягом століть. Усвідомлення цієї еволюції є ключовим для подальшого аналізу, тому в цьому розділі подано робочу дефініцію антисемітизму на основі сучасних інституційних і наукових підходів та окреслено його історичний розвиток.

Для найчіткішого розуміння сутності «антисемітизму» у сучасному науковому обговоренні, ми звернулися до найбільш авторитетної дефініції, схваленої Міжнародним альянсом пам'яті жертв Голокосту (англ. IHRA). Це робоче визначення, що не є юридично зобов'язальним, проте слугує міжнародним стандартом для науковців та урядових органів, викладається наступним чином: «Антисемітизм – це певне сприйняття євреїв, що може виявлятися як ненависть до євреїв. Риторичні та фізичні прояви антисемітизму спрямовані проти євреїв чи неєвреїв та/або їхнього майна, проти єврейських громадських установ і релігійних об'єктів» [International Holocaust Remembrance Alliance].

Для конкретизації цього визначення МАПЖГ наводить низьку практичних прикладів, що охоплюють як класичні нацистські, так і сучасні прояви антисемітизму: міфи про «єврейську змову» й контроль над медіа та економікою, звинувачення євреїв у змові проти людства, заперечення або применшення Голокосту, а також використання стійких антисемітських символів і тропів.

Хоча дана дефініція є сучасним формулюванням та представляє собою лише узагальнення, але дослідження цього явища розпочалися доволі давно. Фундаментальні праці таких дослідників як Р. Гільберт «The destruction of the European Jews» (Знищення європейських євреїв) [Hilberg 1985], Р. Вістріх «Antisemitism: the longest hatred» (Антисемітизм: найдовша ненависть) [Wistrich 1991], Х. Хорх «Judentum, Antisemitismus und europäische Kultur» (Юдаїзм, антисемітизм та європейська культура) [Horch 1988], М. Шверендт «Antisemitismus in nationalsozialistischen Schulbüchern

und Unterrichtsmaterialien» (Антисемітизм у шкільних підручниках та навчальних матеріалах націонал-соціалізму) [Schwerendt 2009] та багато інших, дають нам змогу простежити еволюцію цього феномена і збагнути ключову для нашого аналізу відмінність між досучасним релігійним антиюдаїзмом та сучасним расовим антисемітизмом.

Історичні витоки ворожнечі до євреїв у Європі мають релігійний характер і позначаються терміном антиюдаїзм. Він ґрунтувався на теологічних розбіжностях між юдаїзмом і християнством та сформував образ євреїв як релігійних «Інших» через звинувачення у невизнанні Христа, «боговбивстві» й ритуальних убивствах. Це призвело до ізоляції та геттоїзації єврейських громад, однак антиюдаїзм залишав можливість інтеграції через прийняття християнства.

Ситуація радикально змінюється на межі XIX та XX століття. Як зазначають дослідники, кульмінацією цього періоду став момент, коли «традиційна система забобонів» втратила свої релігійно зв'язувальні основи легітимації [Horch 1988]. В епоху Просвітництва та секуляризації давні релігійні ворожнечі перетворилися на нову, світську ідеологію. Саме тоді, під впливом псевдонаукових расових теорій, сформувалося сучасне розуміння антисемітизму.

Більшість науковців суголосні у визнанні того факту, що термін «антисемітизм» в його сучасному розумінні вперше з'явився у німецького журналіста Вільгельма Марра, коли він опублікував свою брошуру «Der Sieg des Judenthums über das Germanenthum» (Перемога єврейства над германізмом) 1879 (Дет. див.:[Schwerendt 2009, с. 43-48], [Hilberg 1985, с. 5-41], [Wistrich 1991, с. 3-13], [Horch 1988, с. 7-23]). Але не слід вважати Марра засновником цього поняття. Отже, на відміну від релігійного антиюдаїзму, сучасний антисемітизм зводиться до псевдонаукової концепції «раси» та «чистоті крові». Ця новітня парадигма унеможливлювала будь-яку інтеграцію євреїв, оскільки, на думку ідеологів, ніщо не було здатне «очистити єврейську кров». Основний фокус змістився на ідею расової

чистоти, а шлюби між євреями та неєвреями зображилися як руйнівна сила, що загрожує культурному фундаменту. Розрізнені антиєврейські мотиви та стереотипи (міф про «єврейську жадібність» тощо) були систематизовані та перетворені на замкнений світогляд, здатний пояснити всі проблеми сучасності. У найбільш радикальному своєму прояві, як-то в нацистській риториці, цей новий антисемітизм фактично замінив собою релігію і став тотальною ідеологією, яка давала прості відповіді на складні питання і виправдовувала жорстоке насильство як прояв «природного відбору», про що згадують авторитетні вчені [Schwerendt 2009, с. 43-48], [Hilberg 1985, с. 5-41], [Wistrich 1991, с. 3-13], [Horch 1988, с. 7-23].

Визначивши антисемітизм як складну ідеологію, необхідно проаналізувати, як саме це поняття втілюється у мові. Антисемітський дискурс не є монолітним явищем, адже його вияви варіюються за відкритістю та рівнем агресії, виконуючи різні соціальні ролі. З огляду на це, ми вважаємо за доцільне розмежувати дві ключові форми: елімінаційний (відкритий) антисемітський дискурс та побутовий (прихований) антисемітський дискурс.

Ідея виокремлення елімінаційного антисемітського дискурсу не є нашою власною. Її підґрунтя заклав дослідник Д. Ґольдгаґен у своїй праці «Hitler’s Willing Executioners» (Добровільні кати Гітлера). [Goldhagen 1997, с. 66-69]. За його концепцією, в нацистській Німеччині існувала специфічна форма антисемітизму, що пронизувала усі соціальні сфери життя і базувалася на аксіомі: «єврей – ворог і підлягає знищенню». Цей підвид дискурсу відзначається низькою чітких рис, які особливо яскраво проявляються в пропагандистських медіа, на зразок газети «***Der Stürmer***», випуски якої ми проаналізували між 1923 – 1944 роками. До основних рис елімінаційного антисемітського дискурсу ми можемо віднести:

- Систематична дегуманізація через біологічні метафори (порівняння євреїв з різними «паразитами», наприклад, «щурами», «отруйними грибами» тощо);

- Систематична дегуманізація через патологічні метафори (порівняння євреїв з «вірусами», «чумою» тощо);
- Просування тропу про світову єврейську змову;
- Створення карикатурних образів на основі фізичних та моральних стереотипів (жадібність, гакоподібний ніс, хитрість тощо);
- Інверсія (за якої агресор приписує свої геноцидальні наміри жертві, подаючи власні дії як акт самозахисту);
- Постійне повторювання (риторикальна стратегія для надання антисемітським стереотипам та метафорам статусу загально відомої істини;
- Залякування (використання прямих та не прямих погроз до євреїв метою дестабілізації соціокультурних відносин в середні суспільства).

На противагу відкритій агресії елімінаційного антисемітського дискурсу, ми розглядаємо іншу, більш витончену форму – побутовий антисемітський дискурс. Якщо перший підвид є продуктом цілеспрямованої державної пропаганди, то другий підвид існує у сфері повсякденної культури та усної народної творчості, але переважно в анекдотах. Такі «гумористичні» тексти відтворюють і нормалізують стереотипи про євреїв, висміюючи мову, поведінку, традиції й цінності, а в крайніх формах – глузуючи з Голокосту. За зовнішньою невинністю цих жартів прихована руйнівна сила: як зауважує Д. Ґольдгаґен, культурні когнітивні моделі засвоюються так само непомітно, як і мова. У такий спосіб побутовий дискурс закріплює антисемітські уявлення та підготовлює ґрунт для радикальнішої пропаганди [Goldhagen 1997, с. 66-69].

Спираючись на проведений аналіз, ми можемо сформулювати розгорнуту дефініцію антисемітського дискурсу як комплексної системи комунікативних практик (текстів, висловлювань, візуальних образів, наративів тощо), що втілює, поширює та легітимізує антисемітську ідеологію. На відміну від досучасного релігійного антиюдаїзму, сучасний антисемітський дискурс базується на псевдонауковій расовій парадигмі, яка

розглядає єврейство як незмінну біологічну сутність і прагне до створення замкненого світогляду, що пояснює всі соціальні проблеми через призму «єврейського питання».

Даний вид дискурсу не є монолітним і для цілей нашого дослідження ми розмежовуємо дві його ключові, взаємопов'язані форми:

1. Елімінаційний (відкритий) антисемітський дискурс – цілеспрямована, відкрита мова державної пропаганди й радикальних ідеологій, спрямована на виключення євреїв із суспільства. Він ґрунтується на дегуманізації, міфах про світову змову, карикатурних стереотипах, а також на інверсії, повторенні та стратегіях залякування.
2. Побутовий антисемітський дискурс – це більш тонка форма, що існує у сфері повсякденної культури, фольклору та гумору. Його головна мета – нормалізація антисемітських упереджень. Він діє непомітно, вбудовуючи шкідливі когнітивні моделі та стереотипи у свідомості людини так само, як граматику рідної мови.

Ключовим у цьому визначенні розуміння взаємозв'язку цих двох форм. Побутовий дискурс формує культурну толерантність до упереджень, на ґрунті якої елімінаційний дискурс стає суспільно прийнятним. Їх поєднання створює тотальне ідеологічне середовище, що уможливлює перехід від слів до систематичного насильства.

Формування антисемітизму через призму соціокультурного дискурсу відбувалося протягом всієї історії людства і залишається актуальним досі. На рівні колективного несвідомого людство створило стійкий упереджений архетип єврея як об'єкта проекції суспільної тривоги, економічної нестабільності, ворога тощо. Як один із прикладів прояву антисемітизму у контексті соціокультурного дискурсу можна назвати надання негативної конотації етноніму «жид».

Етнонім «жид» бере свій початок від латинського «judaeus» та гебрейського «djudios», що в свою чергу має значення «славетний» або «хвалений». Літера «j» в латинській манері деяких романських діалектах

вимовлялося як звук «ж». В Галії (сучасна Франція) juif вимовлялося як жюїв, а у давній Британії jew – джю. Старороманська вимова мала вплив і на слов'янські мови [Botterweck 1986, с. 483], [Berger 2005, с. 41]. Згідно з дослідженнями, слово «жид» з'явилося на території Київської Русі ще в дописемний період [Кубійович 1957, с. 670-680]. Перехід від старослов'янського «жидъ» до зневажливого поняття відбувся наприкінці XV ст. під впливом російської православної церкви, яка називала єретиків «жидовствующими», що закріпило принизливу конотацію терміна в умовах маргіналізації євреїв. [Брик 1985, с. 7-8].

Прояв антисемітизму у релігійному дискурсі також бере свій початок з давніх часів. Одним із найдавніших джерел антисемітизму можна назвати як і сам оригінальний біблійний текст так і його авторське трактування. Сумніви та бунти іудеїв у Старому Завіті тлумачилися як доказ їхньої «гріховності», а ідея «обраного народу» – як прояв винятковості. Найпотужнішим чинником стало звинувачення євреїв у розп'ятті Ісуса Христа, закріплене в новозавітних текстах і ранньохристиянській традиції, де їх почали називати «богоубивцями». У Євангелії від Матвія 27:25 згадується момент, в якому натовп вигукує «Кров Його на нас і на дітях наших» [Біблія, Вихід 12:31-37], [Євангеліє від Матвія 27:25], [Markus 2003, с.1]. Показовим прикладом є проповіді Іоана Златоуста «Проти іудеїв» (386 р.), у яких євреїв зображено як «демонів» і закликано уникати будь-якого контакту з ними, що сприяло закріпленню образу єврея як ворога віри та тривалому відтворенню релігійної ненависті [Проти юдеїв. Слово перше].

Цікавий факт: у 1965 році Другий Ватиканський Собор ухвалив декларацію Nostra Aetate, яка офіційно зняла з єврейського народу провину за смерть Ісуса: *«…проте те, що сталося під час Його страстей, не можна звинувачувати ні всіх євреїв без розрізнення, ні тодішніх, ні сучасних євреїв. Хоча Церква є новим народом Божим, євреїв не слід представляти як відкинутих або проклятих Богом, ніби це випливає зі Святого Письма*» [DECLARATION ON THE RELATION OF THE CHURCH].

Юриспруденція неодноразово ставала інструментом закріплення дискримінації щодо євреїв. В Середньовіччі євреї зазнавали численних обмежень. Їм забороняли володіти землею, вступати до гільдій, отримувати дворянство, а життя зводилося до ізольованих міських гетто під загрозою погромів. У Новий час їхня діяльність обмежувалася торгівлею, нецеховими ремеслами й кредитуванням, виняток становили лише окремі «придворні євреї» та лікарі. Показовим є приклад Англії, яка першою в Європі повністю вигнала євреїв, заборонивши їм повернення під загрозою смерті [Katznelson 2005, с. 88].

Починаючи з XVII століття, становище євреїв різко погіршилося: їх виганяли з більшості німецьких міст, а там, де дозволяли жити, обмежували в правах і обкладали податками. Наприкінці XVIII століття в Російській імперії було запроваджено «смугу осілості», що закріпила примусову сегрегацію. Постійні утиски й вигнання спричинили зубожіння громад і водночас укорінили стереотипи – від образу «Вічного єврея» до міфів про нечесність і «специфічні» заняття. [Herbert 1988, с. 77-82].

Ці стереотипи стали основою 25-пунктної програми НСДАП, проголошеної Гітлером у 1920 році, яка заклала правові засади дискримінації євреїв: позбавлення громадянства, заборона державної служби та загроза депортації. Нацистська пропаганда закликала до бойкоту «єврейських товарів», а ця ідеологія швидко перейшла в насильницьку практику, кульмінацією якої стала «Кришталева ніч» 9 – 10 листопада 1938 року. [Hayes 2017, с. 94], [Feinermann 1999, с. 13].

Державна влада, ще до приходу нацистів, у Німеччині неодноразово легітимізувала негативні образи євреїв через політичні рішення. Наприкінці XIX – на початку XX ст. уряд Російської імперії свідомо використовував антисемітизм як засіб відволікання від соціально-політичних криз, спрямовуючи народне невдоволення на єврейську громаду. Через пропаганду та діяльність чорносотенців євреїв звинувачували у всіх проблемах імперії, що зрештою призвело до масових погромів, зокрема в

Україні у 1905 році [Гаухман 2016, с. 448-464].

Однією з найрезонансніших антисемітських справ у політичному дискурсі стала справа Дрейфуса, використана для політичних інтриг і мобілізації правих сил. Єврейське походження офіцера Альфреда Дрейфуса стало підставою для звинувачень у шпигунстві, а антисемітська преса сформувала образ «єврея-зрадника» [Canivet 2006, с. 15].

У нацистській риториці утвердився міф про «єврейську змову» та «світове панування», який згодом трансформувався в післявоєнному дискурсі СРСР. Євреїв звинувачували у «безрідному космополітизмі» й антиродянській діяльності, що зокрема вилилося у так звану «справу лікарів» про нібито змову єврейських медиків [Даниленко 2008, с. 528].

Освітній і науковий дискурси, так само як і юридичний, не були вільними від антисемітських тенденцій. Євреям заборонялося не тільки навчатися, а й викладати у закладах вищої освіти. Фрідріх Вільгельм III заборонив євреям викладати в Пруссії і звільнив їх з усіх державних посад [Rosenthal 1973, с. 219]. Німецький філософ Якоб Фрідріх Фріз закликав усіх студентів спалювати книги єврейського письменника Сауля Ашера, який критикував манію переслідувань німецьких націоналістів [Treß 2011, с. 434]. У часи Веймарської республіки багато студентських союзів виключили зі своїх лав не тільки самих євреїв, а й тих, хто мав єврейське коріння [Grüttner 1995, с. 556]. Приклади прояву пропаганди антисемітизму в шкільних підручниках дослідив доктор філософії М. Шверендт. Ця жахлива пропаганда буквально поглинула усі навчальні предмети. Дослідник наводить конкретні приклади, які були описані в шкільних підручниках з біології, де «арійську расу» звеличували, а євреїв зображували як біологічно неповноцінну та небезпечну «расу-паразита». [Schwerendt 2009, с. 199-205].

Німеччина була не єдиною, хто обмежував права євреїв в освітній сфері. Угорщина на початку XX ст. прийняла закон Numerus Clausus, який обмежував число євреїв в університетах до 6% [Szapor, Kovács 2025, с. 1].

Президент Гарвардського університету Ебботт Лоуренс Лоуелл активно запроваджував обмежувальні квоти для студентів-євреїв. [Strauss 2023, с.1]. У польських університетах існувало поняття ghetto ławkowe («єврейські лавки»), яке було офіційною формою сегрегації в розміщенні студентів. Єврейські студенти були зобов'язані під загрозою виключення сидіти в лівій частині аудиторій [Blobaum 2005, с. 368].

Літературний дискурс суттєво сприяв поширенню антисемітизму, закріплюючи за євреями образ антагоніста. Так, у романі Ч. Діккенса «Олівер Твіст» персонаж Феджин постає як єврей-злочинець із потворною зовнішністю, маніпулятивний і корумпований [Діккенс 1929]. Феджин став утіленням вікторіанського страху перед євреєм як злочинцем, що розбещує християнську молодь.

З часом Антисемітизм еволюціонував від релігійного та побутового до расового. Ж. А. де Гобіно у «Нарисах про нерівність людських рас» зображував євреїв як «нижчу» расу, що загрожує «вищій» арійській. В епоху модернізму антисемітські мотиви знайшли місце у творчості деяких впливових поетів. Т. С. Еліот у своїх віршах «Gerontion» та «Burbank with a Baedeker: Bleistein with a Cigar» зображував євреїв як вульгарних нуворишів без «коріння», що руйнують європейську культуру [Eliot 1920, с. 1].

Поряд з літературним дискурсом можна зазначити публіцистичний дискурс. Імперська щоденна православно-патріотична газета «Русское знамя» часто апелювала до «єврейського питання» з гучними заголовками («Цена русской жизни и жидовской крови», «Хлеб, война и жиды»). Французька La Libre Parole Едуарда Дрюмона рупором політичного антисемітизму, розпалювала ненависть під час справи Дрейфуса, звинувачуючи євреїв у зраді та змові проти Франції [Miquel 1989, с. 391]. До цієї категорії належить і тижневик Генрі Форда «The Dearborn Independent», який опублікував 91 серію «Міжнародне єврейство: головна проблема світу», спираючись на «Протоколи сіонських мудреців» та звинувачуючи євреїв у контролі фінансів, політики та медіа [Schulman 2020, с. 1].

Антисемітизм не обійшов стороною театральний та кінодискурс. Класичний приклад – п'єса Шекспіра «Венеціанський купець», де образ Шейлока репрезентує єврейство. Незважаючи на людяний монолог персонажа, нацисти використали п'єсу у власних пропагандистських цілях.

Завдяки втручанню Театральної палати Рейху, було вилучено до 100 рядків із п'єси, зокрема фрагменти, що викликали співчуття до Шейлока. Найрадикальніше – видалення монологу з 3 дії, сцени 1, де Шейлок говорить про лицемірство християн і своє право на гідність [Symington 2005, с. 248], [Makaryk 2012, с. 41].

Крім того змін зазнав і образ доньки Шейлока – Джесіки. В оригіналі вона тікає з коханим Лоренцо і приймає християнство. Оскільки змішання «арійської» та «єврейської» крові суперечило нацистській ідеології, було прийнято рішення про змінення цієї сюжетної лінії: Джесіка покидає коханого та повертається до батька у гетто, або Джесіка удочерена донька Шейлока і не є за походженням єврейкою [London 2000, с. 246], [Horowitz 2007, с. 14].

Окремо хочемо відзначити працю дослідника Ендрю Боннелла, який порівняв двох акторів, які зіграли ролі Шейлока. У 1920-х роках актор Фріц Кортнер, єврей за походженням, прагнув гуманізовати Шейлока, представляючи його як жертву ворожого середовища. У його трактуванні персонаж отримав гідність і трагедію, викликаючи співчуття, а Вернер Краус створив гротескну, демонізовану карикатуру, що відповідала нацистській ідеології [Bonnell 2007, с.72-83].

У 1940 в прокат кінотеатрів вийшов фільм «Єврей Зюсс», в головній ролі був сам Краус. Окрім головної ролі він виконав і п'ять інших ролей євреїв [Töteberg 2005, с. 337-339]. В той самий рік вийшов ще один пропагандистський фільм «Вічний жид», який став інструментом маніпуляції думки суспільства щодо реалізації «остаточного вирішення єврейського питання» [Taylor 2006, с. 174].

У цифровому дискурсі антисемітизм проявляється через меми,

тролінг і сіткоми. В пошуку Google за запитом: «меми, жарти про євреїв» показує численні карикатури, жарти з відсилками до Голокосту та поширені стереотипи.

Вся наведена нами інформація свідчить про те, що антисемітизм формувався не як окреме явище в межах однієї сфери, а як багатошаровий процес, що проникає в усі основні типи дискурсу. У різні історичні епохи і в різних частинах світу антисемітські уявлення, міфи, терміни, риторика й образи закріплювалися в публічній комунікації, від проповідей і шкільних підручників до державних документів та законів. Це стало дискурсивною практикою, яка з покоління в покоління репродукувала негативний образах єврея, як «іншого» – маргінала, ворога, паразита, змовника, боговбивці.

З погляду історичного дискурсу антисемітизм постає як серійна наративна модель, що забезпечує когнітивну сталість негативного ставлення до євреїв. Різні історичні джерела, тексти, ідеологеми та інституційні практики інтертекстуально поєднуються, утворюючи єдине дискурсивне поле, у якому минуле вибудовується навколо образу єврея як джерела зла. У цьому сенсі антисемітизм не просто «присутній» в історії – він сам стає частиною механізму історичної комунікації, через який різні суспільства осмислюють, маніпулюють і відтворюють власне минуле.

РОЗДІЛ 2
АНТИСЕМІТСЬКИЙ ДИСКУРС В КУЛЬТУРІ НІМЕЧЧИНИ: ГЕНЕЗИС, СПЕЦИФІКА ТА НАУКОВЕ ОСМИСЛЕННЯ

2.1 Історія зародження антисемітських настроїв на теренах Німеччини.

Жодне історичне явище не виникає у вакуумі, і антисемітизм, що призвів до катастрофи в Третьому рейху, не є винятком. Тому для розуміння його німецької специфіки необхідно звернутися до загальноєвропейської еволюції релігійних і соціальних стереотипів, які згодом були радикалізовані та перетворені на расову ідеологію.

Європейська ворожнеча до євреїв сформувалася з конфлікту між раннім християнством і юдаїзмом. У античних Греції та Римі ставлення до євреїв було радше загальноксеонофобським, без системної юдофобії. Перелом настав із відокремленням християнства, яке, вибудовуючи власну ідентичність, створило антиюдейську доктрину та звинуватило євреїв у «вбивстві Христа». Після утвердження християнства як державної релігії цей теологічний антиюдаїзм призвів до правових обмежень, насильства й виключення євреїв із суспільства, зокрема під час Хрестових походів.

Дискримінація євреїв була інституціоналізована на Четвертому Латеранському соборі 1215 року, який запровадив обов’язкові позначки на одязі та заборонив їм державні посади. У цей час укорінилися міфи про «кривавий наклеп» і осквернення гостії, що провокували погроми. Економічна ізоляція, зокрема зайнятість у лихварстві, зробила євреїв зручними «цапами-відбувайлами» під час криз і епідемій чуми. Це призвело до масових вигнань з Англії, Франції, Іспанії та Португалії. В Іспанії XV ст. виникла расистська доктрина «чистоти крові», яка переслідувала навіть хрещених євреїв, а вигнання спричинили міграцію громад до Східної та

Центральної Європи [Bergmann 2020, с. 9-16].

На тлі загальноєвропейських процесів антиєврейська ворожнеча в Німеччині набула власної специфіки, зумовленої релігійними, соціальними та інтелектуальними чинниками. У пізньому Середньовіччі становище євреїв залежало від фінансових інтересів міст і тимчасових «охоронних грамот», тоді як релігійний фундаменталізм посилював тиск. Переломним моментом стала Реформація: у трактаті «Про євреїв та їхню брехню» (1543) Мартін Лютер закликав до знищення синагог і вигнання євреїв, що надало німецькому антиюдаїзму особливої жорстокості.

Цей ненависний трактат став підґрунтям для німецького антисемітизму й активно використовувався нацистською пропагандою; подібні погляди поділяли й інші реформатори, зокрема Цвінґлі та Кальвін. Просвітництво принесло суперечливі тенденції: поряд з ідеями толерантності (Лессінг, Мендельсон) з'явилася світська критика юдаїзму, як у Вольтера, що підготувала ґрунт для расових теорій. У XVII–XVIII ст. сформувався подвійний стереотип єврея: з одного боку – злиденного «бродячого жебрака» (Betteljuden), з іншого – впливового «придворного єврея», що поєднувало образи безсилля та всесильності [Bergmann 2020, с. 9-16].

Епоха Просвітництва відкрила шлях до емансипації євреїв, але водночас породила нові форми антисемітизму. У Франції це проявилося у формулі Клермон-Тоннера про відмову євреям як нації та рівність для них як індивідів; навіть Наполеон, підтримуючи рівноправ'я, запровадив обмежувальний «Ганебний декрет». Саме тут виник модерний лівий антисемітизм, зокрема в працях Альфонса Туссенеля, який атакував євреїв як символ капіталізму. У Російській імперії антисемітська політика була ще жорсткішою: 25-річна військова повинність за Миколи I та «Книга про кагал» Якова Брафмана сприяли поширенню міфів про єврейську змову. Попри різні шляхи, до 1870-х років антисемітизм утвердився як потужна ідеологія по всій Європі [Bergmann 2020, с. 17-37].

Дискусія про емансипацію євреїв у Німеччині почалася наприкінці XVIII століття, але навіть її прихильники висували асиміляційні вимоги, аж до відмови від власної ідентичності. З піднесенням німецького націоналізму під час наполеонівських війн опір емансипації набув проторасистських форм: мислителі на кшталт Йоганна Готліба Фіхте та Ернста Моріца Арндта формували антиєврейський дискурс, що вилився у «геп-геп»-погроми 1819 року. Водночас філософи, як-от Крістоф Майнерс, розробляли расові ієрархії, які позбавляли євреїв повноти громадянських прав. У XIX столітті ці ідеї посилилися через «семітські» теорії та відверто дегуманізуючі уявлення, що дискредитували саму ідею емансипації [Bergmann 1989, с. 208].

Ще до створення Німецької імперії образ жадібного єврея був сталим кліше масової культури й літератури. Навіть асиміляція не гарантувала прийняття, що Гейне іронічно назвав хрещення «вхідним квитком до європейської культури». Після короткої надії Революції 1848 року її поразка спричинила розчарування та реакцію. Водночас економічний і соціальний успіх німецьких євреїв парадоксально став каталізатором модерного антисемітизму, зробивши їх символом ненависної ліберальної сучасності [Bergmann 2020, с. 17-37].

Модерний антисемітизм у Німеччині вибухнув як організований рух на тлі економічної депресії 1873-79 років, що дискредитувала лібералізм. У червні 1875 року журналіст Франц Перро опублікував у газеті «Kreuzzeitung» відомі «Статті епохи», де звинуватив єврейських банкірів та політиків (фон Бляйхредер, Ласкер, Бамбергер) у контролі над економікою: «Насправді нами зараз керують євреї» [Craig 1999, с. 105]. Також, одним із перших його голосів став журналіст Отто Ґлаґау, який у популярному журналі «Gartenlaube» у 1876 році писав: «Світова історія не знає другого прикладу, щоб безбатченківський народ, фізично і психічно виразно вироджена раса, панував над земною кулею лише за допомогою хитрощів та лукавства, лихварства та гендлярства». У Католицькій Церкві спостерігався

«подвійний антисемітизм» [цит. за Rohling 1876, с. 108].

Попри формальне засудження насильства, церковні діячі пропагували «захисний» антисемітизм, спрямований проти нібито шкідливого впливу євреїв. Широкого розголосу набула книга Августа Ролінга «Талмудичний єврей» (1871), побудована на маніпулятивних цитатах з Талмуду, яку згодом використовував Юліус Штрайхер у «Der Stürmer» [Rohling 1876, с. 108].

Політичне оформлення руху здійснив Адольф Штекер, який першим успішно використав антисемітизм як інструмент політичної агітації. Інтелектуальної легітимності йому надав історик Генріх фон Трейчке, автор гасла «Євреї — наше нещастя!» (Die Juden sind unser Unglück!) [Цит. за Rheinz 2007, с. 243]. Заява Трейчке спричинила «Берлінську суперечку про антисемітизм», під час якої Теодор Моммзен звинуватив його у легітимізації антисемітизму. Рух трансформувався з консервативно-християнського на расистський завдяки Вільгельму Марру, Х’юстону Стюарту Чемберлену та його «Основам XIX століття», а також видавцю Теодору Фрічу. Ідеї проникали й у культуру: товариства захисту тварин за підтримки Ріхарда Вагнера критикували ритуальний забій як «єврейську медицину» [Rheinz 2007, с. 234-252].

У 1880 році «Антисемітську петицію» підписали 250 000 осіб, вимагаючи позбавити євреїв прав. Це сформувало «добропорядний бюргерський антисемітизм», який став частиною національної ідеології та підготував ґрунт для радикалізму XX століття [Bergmann 2020, с. 38-50].

Після 1880 року антисемітська діяльність поширилася і на клуби: Німецьку гімнастичну асоціацію, Офіцерський корпус та студентські об’єднання. Асоціація Кіффхойзера першою виключила євреїв у 1886 році, а до 1902 року соціальна ізоляція єврейських студентів стала майже повною [Kampe 1988, с. 205]. Антисемітизм став особливо сильним в університетах, де майбутня еліта (юристи, лікарі, вчителі) брала участь в агітації та дискримінації.

Німецька національна асоціація комерційних помічників була заснована у 1893 році як антисемітське об'єднання. Впливова Пангерманська ліга також ставала дедалі радикальнішою [Pulzer 2004, с. 220]. Генріх Класс у книзі «Якби я був імператором» (1912) вимагав позбавлення євреїв громадянства, а соціал-демократичні газети зображували їх шахраями. Вальтер Ратенау підсумував це: «кожен німецький єврей у юності усвідомлює себе громадянином другого сорту» [Schoeps 2010, с. 110], [Richarz 1979, с. 38].

Хоча наступні історичні події прямо не стосуються Німеччини, методологія, яка була застосована проти євреїв у Франці та імперській Росії, пізніше знайшла відгук і в німецькому суспільстві. У Франції Едуард Дрюмон через «Єврейську Францію» та газету «La Libre Parole» створив медійний дискурс, що звинувачував євреїв у всіх бідах, кульмінацією якого стала «Справа Дрейфуса» та погроми 1898 року. У Росії цар Олександр III запровадив дискримінаційні «Травневі закони» 1882 року, погроми змусили два мільйони євреїв емігрувати, а ідеологічно їх підтримували «Протоколи сіонських мудреців» та процеси, як «Справа Бейліса» [Bergmann 2020, с. 50-63].

Перша світова війна радикалізувала антисемітизм у Європі. В Угорщині після поразки й територіальних втрат спостерігався вибух відкритого антисемітизму. У Франції «union sacrée» тимчасово стримувала рух, сприяючи інтеграції євреїв. У Російській імперії війна посилила підозри в шпигунстві та призвела до депортацій і погромів, а повна емансипація відбулася лише після Лютневої революції 1917 року. Праві сили одразу поширювали антисемітські чутки про Керенського, демонструючи миттєву реакцію на спроби єврейської інтеграції [Bergmann 2020, с. 63-68].

У Німеччині війна швидко перетворила євреїв із патріотів на «цапів-відбувайлів», заклавши ідеологічне підґрунтя для нацизму. Спочатку вони брали участь у «громадянському мирі» (Burgfrieden) та обіймали провідні позиції, але з погіршенням фронту праві сили звинувачували їх у боягузтві.

Апогеєм став «перепис євреїв» (Judenzählung) в армії 1916 року, результати якого приховали. Євреїв звинувачували у продовольчій кризі, поширювали гасло про «єврейський мир», закривали кордони для біженців і праві сили ще до закінчення війни створили «легенду про удар ножем у спину» (Dolchstoßlegende). Радикалізація антисемітизму після 1918 року була наслідком війни, поразки та революції [Bergmann 2020, с. 63-68].

Після Першої світової війни політична нестабільність і територіальні втрати спричинили хвилю радикального антисемітизму в Європі. В Австрії християнсько-соціальна партія 1918 року закликала боротися з єврейською «небезпекою», 77 000 біженців з Галичини стали мішенню нападів. В Угорщині поразка та Тріанонський мир спричинили «Білий терор» Міклоша Горті з 1500–5000 жертвами, третина з яких євреї; ухвалено антисемітський закон «Numerus Clausus». У Польщі антисемітизм Романа Дмовського підтримував стереотип «жида-комуніста» та погроми, що забрали до 2000 життів. В Росії та Україні Громадянська війна (1917–1921) спричинила 60 000–250 000 жертв серед євреїв, а Сталін у 1927 році визнав антисемітські прояви навіть у партії [Bergmann 2020, с. 69-90].

Закінчення Першої світовою війни та крах імперії спровокували у Веймарській республіці вибух радикального антисемітизму, що поєднав старі упередження з новими політичними викликами. Вільгельм II у 1919 році закликав «знищити паразитів на німецькій землі». Страх перед революцією та звинувачення в «жидо-більшовизмі» спричинили створення понад сотні антисемітських організацій. Найбільша – Німецько-народний союз оборони і наступу (DSTB, 200 000 членів) – поширювала списки «шкідників», а після вбивства міністра Вальтера Ратенау 1922 року була заборонена. Вуличне насильство, включно з діями під час гітлерівського путчу 1923 року, майже не каралося судом [Walter 1999, с. 253]. Ідеологічну радикалізацію забезпечила масова пропаганда початку 1920-х років, зокрема роман Артура Дінтера «Гріхи проти крові» (Sünde wider das Blut) та «Протоколи сіонських мудреців», які пояснювали всі проблеми міфом про

«світове єврейство». У цьому середовищі НСДАП, чия програма з 1920 року передбачала позбавлення євреїв громадянства, стала осередком радикальних антисемітів. Уже в 1919 році Гітлер сформулював ліквідаційний антисемітизм, а в «Mein Kampf» проголосив «видалення» євреїв як законну мету збереження «расової чистоти» [Wippermann 1998, с. 14].

Партія Гітлера та його ранні соратники, як Готфрід Федер, пропагували «антисемітизм розуму», який переріс у «антисемітизм спокути» – апокаліптичну расову боротьбу арійців проти євреїв. Атаки, як «погром у Шойненфіртель» 1923 року, були спрямовані проти євреїв-мігрантів зі Східної Європи. SPD залишалася опорою євреїв, тоді як DNVP радикалізувалася, а KPD іноді використовувала антисемітські гасла. Навіть у 1924–1928 роках зберігався «курортний антисемітизм» та «холодні погроми» – прихована дискримінація й виключення з громадського життя [Bergmann 2020, с. 69-90].

Світова економічна криза та підйом фашизму 1930-х перетворили антисемітизм на загрозливе явище. У США його підживлювали економічні страхи та проповідник Чарльз Кофлін, звинувачуючи євреїв у комунізмі та виправдовуючи нацизм. У Центральній та Східній Європі антисемітизм став державною політикою: в Австрії обмежували частку євреїв у професіях, у Польщі впроваджували «арійські параграфи» та план депортації, в Угорщині расово класифікували «напівєвреїв». У Франції антисемітизм досяг інтенсивності часів Дрейфуса. Обмеження на імміграцію і політика урядів створили умови для скасування емансипації, перетворивши антисемітизм на ключовий елемент правоекстремістських рухів. [Bergmann 2020, с. 90-100].

У Німеччині 1929-1933 років антисемітизм став частиною синдрому антикомунізму, ворожості до Республіки та націоналізму. Під час підйому НСДАП економічна криза забезпечила зростання партії, а «єврейський» підтекст прослідкувався в агітації. Антисемітизм використовували для внутрішньої інтеграції та залучення середнього класу, селян і студентів.

Лідери НСДАП пропонували визначати євреїв як «унтерменшів», обмежувати їхні права і депортувати біженців. Пропаганда «Der Stürmer» поширювала цькування, а терористичні акти партії торкалися й євреїв. Виборчі успіхи НСДАП спричинили те, що частина населення почала виключати євреїв із своїх кіл, а після 1933 року почалася взаємна радикалізація насильства та державних заходів проти євреїв [Bergmann 2020, с. 90-100].

З приходом НСДАП у 1933 році антисемітизм став офіційною державною доктриною, заснованою на расистському світогляді Гітлера, який вважав юдаїзм «расовим туберкульозом» (Rassentuberkolose der Völker) і прагнув «повного усунення євреїв» (völlige Entfernung der Juden). Цей «антисемітизм спокути» (Erlösungsantisemitismus) передбачав «остаточне вирішення єврейського питання» (Endlösung der Judenfrage). Першим кроком був бойкот єврейських магазинів (1 квітня 1933), далі – арійський параграф у державній службі. Кульмінацією стали Нюрнберзькі закони 1935 року та «Кришталева ніч» 1938 року: сотні вбитих, тисячі зруйнованих синагог і магазинів, 30 000 депортованих до концтаборів.

Систематичний геноцид розпочався після нападу на СРСР у 1941 році, коли спеціальні підрозділи здійснювали масові розстріли, забравши за перші дев’ять місяців близько 600 000 життів. Війна на Сході велася як «світоглядна війна без пощади», що закріплювали накази Вермахту: *«…Солдат на Сході… є носієм невблаганної народної ідеї та месником за всі звірства… Тому солдат повинен мати повне розуміння необхідності жорстокої, але справедливої спокути на єврейських недолюдей…»*. 20 січня 1942 року на Ванзейській конференції під керівництвом Райнгарда Гейдріха було узгоджено план знищення 11 мільйонів європейських євреїв через депортацію та масове вбивство в таборах смерті в окупованій Польщі, реалізація якого залежала від співпраці на місцях.

У Франції та Нідерландах поліція допомагала арештам, тоді як у Данії завдяки опору населення вдалося врятувати майже всіх євреїв.

Союзники Німеччини, як Фінляндія та Болгарія, відмовилися депортувати євреїв. Незважаючи на поразки, нацисти продовжували геноцид, знищивши понад половину запланованих жертв. Як зазначає В. Бергманн, антисемітизм НСДАП відрізнявся терористичною політикою: словесна агресія передбачала реальні дії, а метою був не апартеїд, а повне «видалення» євреїв [Bergmann 1976, с. 15]. Слід зазначити, що жертвами нацистського терору стали й інші національності: сінті та роми, психічно та фізично хворі, гомосексуали, «асоціальні» елементи та слов'янське населення, яке також таврувалося як «недолюди» (Untermenschen) [Bergmann 2020, с. 101-115].

Проведений у цьому розділі аналіз доводить, що антисемітизм Третього рейху не був унікальним історичним феноменом, а став жорстокою кульмінацією багатовікової європейської традиції ворожнечі до євреїв. Звинувачення у вбивстві Христа, примусове носіння розпізнавальних знаків, соціальна ізоляція, стереотипи про жадібність та зрадливість, а також конспірологічні міфи про всесвітнє панування та маніпуляції Талмудом – усі ці елементи існували задовго до приходу Гітлера до влади. Нацисти не винайшли цю ненависть, вони її успадкували, систематизували та, перевівши з релігійного на псевдонауковий расовий ґрунт, перетворили на тотальні державну ідеологію.

Таким чином, антисемітську пропаганду можна з упевненістю назвати однієї з найефективніших «вундерваффе» Гітлера. Це була ідеологічна зброя, універсальність та руйнівна сила якої, на жаль, актуальні й досі. Її механізми – створення образу ворога, дегуманізація та поширення теорій змови – сьогодні відчувають на собі не лише євреї, а й українці в умовах сучасної інформаційної війни з боку Росії. Це доводить, що вивчення історичних витоків мови ворожнечі залишається критично важливим для розуміння загроз сьогодення.

2.2 Методологія міждисциплінарного дослідження антисемітського дискурсу Третього Рейху.

Проведене в попередніх підрозділах дослідження дозволило сформувати комплексну теоретико-історичну базу для подальшої роботи. Розглянувши антисемітський дискурс у світлі сучасної дискурсології та спираючись на праці В. Клемперера, Л. Масенко та К. Шмітц-Бернінг, ми визначили його ключові риси, простежили його еволюцію від загальноєвропейських витоків до специфічно німецьких проявів і дали йому розгорнуту дефініцію. Таким чином, здійснивши необхідну теоретичну та історичну розвідку, ми підійшли до важливого методологічного етапу роботи. У цьому розділі буде представлено та обґрунтовано методологію міждисциплінарного дослідження, що становить аналітичний «хребет» усієї наукової роботи – детальний алгоритм аналізу текстів та ілюстрацій антисемітських дитячих творів, створених у Третьому рейху.

Методологію аналізу антисемітського дискурсу Третього рейху вибудовується на поєднанні двох ключових підходів: соціологічного аналізу семантики, розробленого доктором філософії М. Шверендтом для дослідження нацистських підручників, та лінгвістичного аналізу тоталітарної мови, запропонованого докторкою філологічних наук Ларисою Масенко.

М. Шверендт у своїй праці «Trau keinem Fuchs auf grüner Heid, und keinem Jud bei seinem Eid» доводить, що антисемітизм у навчальних матеріалах Третього рейху був не просто набором гасел, а цілісною «расовою педагогікою», яка функціонувала за певними правилами та смисловими структурами. Його семантичний аналіз дозволяє реконструювати глибинні ідеологічні моделі. Праця Л. Масенко «Мова радянського тоталітаризму» надає інструментарій для виявлення конкретних мовних механізмів маніпуляції. Поєднання цих двох підходів дозволяє створити унікальний дворівневий алгоритм. Аналіз за М.

Шверендтом дає змогу побачити ідеологічний «скелет» пропаганди, тоді як інструменти, застосовані в аналітичній парадигмі Л. Масенко дозволяють дослідити лінгвістичну «плоть», якою цей скелет обростає.

Першим етапом нашого алгоритму є макрорівень, який ґрунтується на методології М. Шверендта. На цьому етапі ми не заглиблюємося в окремі мовні засоби, а реконструюємо загальні ідеологічні структури та тематичні «правила», за якими побудовано аналізований твір. Мета цього рівня – визначити основну ідеологічну рамку тексту. Спираючись на роботи соціолога К. Гольца, Шверендт пропонує розглядати антисемітизм не як набір випадкових упереджень, а як цілісну «семантику», керовану правилами системних значень, що функціонує як завершений світогляд. Цей світогляд претендує на пояснення всіх суспільних криз через «єврейське питання». Метод Шверендта полягає в реконструкції «правил», за якими ця семантика конструює реальність. До ключових правил він відносить:

- Дихотомію – створення непереборного протиставлення між «німцями» та «євреями»;
- «Спільнота» проти «Суспільства», де перша є органічною та німецькою, а друга – штучно єврейською;
- «Жертва» проти «Кривдника» – німецька агресія подається як самозахист;
- «Етніцизація та Онтологізація» – визначення груп через незмінну «кров» та походження (єврей не може перестати бути євреєм);
- Персоніфікація – втілення абстрактних ідей у конкретних персонажах (німецький селянин проти єврейського лихваря тощо).

Другим рівнем нашого алгоритму є мікрорівень аналізу, який базуватиметься на праці Лариси Масенко, присвяченій рисам тоталітарної «новомови». Слід зазначити, що деякі аспекти її дослідження перегукуються з методологією Шверендта, як наприклад, «дихотомічний поділ». Однак підхід Л. Масенко дозволяє значно поглибити та деталізувати наше дослідження, оскільки він фокусується на конкретних мовних інструментах,

за допомогою яких ідеологія втілюється у тексті. Ми дещо розширимо запропоновану дослідницею структуру, зокрема, ми будемо ідентифікувати такі риси новоми:

- Ідеологеми – слово, фраза або стійкий вираз, що є ключовим для певної ідеології. Це фактично прояв «домінування оцінки над значенням», що монополізує поняття та виключає можливість їхнього нейтралітету.
- Квазіуточнювальні означення – атрибутивні конструкції, які формально виглядають як уточнення поняття, а фактично змінюють або звужують його семантику відповідно до ідеологічних догм.
- Евфемізми – лексеми або сталі вирази, що замінюють небажані, грубі, жахливі або політично незручні поняття нейтральними, позитивними або бюрократичними формулюваннями з метою маскування реальності.
- Дисфемізми – навмисне використання грубих, зневажливих або відразливих слів для позначення нейтральних чи позитивних понять з метою їхньої дегуманізації.
- Ритуальні формули – стандартизовані мовні звороти, гасла, кліше, форми вітання, вживання яких є обов’язковим актом демонстрації політичної лояльності та приналежності до ідеологічної спільноти. Вони часто втрачають свій первинний комунікативний зміст і функціонують автоматично, як сакральні знаки.
- Лозунговість – спрощення мови та зведення складної аргументації до коротких, ритмічних, афористичних фраз (гасел), що легко запам’ятовуються та повторюються.
- Абревіатури і складноскорочені слова – характерна практика для тоталітарних режимів. Надмірне використання скорочень створює ефект «мови для посвячених».

Специфіка дитячої літератури не обмежується лише вербальним компонентом. В контексті пропаганди дитяча література набуває своєрідної мультимодальності. Ідеологічний вплив здійснюється більшою мірою через візуальний образ, що несе потужну сугестивну силу для дитячого

сприйняття [Торкут, Лакіза 2024, с. 60-62]. Тому аналіз лише тестової складової був би неповним без деконструкції візуального ряду. Для розробки алгоритму аналізу візуального компонента (ілюстрацій) ми звернулися до фундаментальних досліджень у галузі візуальної семіотики. Праця Гюнтера Кресса та Тео ван Леувена «Reading Images: The Grammar of Visual Design» надає нам інструментарій для розуміння «граматики» зображення, дозволяючи аналізувати композицію, ракурс та кольорові рішення як носії змісту. Водночас звернення до роботи Ролана Барта «Риторика образу» (Rhetoric of the Image) дає змогу глибше дослідити механізм конотації, розмежовуючи буквальне (денотативне) значення ілюстрації та її приховане ідеологічне (конотативне) навантаження.

Спираючись на працю Г. Кресса та Т. ван Леувена ми виділили три мета функції, за яким послідовно будемо аналізувати ілюстрації:

1. Репрезентативна функція: на цьому етапі ми досліджуватимемо, що саме відбувається на зображені. Ми ідентифікуватимемо наративні процеси, ключовою ознакою яких є наявність вектора – лінії руху, погляду або дії. Це дозволить нам визначити ролі учасників. «Активним актором» виступатиме суб’єкт (єврей-агресор, що простягає руку) який спрямовує свою дію на «пасивний об’єкт» (німецька дитина-жертва). Паралельно з цим ми аналізуватимемо концептуальні процеси, зокрема класифікаційні структури, які групують об’єкти за принципом таксономії, візуально стверджуючи, що всі євреї належать до однієї категорії «чужих». Важливими є аналітичні процеси, що фокусуються на структурі «частина – ціле», дозволяючи нацистським ілюстраторам акцентувати увагу на стереотипних деталях як на сталих ознаках раси [Kress, van Leeuwen 1996, с. 87-258].

2. Інтерактивна функція: на цьому етапі ми розкриємо відносини між зображенням та глядачем (дитиною). Ми проаналізуємо погляд персонажів: чи це «вимога», коли персонаж дивиться прямо в очі, тим самим вимагаючи уявної соціальної взаємодії, співчуття або страху, чи

«пропозиція», коли персонаж відводить погляд, стаючи об’єктом для вивчення. Важливим інструментом є аналіз соціальної дистанції, де крупний план може використовуватися для створення ефекту вторгнення в особистий простір, викликаючи при цьому відразу, а дальній – для дегуманізації маси. Також ми аналізуватимемо ракурс (кут зору). Погляд зверху вниз символізує владу глядача над зображенням, тоді як погляд знизу вгору надає зображеній фігурі статус переваги та сили [Kress, van Leeuwen 1996, с. 118-143].

3. Композиційна функція: на цьому етапі ми розглянемо, як організовано простір зображення, інформаційну цінність розміщення елементів. Ті, які знаходяться зліва, часто подаються як «дане», а те, що справа – «нове» (ідеологічний посил, на який треба звернути увагу). Елементи зверху асоціюються з «ідеалом», а знизу – «реальним» (факти, докази). Ми також оцінимо салієнтність (виділення) – те, які елементи привертають першочергову увагу завдяки розміру, кольору чи різкості. Фреймінг – наявність візуальних кордонів, що з’єднують або розділяють персонажів [Kress, van Leeuwen 1996, с. 181-204].

Есе Ролана Барта «Rhetoric of the Image» ідеально доповнює Кресса та ван Леувена. Якщо Кресс і ван Левуен дають інструменти для аналізу структур, то Барт дає інструменти для аналізу сенсу та ідеології.

Барт пропонує деконструювати будь-яке візуальне зображення на три повідомлення:

1. Лінгвістичне – текст, підписи;
2. Кодоване іконічне – символічний, культурний зміст або конотація;
3. Некодоване іконічне – буквальне зображення або денотація [Barthes 1999, с. 269-275].

У контексті нацистської пропаганди ключову роль відіграє взаємодія між цими шарами, насамперед через функцію анкоражу (закріплення). Оскільки зображення за своєю природою є полісемічним і допускає

множинні інтерпретації, текст виконує репресивну функцію, обмежуючи цю свободу. Як зазначає Барт, текст спрямовує читача через позначувані зображення, змушуючи його уникати одних та сприймати інших, за допомогою часто тонкого управління він дистанційно веде його до заздалегідь обраного значення. Анкораж в цьому випадку це контроль, який несе відповідальність за використання цих повідомлень. У нацистських дитячих книжках підписи під малюнками блокують будь-яку іншу інтерпретацію, змушуючи дитину бачити загрозу там, де візуально може бути зображена нейтральна сцена [Barthes 1999, с. 269-275].

На рівні символічного змісту ілюстрації як сукупність конотатів – візуальних знаків (гачкуватий ніс, темне волосся тощо), які відсилають до спільної сфери ідеології. Автор стверджує, що зображення у своїй конотації складається з архітектури знаків, взятих із різної глибини лексиконів. У нашому випадку антисемітський дискурс виступає тим самим культурним лексиконом, з якого ілюстратор бере знаки для створення образу ворога. Ці знаки формують «риторику образу», яка постає як знакова сторона ідеології. Ми ідентифікуватимемо використання таких риторичних фігур, як метонімія (мішок для грошей символізує усе єврейство) та антитеза (протиставлення арійця та єврея) [Barthes 1999, с. 275-280].

Найнебезпечнішим механізмом пропаганди, який ми будемо досліджувати за допомогою даної методології, є натуралізація. Реалістичний стиль малюнків у нацистських шкільних підручниках та дитячих книжках створює ілюзію об’єктивності. Дослідник пояснює цей феномен так: «…позначене зображення (денотація) натуралізує символічне повідомлення, воно «виправдовує» семантичну штучність конотації. Завдяки цьому здається, що природа спонтанно породжує зображену сцену». Таким чином, ідеологічний конструкт (расова ненависть) маскується під «природний факт» або «біологічну правду», що робить його сприйняття дитиною некритичним і тому надзвичайно ефективним [Barthes 1999, с. 280-283].

РОЗДІЛ 3
ДИТЯЧА ЛІТЕРАТУРА ТРЕТЬОГО РЕЙХУ: КЛЮЧОВІ ПЕРСОНАЛІЇ, СПЕЦИФІКА ТА ФУНКЦІЇ

3.1 Література для дітей як елемент виховання та пропаганди.

У попередніх розділах нами було окреслено теоретичні засади дослідження: проаналізовано поняття дискурсу, його еволюцію та визначено антисемітський дискурс як ідеологічну практику. Переходячи до аналізу нацистської дитячої літератури, необхідно врахувати умови її виникнення, адже література Третього рейху була не індивідуальною творчістю, а жорстко регульованою системою.

Спираючись на працю Карла-Гайнца Шьопса «Literature and Film in the Third Reich», можна стверджувати, що культурна політика нацистів ґрунтувалася на двох принципах, проголошених у 1933 році: «очищенні» (Säuberung) культури та «підтримці» (Förderung) ідеологічно правильного мистецтва, що дозволило державі сформувати офіційний канон [Schoeps 2003, с. 35]. Теоретичне підґрунтя впливу на дитячу аудиторію подає Пітер Хант, який у праці «Criticism, Theory, and Children's Literature» розглядає дитячу літературу як форму здійснення влади, через яку дорослий автор нав’язує дитині ідеологічну картину світу [Hunt 1992, с. 138]. Для розуміння впливу на дитячу аудиторію ми звертаємося до праці Крісти Каменецької «Children's Literature in Hitler's Germany: The Cultural Policy of National Socialism», яка показує, як нацистська культурна політика була адаптована до дитячого читання, перетворивши книгу на інструмент виховання расової свідомості та лояльності до режиму [Kamenetsky 1984, с. 2-9].

Для встановлення тотального контролю нацисти запровадили політику «ґляйхшальтунгу» (Gleichschaltung), що уніфікувала й інституціоналізувала нагляд над мистецтвом. Репресії виправдовувалися

вигаданим міфом про «єврейсько-комуністичний» контроль над літературою Веймарської республіки, тоді як націоналістична (völkisch) література була популярною ще до 1933 року [Schoeps 2003, с. 35].

Ключовим інструментом контролю стали Імперська палата культури та Імперська палата літератури, членство в яких було обов'язковою умовою професійної діяльності. Відмова або виключення означали фактичну заборону на професію, а суперництво між Міністерством пропаганди Геббельса і Офісом Розенберга ще більше посилювало тиск на митців [Schoeps 2003, с. 38].

Нацистський режим удавано заперечував цензуру, перекладаючи відповідальність на авторів і видавців та нав'язуючи систему лояльності й самоцензури. Через конфіденційні списки «небажаної» літератури формувалася атмосфера страху, а мистецтво втратило автономію, підпорядкувавшись категоріям «народу», «крові» й «раси» (Volk, Blut, Rasse). Письменник перестав бути вільним митцем і перетворився на інструмент ідеологічного виховання. Автор посилається на літературного історика Адольфа Бартельса, який категорично сформулював цю вимогу: «Уся література має бути національною; якщо ні, вона ні на що не здатна» [Schoeps 2003, с. 42-44].

Аналіз праці П. Ханта «Criticism, Theory, and Children's Literature» дозволяє виділити ключові механізми, через які влада та ідеологія впливають на дитячу книгу, перетворюючи її на інструмент соціального контролю. Хоча дослідник розглядає ці явища в широкому контексті, його тези є фундаментальними для розуміння природи тоталітарного впливу на літературу.

Хант прямо вказує на прямий зв'язок між авторитарним тиском і якістю літератури. Він зазначає існування руху, спрямованого на те, щоб «перетворити книги для дітей на трактати для влади». Це призводить до появи літератури, яка має мало спільного з реальним життям, натомість пропонуючи «неорганічну, косметичну чистоту, яку можна побачити в

тоталітарних культурних підприємствах». Така «стерильна» література, позбавлена складності та ризику, виховує конформізм і посередність [Hunt 1992, с. 138-139].

Важливим інструментом впливу є цензура, яка може бути як явною, так і прихованою через економічні та адміністративні важелі. Хант наводить приклад централізованих закупівель книг для шкіл, зазначаючи, що це дозволяє самопроголошеним цензорам впливати на державну політику і, таким чином, диктувати редакційну політику великим видавництвам. У тоталітарних системах цей механізм дозволяє державі повністю формувати тематичний спектр дитячого читання. Весь процес створення та розповсюдження книги можна розглядати як «здійснення влади», де зовнішні сили (держава, інституції) задають жорсткі межі дозволеного [Hunt 1992, с. 140 -142].

Ідеологія в дитячій літературі часто діє приховано. Хант стверджує, що ми не можемо бути аполітичними, і що значна частина ідеології в дитячих книгах є прихованою, і дійсно, вона часто маскується під протилежне тому, чим вона є насправді. Навіть у текстах, що здаються невинними, транслюються певні норми поведінки, ієрархії та ставлення до насильства. Дослідник підкреслює, що насправді в тексті комунікує приховане ставлення та глибинна філософія, а не конкретний акт насильства розбещує прийняття насильства як норми [Hunt 1992, с. 143-144].

Ефективність впливу базується на авторитеті друкованого слова. У суспільній свідомості існує переконання, що те, що є в книзі, є якимось чином офіційним, «священним». Тоталітарні режими використовують цей статус для легітимації своїх цінностей. При цьому художня література стає навіть небезпечнішою за пряму пропаганду, оскільки що більш захопливим є текст, то потужнішим є його потенціал для індоктринації. Таким чином, дитяча книга перетворюється на «зброю» в руках влади, яка прагне колонізувати майбутнє через формування у свідомості дітей певної норми [Hunt 1992, с. 160-161].

Окресливши механізми нацистського контролю над літературою, ми переходимо до аналізу дитячої літератури, яка зазнала ще глибшого втручання. Спираючись на дослідження К. Каменецької, розглянемо, як саме література для дітей перетворилася з засобу виховання на інструмент тотальної ідеологічної обробки («Totalerziehung») [Kamenetsky 1984, с. 40-42].

У своїй фундаментальній монографії Кріста Каменецьки детально розкриває механізми, за допомогою яких нацистський режим інструменталізував дитячу літературу. Вона демонструє, що цей процес базувався на переосмисленні фольклору та міфології як носіїв расової ідеології. Авторка зазначає: «Націонал-соціалістична літературна політика наголошувала на народній казці не заради неї самої, а заради ідеології народності (Volkstum), яка розглядала фольклор як джерело расової сили». Казки братів Грімм були очищені від гуманістичних тлумачень, а селянська оповідачка перетворилася на символ «матері народу», що передає «спадщину нордичної раси» [Kamenetsky 1984, с. 70-85].

Паралельно нацисти використовували скандинавські міфи та ісландські саги для створення нової квазі-релігії. Міф розглядався як «духовна реальність», що мала силу формувати майбутнє, а образ Одіна слугував прообразом Фюрера, виправдовуючи абсолютну покору. Саги ж пропонували молоді «етику честі» (Ehre) та «вірності» (Treue), яка протиставлялася «м'якій» християнській моралі, виховуючи «героїчний реалізм» і готовність до самопожертви [Kamenetsky 1984, с. 85-119].

Окрему увагу дослідниця приділяє трансформації системи освіти та підручників. Вона стверджує, що процес навчання читанню став нерозривно пов'язаним із політичною індоктринацією. Навіть у букварах (Fibeln) літера «H» тепер означала «Hitler» (Гітлер), а ілюстрації зображували дітей у формі гітлерюгенду. Так звані читанки (Lesebuch) для старших класів перетворилися на «підручники з ідеології», де тексти добиралися виключно за здатністю ілюструвати партійні доктрини, а антисемітські твори

подавалися під рубрикою «вороги народу». Нові навчальні плани (Richtlinien) вимагали наскрізного впровадження «расової науки» у всі предмети [Kamenetsky 1984, с. 174-205, 247-265]. Цей контроль поширювався і на дозвілля: шкільний театр та «народні ритуали», такі як ранкові святкування, використовувалися для емоційного прив'язування дітей до режиму [Kamenetsky 1984, с. 205-236].

Дослідниця також аналізує інституційні механізми контролю та цензури. Вона описує тотальну систему, де «закон про шкідливу та небажану літературу» дозволяв вилучати будь-які книги, що суперечили «національному духу», а бібліотеки систематично очищалися від творів єврейських та марксистських авторів. Видавнича індустрія була повністю підпорядкована Імперській палаті літератури, яка пріоритетно виділяла ресурси на друк пропаганди [Kamenetsky 1984, с. 236-309].

Водночас авторка зауважує цікавий парадокс. Попри тотальну пропаганду, дослідження читацьких інтересів виявляли розрив між офіційно рекомендованою літературою та реальними уподобаннями дітей, які все одно тяжіли до пригодницьких романів, а не до партійних агіток [Kamenetsky 1984, с. 284-297].

Особливу цінність для нашого дослідження становить аналіз ілюстрованих книг для дітей. Каменецьки підкреслює, що такі видання, як «Der Giftpilz», використовували яскраві кольори та карикатурний стиль для «дегуманізації євреїв, перетворюючи ідеологію на візуальні стереотипи», і часто будувалися на візуальній антитезі «світлого» світу арійців та «темного» світу євреїв [Kamenetsky 1984, с. 152-174].

3.2 Дитячі письменники Третього Рейху та їхні твори.

Після аналізу механізмів нацистського контролю над видавничою справою ми звертаємося до безпосередніх творців дитячої антисемітської пропаганди. Епіцентром найрадикальнішої агітації стало видавництво

«Stürmer», засноване Юліусом Штрайхером. У підрозділі розглядається його становлення, а також діяльність ключових авторів і художників – Ельвіри Бауер, Ернста Гімера та карикатуриста Філіпа Рупрехта (Fips), чиї тексти й образи визначально вплинули на формування антиєврейських стереотипів у дитячій аудиторії [Eine Sammlung verschiedener Ausgaben der Zeitung «Stürmer»].

Історія становлення видавничої справи Юліуса Штрайхера є невіддільною від його політичної діяльності та особистих амбіцій. Він приєднався до НСДАП у 1922 році і фактично подвоїв членство партії, привівши своїх послідовників. Гітлер підтримував його саме через те, що Штрайхер, як і Гітлер, мав неймовірну здатність маніпулювати громадською думкою [Nick 2022, с. 45].

Видання «Der Stürmer» було засновано у 1923 році у відповідь на звинувачення політичних опонентів всередині нацистської партії, які інкримінували Штрайхеру моральну недоброчесність, зокрема, негідну поведінку в особистому житті, боягузтво та брехню. Проголосивши своєю метою «штурм червоної фортеці», Штрайхер створив видання, яке дослідник Рендал Л. Бітверк згодом охарактеризував як «найганебнішу газету в історії» [Martins 2023, с. 51].

Юліус Штрайхер здійснював повний контроль над «Der Stürmer», ототожнюючи себе з виданням і особисто редагуючи кожен номер. Його редакційна політика спиралася на принципи масової журналістики: спрощену мову, короткі фрази та нав’язливе повторення агресивних тез. Характер пропаганди відображав і його особистість: колишній учитель із репутацією жорстокої, непередбачуваної людини, яка викликала страх і відразу як у сім’ї, так і в професійному середовищі [Martins 2023, с.52-53], [Nick 2022, с. 44, 47].

Радикалізм видання не мав меж: «Для Der Stürmer не існувало надто обурливої брехні, надто табуйованої теми чи надто вульгарної мови» [Nick 2022, с. 45]. Домінантою дискурсу «Der Stürmer» був радикальний

антисемітизм. Вже у першому номері було проголошено тезу про неможливість співіснування німецького суспільства з євреями, яка згодом трансформувалася у регулярні заклики до їх знищення. Особливу роль у формуванні візуального образу ворога відіграв карикатурист Філіп Рупрехт (Fips), чиї роботи створювали стереотипний образ єврея як фізично відразливої та морально деградованої істоти, що стало візуальним втіленням ідеології видання [Martins 2023, с. 53-54].

Логічним продовженням газетного бізнесу стала експансія у книговидання. У 1935 році Штрайхер заснував видавництво Der Stürmer Publishing House, фінансоване прибутками від газети. Воно випускало отруйні расистські памфлети та книги, зокрема дитячі видання на кшталт Der Giftpilz «Отруйний гриб» і Der Pudelmopsdackelpinscher «Пудель-мопс-такса-пінчер». Їх активно просували агресивним маркетингом ще до виходу з друку, а ключовим елементом пропаганди став радикальний антисемітизм, візуально посилений карикатурами Філіпа Рупрехта (Fips) [Nick 2022, с. 46-52].

Попри численні конфлікти із законом у період Веймарської республіки, коли газету конфісковували понад тридцять разів, Штрайхер використав образ «переслідуваного» для зростання популярності: до 1935 року тираж сягнув майже 500 000 примірників, а мережа вуличних стендів значно розширила аудиторію. Під час Другої світової війни інтерес до видання впав через депортації євреїв і зникнення «об’єкта ненависті» з повсякдення. Втім, діяльність Штрайхера суттєво сприяла формуванню атмосфери байдужості, що уможливила Голокост [Martins 2023, с. 53-54].

Через своє видавництво Шрайхер прагнув поширювати нацистську ідеологію і серед наймолодших читачів, залучаючи до цього нових авторів. Однією з таких ключових постатей стала Ельвіра Бауер.

Ельвіра Бауер була авторкою та ілюстраторкою сумнозвісної дитячої книги видавництва «Stürmer» під назвою «Trau keinem Fuchs auf grüner Heid und keinem Jud bei seinem Eid!» (Не вір ні лисиці на зеленій галявині ні

єврею і його присязі). Майбутня авторка народилася близько 1915 року в Нюрнберзі. За фахом Ельвіра була вихователькою дитячого садка, але прагнула стати художницею-графіком. Книгу вона створила, щоб оплатити навчання в художній школі [Nick 2022, с. 47].

Спочатку вона зверталася до інших нацистських видавництв, але отримала ввічливі відмови. Натомість Юліус Штрайхер охоче погодився на співпрацю, запропонувавши офіційний контракт і пообіцявши оплатити її навчання. Але співпраця закінчилася для авторки обманом. Штрайхер привласнив прибутки від публікації собі й відмовився виплачувати Бауер як обіцяний гонорар, так і кошти за навчання в художній школі. Відомо, що після публікації книги Ельвіра переїхала до Берліна, після чого відомості про її подальше життя обриваються [Nick 2022, с. 53].

Якщо випадок Ельвіри Бауер можна вважати прикладом відносно успішного залучення до створення пропаганди «нових облич» з-поміж пересічних партійців, то наступна персоналія репрезентує професійне та адміністративне ядро ідеологічної машини Der Stürmer. Ми переходимо до аналізу діяльності автора, чий статус у нацистській ієрархії та літературно-редакторський вплив зробили його одним із найвагоміших і найруйнівніших творців дитячого антисемітизму Третього рейху.

Педагогічне минуле Ернста Гімера стало підґрунтям для його діяльності як одного з головних ідеологів дитячого антисемітизму. Перебуваючи на службі в Імперській палаті преси, він використав свої навички для написання пропагандистських текстів, спрямованих на молодь. Вершиною цієї діяльності стала книга «Отруйний гриб» (з ілюстраціями Фіпса). Це видання, що мало на меті прищепити расову ненависть з раннього віку і було розповсюджене величезним накладом у 70 000 копій.

У період з 1938 по 1942 рік Ернст Гімер обіймав посаду головного редактора тижневика «Der Stürmer. На сторінках видання Гімер регулярно публікував пропагандистські матеріали, спрямовані на розпалювання ненависті. Зокрема, у травні 1942 року він відкрито легітимізував Голокост,

характеризуючи юдаїзм як «організовану світову злочинність» та стверджуючи, що її викорінення можливе лише шляхом повного знищення єврейства у світовому масштабі [Klee 2007, с. 246].

Крах Третього рейху ознаменував кінець кар'єри Гімера. Він був інтернований американською владою (1945–1948) і в ході денацифікації позбавлений права на педагогічну діяльність. У 1946 році він давав свідчення на Нюрнберзькому трибуналі щодо Юліуса Штрайхера, а його книги були заборонені в радянській зоні окупації. Після звільнення жив у Нюрнберзі й помер у 1974 році [Hoffmann 2011, с. 385-388].

Завершує галерею творців нацистської пропаганди – Філіп Рупрехт, який формально не належав до цеху письменників, проте чий вплив на дитячу свідомість виявився чи не найпотужнішим. Попри відсутність власних текстів, саме його візуальні образи закарбували стереотип єврея-ворога й за силою сугестії часто переважали вплив авторів письмових творів.

близько 1924 року й працював у «Fränkische Tagespost». Під час висвітлення судового процесу між мером Луппе та Штрайхером він створив карикатури, які привернули увагу Штрайхера і були опубліковані в «Der Stürmer» у грудні 1925 року, започаткувавши їхню тривалу співпрацю [Bytwerk 1989, с. 56].

Починаючи з 1925 року і аж до виходу останнього номера 2 лютого 1945 року (за винятком короткої перерви у 1927 році), він залишався єдиним постійним карикатуристом видання «Der Stürmer», створивши тисячі зображень, що сформували канон нацистської расової карикатури. Його статус у системі пропаганди був настільки вагомим, що з початком Другої світової війни Рупрехта було звільнено від служби у Крігсмаріне (ВМС) як незамінного працівника ідеологічного фронту [Bytwerk 1989, с. 56], [Klee 2007, с. 154].

Візуальна мова Рупрехта базувалася на синтезі традиційних антиєврейських кліше та новітніх нацистських міфів. Він сконструював

стереотипний образ «колективного єврея» як фізично та морально відразливої істоти. Характерними рисами його персонажів були низький зріст, ожиріння, неохайність, кривий ніс та «свинячі очі». Особливий акцент робився на зображенні сексуальної збоченості та хтивості (через гіперболізацію товстих губ та слиновиділення), що мало на меті викликати у глядача фізичну огиду та страх перед «расовим осквернення» [Koonz 2016, с. 229-237].

Окрім плакатів і роботи в газеті, Рупрехт був головним ілюстратором дитячих видань «Stürmer Verlag». Його малюнки до книжок «Trau keinem Fuchs auf grüner Heid und keinem Jud bei seinem Eid» (1936) та «Der Giftpilz» (1938 візуалізували нацистську расову ідеологію, адаптуючи Нюрнберзькі закони для дітей через різкий контраст між «євреями-ворогами» та «арійськими» образами [Benz 2001, с. 70-86].

Крах нацистської Німеччини поклав край кар'єрі Рупрехта як пропагандиста. У 1945 році за свою діяльність він був засуджений до десяти років примусових робіт, проте вже 23 жовтня 1950 року був достроково звільнений з в'язниці в Айхштетті. У повоєнний період він відійшов від публічної діяльності, проживаючи в Мюнхені та Штарнберзі, де працював маляром-декоратором до своєї смерті 4 квітня 1975 року [Linsler 2015, с. 477].

Підсумовуючи аналіз ключових фігур антисемітської пропаганди для дітей, ми приходимо до важливого висновку: архітекторами цієї системи індоктринації були люди, професійно пов'язані з освітою та вихованням. Ельвіра Бауер та Ернст Гімер, хоча й не були видатними педагогами в класичному розумінні, використали свій досвід роботи з дітьми та знання вікової психології як зброю для маніпуляції дитячою свідомістю, формуючи образ «єврея-ворога» й викликаючи страх, огиду, гнів і презирство. Візуальні образи Філіпа Рупрехта підсилювали вплив, наочно закріплюючи стереотип і не залишаючи простору для сумнівів.

РОЗДІЛ 4
ДИТЯЧІ ТВОРИ ТРЕТЬОГО РЕЙХУ В КОНТЕКСТІ ІДЕОЛОГІЇ НАЦІОНАЛ-СОЦІАЛІЗМУ

4.1 Сюжетно семантичний рівень репрезентації антисемітської ідеології.

Наступним етапом нашого дослідження є безпосередній аналіз корпусу антисемітських творів для дітей та їхнього візуального супроводу. Застосовуючи полікритичний підхід, ми поєднуємо соціологічний аналіз семантичних структур (М. Шверендт, макрорівень) і лінгвістичний аналіз тоталітарної мови (Л. Масенко, мікрорівень), щоб показати, як ідеологія вбудовується і в наратив, і в мовні засоби.

Першим об’єктом нашого аналізу є знакова робота Ельвіри Бауер «Trau keinem Fuchs auf grüner Heid und keinem Jud bei seinem Eid» («Не вір лису на зеленій галявині, ні єврею та його присязі») (1936). Уже сама назва слугує ідеологічним маніфестом, демонструючи спадкоємність німецького антисемітизму. Бауер свідомо апелює до авторитету реформатора Мартіна Лютера, запозичуючи римований вислів з його антиюдейського памфлету 1543 року «Von den Juden und ihren Lügen» (Про євреїв та їхню брехню), про роль якого у нацистській пропаганді згадує С. Гендрікс [Hendrix 1983, с. 392]. Таким чином, авторка з перших рядків легітимізує нацистську расову ненависть, вписуючи її в багатовікову релігійну та культурну традицію.

Структурно книга складається з 11 римованих оповідань. У побудові творів простежується чітка ідеологічна закономірність: наратив розгортається хронологічно, починаючи з псевдоісторичного міфу про ґенезу єврейства. Авторка пропонує читачам спотворену версію «еволюції» єврейського народу, зображуючи його історію не як розвиток культури, а як процес поширення паразитарного організму, що існує за рахунок інших

націй.

Сюжетна канва навмисно інтегрована у контекст повсякденного життя. Такий вибір жанру та сеттингу не є випадковим, адже авторка прагнула досягти ефекту повної ідентифікації, аби читацька аудиторія (як діти, так і батьки, оскільки на самій палітурці вказано «Ein Bilderbuch für Groß und Klein» («Книжка з картинками для дітей та дорослих»)) могла легко спроектувати описані ситуації на власну реальність [Bauer 1936, с. 1]. Занурення у знайомі побутові обставини сприяло тому, що читачі підсвідомо ставили себе на місце «позитивних» героїв, сприймаючи ідеологічний наратив як норму.

Застосовуючи макрорівень аналізу, ми реконструювали ідеологічний «скелет» книги Ельвіри Бауер та виокремили п’ять ключових семантичних конструкцій, що формують у дитини викривлену картину світу. Принцип жорсткої дихотомії реалізується у збірці через серію сюжетів, таких як «Der Vater der Juden ist der Teufel» («Батько євреїв – диявол») та «Der jüdische Arzt» («Єврейський лікар») [Bauer 1936, с. 4; 29]. За сюжетом, походження євреїв має інфернальну природу: якщо арійці є творінням Бога, то євреї – «діти» диявола. Теологічна дихотомія підкріплюється естетичною: фізична потворність єврея подається як знак моральної неповноцінності на противагу «світлому» німцю й поширюється навіть на сферу професійної довіри. Авторка наголошує, що прірва між расами настільки глибока, що навіть самі євреї визнають вищість арійців: єврейський пацієнт не довіряє лікарю-єврею і воліє лікуватися у німця.

Наративна стратегія книги будується на протиставленні «німецької спільноти» як органічної, духовної єдності та «єврейського суспільства» як механічного об’єднання егоїстів. Ця опозиція яскраво реалізується в економічному аспекті через побутову сцену купівлі іграшок. Мати пояснює дитині необхідність бойкоту єврейських крамниць, апелюючи не до економіки, а до моралі. Мати стверджує, що німецькі майстри вкладають у свої вироби «душу і любов», тоді як для єврея товар є лише бездушним

засобом наживи. Паралельно авторка ілюструє тезу про соціальну дезінтеграцію єврейства [Bauer 1936, с. 35].

Бауер майстерно застосовує стратегію політичної інверсії, перетворюючи агресора на жертву. Дискримінаційна політика нацистів легітимізується як акт необхідного самозахисту. Книга просуває наратив, згідно з яким євреї є активними інтервентами, що «отруюють німецьке повітря» своєю фізичною присутністю в публічних просторах – парках, школах та на вулицях [Bauer 1936, с. 39]. У цій схемі німецький народ позиціонується як постраждала сторона, чий життєвий простір було «забруднено», і яка змушена вдаватися до радикальних заходів заради відновлення справедливості та безпеки

Ключовою ідеєю твору є твердження про біологічний детермінізм. Єврейство трактується не як релігійна чи культурна приналежність, а як незмінна онтологічна сутність. В оповіданні «Jud bleibt Jud» («Єврей лишається євреєм») авторка розвінчує можливість асиміляції, переконуючи читача, що навіть хрещення не здатне змінити «паразитарну» натуру єврея [Bauer 1936, с. 9]. Ця ідея підкріплюється міфом про «вічного блукача» в оповіданні «Der ewige Jude» (Вічний єврей), де єврей зображується як безрідний відступник, приречений паразитувати на тілі здорових націй. Будь-які спроби інтеграції, зокрема зміна прізвищ (сюжет «Jüdische Namen» (Єврейські імена)), трактуються як небезпечна мімікрія хижака. Навіть релігійні практики піддаються демонізації. Так в оповіданні «Der Sabbat» (Шаббат) священний день відпочинку інтерпретується виключно як вияв ліні та час, коли євреї «відпочивають від ошукування доброчесних німців» [Bauer 1936, с. 15].

Для полегшення сприйняття ідеології дітьми абстрактні категорії втілюються у конкретних, емоційно забарвлених персонажах-архетипах. Економічний хижак представлений в оповіданнях «Der Viehjude» («Жид») та «Der jüdische Rechtsanwalt» («Єврейський адвокат»), де персонажі безжально розорюють німецьких селян [Bauer 1936, с. 13]. Цинізм та

відсутність емпатії уособлює торговець Аарон Кан, який відмовляє у допомозі голодному жебраку. Загроза здоров'ю візуалізується через образ м'ясника Ісаака Блюменфельда, що продає зіпсоване м'ясо. Особливий наголос робиться на сексуальній загрозі (расове осквернення), де єврей-спокусник намагається звабити німкеню подарунками, та на соціальній експлуатації в історії про єврейку, що принижує німецьку служницю [Bauer 1936, с. 21].

Але на противагу цьому галерея позитивних образів очолюється фігурою німця Юліуса Штрайхера. Він міфологізується не як партійний функціонер, а як народний герой-рятівник, єдиний, хто здатен приборкати ворога і змусити його «відчути німецький дух». Колективним образом майбутнього виступає Гітлерюгенд (оповідання «Des Führers Jugend» («Молодь Гітлера»)), чия місія формулюється як остаточне очищення Німеччини від «паразитів» [Bauer 1936, с. 41].

Визначивши ключові семантичні категорії та сюжетні стратегії, за допомогою яких Ельвіра Бауер конструює антисемітський світогляд, доцільно заглибитися в техніку виконання цього завдання. Ідеологічні постулати стають ефективною зброєю лише тоді, коли вони втілені у влучних мовних формулах та яскравих зорових образах.

Текст насичений ідеологічними лексичними одиницями, що є сакральними для нацистського світогляду: «Führer» (Фюрер), «Hitlerjugend» (Гітлерюгенд), «Das große heilige Vaterland» (Велика священна Батьківщина). Особливістю даної книги є поєднання вербального та графічного рівнів впливу [Bauer 1936, с. 41]. Ми помітили: авторські ідеологеми, що несуть основне смислове навантаження, в оригінальному тексті виділені червоним шрифтом. Це слугує сигналом для читача (дитини/батьків), фокусуючи увагу на «правильних» словах і автоматично надаючи їм статусу незаперечної істини.

Авторка активно використовує атрибутивні конструкції для поляризації світу речей та явищ. Прикметники «німецький» (deutsch) та

«єврейський» (jüdisch) втрачають своє нейтральне значення приналежності і стають маркерами якості. «Deutscher Geist» (німецький дух), «Deutsche Waren» (німецькі товари), «Deutsche Lehrer» (німецькі вчителі) формують у свідомості дитини стійку асоціацію: все «німецьке» є апріорі найкращим, надійним і рідним. Натомість означення у словосполученнях «jüdischer Arzt» (єврейський лікар) чи «jüdischer Rechtsanwalt» (єврейський адвокат) виконують функцію тавра, попереджаючи про небезпеку та шахрайство [Bauer 1936, с. 21; 31-37].

Для опису євреїв Бауер послідовно вживає знижену, грубу лексику, яка має викликати фізичну відразу. Замість нейтральних описів зовнішності використовуються слова, що зазвичай описують тварин або патології: «Hängemaul» (відвисла паща/ротяка), «Nasenzinken» (носисько/шнобель), «krumme Rücken» (криві спини), «breite Latschen» (широкі лапи/лапті), «wutverzerrte Augenblicke» (спотворені люттю погляди) [Bauer 1936, с. 3]. Ці дисфемізми є інструментом дегуманізації, перетворюючи єврея в очах дитини на потворну істоту, що не заслуговує на співчуття.

Назва книги «Trau keinem Fuchs auf grüner Heid und keinem Jud bei seinem Eid» повторюється у тексті рефреном [Bauer 1936, с. 7; 13; 17; 19; 28].

Вона функціонує як моральний висновок, аксіома, яку дитина має завчити напам’ять, подібно до молитви чи присяги. Віршована форма оповідань перетворює текст на набір ритмічних гасел. Прості рими та чіткий ритм дозволяють кожній строфі функціонувати як окремий афоризм, що легко запам’ятовується та відтворюється, спрощуючи складну реальність до примітивних ідеологічних схем.

Окремо варто виділити відсутність абревіатур та складноскорочених слів, що є типовим для бюрократичної мови тоталітаризму. Але мова літератури для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку має бути максимально простою, емоційною та вільною від складних канцеляризмів. Той факт, що саме такою є мовна палітра цього твору свідчить, що Бауер

мала відповідну компетенцію та вміла маніпулювати дитячою психікою.

Якщо книга Ельвіри Бауер була своєрідним «дебютом» інтуїтивної, емоційної ненависті, то творчість наступного автора репрезентує вже інституціалізований, системний підхід до індоктринації. Логічним продовженням нашого дослідження є аналіз доробку Ернста Гімера, професійного педагога та головного редактора тижневика «Der Stürmer». Саме йому належать найбільш тиражовані та методично вивірені зразки нацистської дитячої літератури: хрестоматійна збірка оповідань «Der Giftpilz» («Отруйний гриб/Поганка», 1938) та зооморфна алегорія «Der Pudelmopsdackelpinscher und andere besinnliche Erzählungen» («Пудель-Мопс-Такса-Пінчер та інші споглядальні історії», 1940). У цих текстах антисемітський дискурс виходить на новий рівень, поєднуючи псевдобіологічну аргументацію з маніпулятивними казковими сюжетами.

Структурна організація книги «Der Giftpilz» підпорядкована чіткій дидактичній меті, а саме всебічній демонізації єврейства. Книга поділена на 15 розділів, кожен з яких методично фокусується на одному з конкретних аспектів юдаїзму, інтерпретованих крізь призму нацистської ідеології. Задля кращого засвоєння матеріалу дитячою аудиторією Гімер застосовує принцип повторення, тому кожен розділ завершується коротким віршованим підсумком. Такий прийом ритмізації виконував мнемонічну функцію, дозволяючи дітям легко запам’ятовувати основні антисемітські тези як прості рими.

У повчальній бесіді матері з сином людство порівнюється з грибами у лісі: є «хороші» (німці) і є «отруйні» (євреї). Ця аналогія виконує функцію абсолютної дихотомії, адже як отруйний гриб може вбити цілу родину, так і один єврей здатен знищити ціле село. Дитині нав’язується думка, що розрізнення «видів» людей є питанням виживання. Релігійний аспект дихотомії підкріплюється тезою про «євреїв-боговбивць», відповідальних за розп’яття Христа [Hiemer 1938, с. 6; 40], що остаточно розводить німців і євреїв по різні боки моральних барикад.

Гімер вправно протиставляє солідарність нацистської народної спільноти деструктивному впливу євреїв та їхніх ідеологій. В оповіданні «Wie wurde Arbeiter Hartmann ein Nationalsozialist» («Як робітник Хартманн став націонал-соціалістом») показано порятунок німця від «класової отрути» [Hiemer 1938, с. 30]. НСДАП зображується як сила, що рятує робітника від «шкідливого» впливу євреїв-комуністів, інтегруючи його назад у німецьку спільноту. Сюжет «Inge's Besuch bei einem jüdischen Doktor» («Візит Інге до єврейського лікаря») демонструє авторитет Союзу німецьких дівчат (BDM) [Hiemer 1938, с. 40]. Саме настанови організації, а не батьків, стають для героїні орієнтиром, що рятує її від небезпеки. Одним із найбільш показових є оповідання «Gibt es anständige Juden» («Чи бувають євреї порядні») [Hiemer 1938, с. 50]. Сцена у пабі, де висміюють єврея-ветерана Першої світової війни, має на меті зруйнувати міф про «хорошого сусіда». Гімер стверджує, що минулі заслуги чи особисті якості не мають значення, адже єврей залишається ворогом спільноти за фактом народження. Фінальний розділ «Ohne die Lösung der Judenfrage gibt es keine Rettung der Menschheit» («Без вирішення єврейського питання немає спасіння для людства») сакралізує партійну ієрархію (Гітлер, Герінг, Геббельс, Штрайхер), подаючи їх як єдиних гарантів порятунку людства [Hiemer 1938, с. 54].

Стратегія інверсії перетворює німців на беззахисних жертв єврейської підступності. Наприклад, в оповіданні «Wie ein deutscher Bauer von Haus und Hof geleitet wird» («Як німецького фермера вигнали з дому та двору») німецький селянин стає жертвою єврейських махінацій [Hiemer 1938, с. 24].

Втрата майна подається не як результат економічних обставин, а як наслідок спланованої диверсії «чужинців». Оповідання «Die Erfahrung von Hans und Else mit einem fremden Mann» («Досвід Ганса та Ельзи з незнайомцем») експлуатує батьківський та дитячій страх [Hiemer 1938, с. 28]. Єврей, який дає дітям цукерки, зображується як потенційний педофіл-

спокусник. Сюжетна розв'язка, де діти викликають поліцію, героїзує донос. Таким чином дитині навіюється, що видати єврея владі – це акт громадянської мужності та героїзму.

Хочемо відзначити, що Гімер присвячує значну частину книги псевдонауковому обґрунтуванню того, що єврейство – це незмінна біологічна та духовна вада. У розділах «Was ist der Talmud» («Що таке Талмуд») та «Was Christus über die Juden sagte» («Що Христос казав про євреїв») відбувається демонізація юдаїзму [Hiemer 1938, с. 10,16]. Релігійні тексти інтерпретуються як інструкції з обману «гоїв» (неєвреїв), а вбивство Христа подається як доказ диявольської природи народу. Розділ «Warum lassen sich Juden taufen» («Чому євреї хрестяться») [Hiemer 1938, с. 22] заперечує можливість асиміляції. Автор переконує, що хрещення це лише тактичний маскувальний хід. Найяскравішим прикладом расології є розділ «Wie man einen Juden erkennt» («Як розпізнати євреїв») [Hiemer 1938, с. 40]. Фізичні ознаки (криві носи, темне волосся, специфічний запах) та «злочинна натура» залишаються незмінними ознаками євреїв.

Принцип персоніфікації реалізується Гімером через створення цілісної галереї стереотипних образів-масок, кожен з яких конкретизує певний аспект «абстрактного зла» у зрозумілих для дитини сферах життя. Соціальна несправедливість втілюється у фігурі «експлуататора». В оповіданні «Wie behandelt der Jude seine Angestellten» («Як єврей ставиться до своїх працівників»), де єврей-роботодавець постає уособленням знущання над німецькою робітницею [Hiemer 1938, с. 26]. Тема економічної загрози розкривається через образи шахраїв торговців та адвокатів тощо. У сюжетах «Wie jüdische Händler betrügen» («Як обманюють єврейські торговці») та «Wie zwei Frauen von einem Jüdischen Rechtsanwalt hereingelegt wurden» («Як двох жінок обдурив єврейський адвокат») [Hiemer 1938, с. 34], у свідомості читача закріплюється аксіоматичне твердження про неминучість обману при будь-якій взаємодії з євреєм. Найбільш емоційно маніпулятивним є образ «садиста» в оповіданні «Wie die Juden Tiere quälen»

(«Як євреї катують тварин») [Hiemer 1938, с. 36]. Автор використовує сцену забою худоби для шокування дитячої аудиторії, вибудовуючи різку антитезу між «єврейською холоднокровною жорстокістю» та культивованою нацистами «німецькою любов'ю до природи». Завершує цю систему образ «ідолопоклонника» у творі «Reichtum ist der Gott der Juden» («Багатство – це Бог євреїв») [Hiemer 1938, с. 38], де духовна деградація єврейства пояснюється жадібністю, а гроші проголошуються їхнім єдиним божеством, заради якого вони готові на будь-які злочини.

На мікрорівні аналізу ми фіксуємо значне ускладнення лексичного ряду порівняно з книжкою Бауер. Ернст Гімер, як досвідчений пропагандист та знавець дитячої психології, насичує текст політичною термінологією, перетворюючи дитячу книгу на ідеологічний маніфест. Якщо у Бауер переважали абстрактні поняття, то Гімер вводить у дитячий лексикон конкретні партійні терміни: «Nationalsozialisten» (націонал-соціалісти), «Nationalsozialistischen Marsch» (націонал-соціалістичний марш), «Kommunisten» (комуністи). Більше того, автор апелює до авторитету вищого партійного керівництва, перетворюючи їхні імена на ідеологеми-символи: «General Göring» (генерал Герінг), «Reichsminister Dr. Goebbels» (Рейхсміністр доктор Геббельс), «Reichsführer Rosenberg» (Рейхсляйтер Розенберг), «Reichsjugendführer Schirach» (Рейхсфюрер молодіжного руху Ширах) [Hiemer 1938, с. 54-56].

Як і Бауер, Гімер використовує стратегію поляризації світу через атрибутивні конструкції, при цьому поглиблюючи їх значення. Прикметники «німецький» та «єврейський» тут остаточно втрачають описову функцію і стають маркерами етичної оцінки: «deutschen Wäldern» (німецькі ліси). Означення «німецький» автоматично сакралізує об'єкти. «Jüdischen Giftpilz» (єврейський отруйний гриб), «jüdische Nase» (єврейський ніс), «jüdischen Teufel» (єврейський диявол) [Hiemer 1938, с. 7-8; 10-12]. Прикметник «єврейський» виступає своєрідним синонімом небезпеки, хвороби та зла.

Найбільш зловісним та приголомшливим прикладом маніпуляції є використання бюрократичного евфемізму «die Lösung der Judenfrage» (вирішення єврейського питання) [Hiemer 1938, с. 54].

У контексті дитячої книги це може звучати як усунення певної соціальної проблеми, однак у реальності нацистської політики за цим терміном «Endlösung» (Остаточне вирішення) [Hiemer 1938, с. 56] ховався план фізичного винищення єврейства (Голокост). Використання такої термінології в літературі для дітей свідчить про підготовку молодого покоління до прийняття геноциду як «нормального» адміністративного рішення.

На відміну від Бауер, яка фокусувалася на фізичній потворності, Гімер використовує дисфемізми для криміналізації євреїв. Він вводить лексику, що асоціюється зі злочинним світом: «jüdischen Schwindel» (єврейське шахрайство), «jüdischen Gaunern» (єврейські шахраї/злодії) [Hiemer 1938, с. 15; 51]. Вираз «jüdischen Drill» (єврейська муштра) [Hiemer 1938, с. 35] використовується для демонізації релігійного виховання в Талмуді, подаючи його як підготовку до злочинів.

Функцію ритуальних формул виконують римовані двовірші, що завершують кожен розділ. Вони слугують дидактичним «моральним висновком», який дитина має засвоїти як аксіому. Апогеєм ідеологічної екзальтації є використання у фінальному оповіданні офіційного нацистського вітання «SIEG HEIL!» [Hiemer 1938, с. 56]. Це перетворює читання книги на акт політичної лояльності.

На відміну від простіших текстів Бауер, у Гімера з’являються специфічні абревіатури, зокрема BDM (Bund Deutscher Mädel – Союз німецьких дівчат) [Hiemer 1938, с. 30-33]. Використання таких скорочень є маркером «дорослості» та приналежності до обраної спільноти, що підвищує авторитет тексту в очах юного читача.

Якщо у книзі «Der Giftpilz» («Отруйний гриб») Ернст Гімер використовував ботанічну метафору для навчання дітей «розпізнаванню»

прихованого ворога, то у своїй наступній праці він звертається до зооморфних образів для обґрунтування расової теорії. Логічним продовженням індоктринації стає збірка «Der Pudelmopsdackelpinscher und andere besinnliche Erzählungen» («Пудель-Мопс-Такса-Пінчер та інші споглядальні історії», 1940), яка складається з 23 оповідань. Показово, що офіційний вісник для партійних лідерів НСДАП «Der Hoheitsträger» опублікував негативну рецензію на книгу, засудивши її за надмірний примітивізм [Bytwerk 2024, с. 1]. Втім, попри несприйняття окремими партійцями, книга виконувала свою функцію, насаджуючи дітям ідеї расової сегрегації через аналогії зі світу тварин.

Поляризація світу на «своїх» і «чужих» у цій книзі набуває тотального характеру, пронизуючи абсолютно всі оповідання. Гімер застосовує специфічну риторичну стратегію «натуралізації» антисемітизму. Структура кожного оповідання ідентична: автор спершу наводить зооморфний приклад зі світу фауни, описуючи шкідників (сарану, отруйних змій, гієн, трутнів), які несуть загрозу природному балансу. Після цього робиться маніпулятивний перехід до людського соціуму. На форзаці книжки автор стверджує, що «серед людей також є свої шкідники, і це євреї» [Hiemer 1940]. Таким чином, ненависть до євреїв подається не як політична позиція, а як природний закон самозбереження.

Наратив книги спрямований на мобілізацію німецької «спільноти» перед обличчям смертельної загрози. Текст просякнутий закликами до об’єднання та безкомпромісної боротьби. Кульмінацією цієї ідеї є фінальне оповідання «Ruf an die Jugend der Welt» («Заклик до молоді світу»). У ньому Гімер звертається безпосередньо до читача, вибудовуючи спадкоємність поколінь. Старше покоління (Гітлер та його соратники) заклало фундамент, а місія молоді завершити справу очищення світу від «паразитів» [Hiemer 1940, с. 92].

Для посилення емоційного впливу автор використовує образ дитини-жертви. У багатьох сюжетах саме діти стають об’єктами атаки «природних

ворогів»: дівчинку ледь не кусає отруйна змія, хлопчик страждає від укусів клопів або ледь не помирає від стьожкового черв'яка (солітера/глиста) [Hiemer 1940, с. 75-83]. Ця метафора має на меті викликати у читача екзистенційний страх і переконання, що єврейство – це не просто соціальний конкурент, а інвазивна загроза фізичному здоров'ю та життю кожної німецької дитини

Гімер вдається до тотального переписування історії, онтологізуючи роль єврея як «вічного руйнівника» [Hiemer 1940, с. 25; 30-31]. Складні соціально-політичні процеси пояснюються через примітивну конспірологію. Євреї призначаються єдиними винуватцями всіх історичних катастроф. Їм інкримінують організацію революцій, політичних переворотів, розв'язання воєн, створення безробіття та інфляції. Таким чином, єврейство подається як універсальна, незмінна сутність хаосу, що діє однаково в усі часи.

На відміну від попередніх книг, де зло персоніфікувалося в людських образах (лікаря чи адвоката), тут відбувається радикальна дегуманізація. «Ворог» повністю позбавляється людських рис і порівнюється з нижчими формами життя. Гімер створює стійкий асоціативний ряд: трутні, зозулі, гієни, хамелеони, клопи, сарана та бактерії тощо [Hiemer 1940, с. 7-95]. Всі ці алегорії уособлюють соціальний паразитизм, символізують підступність, боягузтво тощо. Цей прийом мав на меті зняти моральний бар'єр перед знищенням євреїв, прирівнявши це до санітарної обробки або боротьби зі шкідниками.

Лінгвістичний аналіз книги демонструє еволюцію тоталітарної мови в умовах воєнного часу. Якщо у попередніх виданнях автори ще вдавалися до маскування своїх намірів, то у цьому тексті Ернст Гімер переходить до відкритої риторики геноциду. Лексичний ряд твору спрямований на консолідацію нації перед обличчям «екзистенційної загрози». Ключові ідеологеми маркують простір «своїх» («Das deutsche Volk» (німецький народ), «nationalsozialistischen Deutschland» (націонал-соціалістична Німеччина), «Hitlerjugend» (Гітлерюгенд)) та сакралізують фігуру вождя

(«Adolf Hitler» (Адольф Гітлер). Новим і показовим є введення поняття «Judengegner» (ворог євреїв) як почесного статусу [Hiemer 1940, с. 34; 41; 92-95]. Бути ворогом євреїв у цій системі координат означає бути патріотом.

Атрибутивні конструкції продовжують виконувати функцію таврування, фіксуючи негативні ознаки як невід'ємні властивості об'єкта. Означення «jüdische» (єврейська) у словосполученнях «jüdische Gefahr» (єврейська небезпека) та «jüdischen Hehler» (єврейський перекупник/збувач краденого) перетворює іменники на маркери кримінальної та політичної загрози [Hiemer 1940, с. 24; 34].

Найважливішою знахідкою нашого аналізу є фактична відсутність евфемізмів, що маскували б наміри режиму. До 1940 року нацистська пропаганда відмовилася від «мови натяків» на користь прямих закликів до фізичного знищення. Гімер більше не добирає слів, формулюючи «єврейське питання» як дилему виживання. Яскравим доказом є цитата, яка не залишає простору для різночитань: «Ebenso wie die Schlangengefahr erst dann völlig behoben ist, wenn mit den Giftschlangen restlos aufgeräumt ist, so ist die Judenfrage erst dann gelöst, wenn das Judentum vernichtet ist. Die Menschheit muß wissen, daß es in der Judenfrage nur ein hartes «Entweder-Oder» gibt denn: Töten wir nicht die jüdische Giftschlange, dann tötet sie uns!» («Так само як небезпека від змій буде усунена лише тоді, коли отруйні змії будуть повністю знищені, так і єврейське питання буде вирішене лише тоді, коли єврейство буде знищене... Людство повинно знати, що в єврейському питанні є лише жорстке «Або ми – або вони», бо якщо ми не вб'ємо єврейську отруйну змію, то вона вб'є нас!») [Hiemer 1940, с. 73-74]. Тут дієслова «töten» (вбивати) та «vernichten» (знищувати) вживаються у прямому значенні, легітимізуючи вбивство у свідомості дитини.

Для реалізації стратегії тотальної дегуманізації Ернст Гімер використовує насичений спектр дисфемізмів, що поєднують біологічну, кримінальну та фізіологічну лексику. Зокрема, через зооморфні образи, такі як «die Drohnen» (трутні) та «Volksschädling» (шкідник народу) [Hiemer

1940, с. 2], євреї переносяться з категорії людей у категорію шкідливих комах, що підлягають «санітарній обробці». Цей ефект підсилюється кримінальною лексикою, що маркує їх як соціальну загрозу: «Bauernwürger» (душитель селян), «Leichenfledderer des Schlachtfeldes» (мародер, що обкрадає трупи на полі бою) та «jüdischen Schnorrer» (єврейський нахлібник) [Hiemer 1940, с. 13, 22]. Завершує образ ворога лексика фізіологічної огиди, яка фокусується на потворності: «verbogene Nase» (викривлений ніс), «krumme Beine» (криві ноги) та «teuflische Augen» (диявольські очі), що має на меті викликати у читача інстинктивне відторгнення [Hiemer 1940, с. 22, 61].

Замість моральних повчань, характерних для казок, кожне оповідання завершується ритуальним закликом до дії. Ці фінальні фрази, хоч і різняться за формою, але мають спільний імперативний посил: необхідність безжальної боротьби та знищення ворога. Вони функціонують як бойові накази, що мають закарбуватися у пам’яті.

Відсутність у тексті специфічних абревіатур та лозунговості пояснюється жанровою специфікою твору. Це псевдонаукова, «споглядальна» проза, яка претендує на об’єктивність біологічного дослідження, тому автор уникає надмірної плакатності, віддаючи перевагу переконливості «природних фактів».

Завершує наше дослідження аналіз альбому Філіпа Рупрехта «Juden stellen sich vor» («Євреї представляють себе»), що вийшов друком у 1934 році. Хоча ця праця традиційно розглядається як квінтесенція візуальної пропаганди, було б помилкою зводити її зміст виключно до карикатур. Критично важливим елементом структури книги є передмова, яка за своєю ідеологічною вагою не поступається графічній частині [Rupprecht 1934, с. 4-5]. Крім того, особливої ваги передмові надає той факт, що її автором є Юліус Штрайхер. Саме цей вступний текст задає необхідну оптику сприйняття, перетворюючи збірку ілюстрацій з розважального альбому на «документальний доказ» расової теорії, де слово і образ діють у

смертоносному тандемі.

Дихотомічний поділ світу реалізується через протиставлення «обізнаного німця» та «замаскованого єврея» [Rupprecht 1934, с. 4-5].

Штрайхер будує свою риторику на тезі про екзистенційну небезпеку. Він застерігає, що незнання зовнішніх ознак ворога дорівнює смерті. Риторика «небезпеки» повторюється рефреном, переконуючи читача, що єврей – це не просто інший, це – антипод людини.

У передмові німецький народ (Volk) зображується як довірлива, відкрита спільнота, яка стала жертвою цинічної єврейської експансії. Штрайхер стверджує, що євреї інфільтруються у німецьке суспільство, використовуючи мімікрію (маскування), щоб зруйнувати його зсередини [Rupprecht 1934, с. 4-5].

Стратегія інверсії тут працює на виправдання візуальної агресії альбому. Штрайхер постулює до того, що німці є жертвами обману, тому публікація карикатур – це не напад, а акт самозахисту. Логіка тексту така: «Ми повинні навчитися розпізнавати євреїв, щоб вижити» [Rupprecht 1934, с. 4-5]. Цим автор знімає з читача будь-яку моральну провину за споглядання образливих малюнків, перетворюючи перегляд карикатур на необхідний урок громадянської безпеки.

Ключовим елементом передмови є онтологічний зв’язок між зовнішністю та сутністю, що реалізується через принцип «фізіономічного детермінізму». Штрайхер наголошує, що фізична потворність, гротескно зображена Рупрехтом, слугує прямим доказом «чорної душі» єврейства. Ця теза підкріплюється псевдорелігійною аргументацією, згідно з якою сам Бог позначив євреїв як «творіння диявола» [Rupprecht 1934, с. 4-5].

Текст передмови підводить читача до головного висновку: єврей – це персоніфікація абсолютного зла. Штрайхер використовує метафору «Диявол в людській подобі» [Rupprecht 1934, с. 4-5]. Всі вади світу, від політичних криз до морального розкладу, втілюються в одній фігурі. Таким чином, боротьба проти єврея подається не як соціальний чи расовий конфлікт, а як

метафізична битва добра зі злом, де карикатури Рупрехта слугують портретами самого диявола.

На відміну від насичених партійною номенклатурою текстів Гімера та Бауер, у передмові Штрайхера центральною ідеологемою виступає сама назва газети «Der Stürmer». У контексті звернення вона втрачає значення простого періодичного видання і набуває статусу персоніфікованого «рятівника». «Der Stürmer» подається як єдиний форпост правди, що веде героїчну боротьбу з «всесвітньою єврейською пропагандою» [Rupprecht 1934, с. 4-5].

Атрибутивні конструкції сфокусовані на консолідації «своїх». Багаторазове повторення словосполучення «das deutsche Volk» (німецький народ) слугує маркером ідентичності. Штрайхер застосовує це означення як заклинання, постійно нагадуючи читачеві про його приналежність до спільноти, яка перебуває під загрозою і потребує захисту [Rupprecht 1934, с. 4-5].

Для створення образу ворога автор використовує політичні дисфемізми. Ключовим поняттям є «Judenherrschaft» (єврейське панування/засилля) [Rupprecht 1934, с. 4-5]. Цей термін має різко негативну конотацію. Він делегітимізує будь-яку соціальну активність євреїв, тавруючи її як тиранію та узурпацію влади.

Показовою характеристикою тексту є повна відсутність евфемізмів. Штрайхер, як головний ідеолог побутового антисемітизму, не вважає за потрібне маскувати свої думки. Його риторика є гранично відвертою, оскільки він не натякає на небезпеку, а прямо вказує на неї, що свідчить про повну нормалізацію мови ненависті у публічному просторі Третього рейху на момент публікації альбому.

Відсутність у тексті абревіатур, ритуальних формул та лозунговості пояснюється жанровою специфікою. Передмова написана у стилі «серйозної» аналітичної перестороги. Штрайхер тут виступає не як агітатор на мітингу (що вимагало б гасел), а як «експерт-расолог», чий тон має бути

переконливим та псевдонауковим, а не емоційно-екзальтованим.

Підсумовуючи аналіз текстуального компонента наявних у нас книг нацистської дитячої літератури, ми приходимо до висновку про її виняткову сугестивну ефективність. Автори цих творів досягли зловісної майстерності в інтеграції ідеології у повсякденне життя. Сюжети настільки органічно вплетені в реалії тогочасного побуту, що для незміцнілої дитячої психіки межа між вигадкою та правдою ставала абсолютно непомітною.

Окремої уваги в цьому контексті заслуговує книга Ернста Гімера «Der Pudelmopsdackelpinscher und andere besinnliche Erzählungen» («Пудель-Мопс-Такса-Пінчер та інші споглядальні історії»), ілюстрована Віллі Гофманном [Klee 2007, c. 246]. Наявна в ній система зооморфних метафор та алегорій стала апогеєм маніпулятивної педагогіки, дозволяючи нацистам безперешкодно формувати «правильний» світогляд, оминаючи раціональні бар'єри. В умовах тоталітарного режиму, що функціонує як інформаційний вакуум, розвиток критичного мислення стає неможливим, що робить таку пропаганду фатальною. Ми з повною відповідальністю можемо класифікувати цю літературу не як культурний продукт, а як когнітивну зброю, чия руйнівна сила на рівні свідомості співмірна з дією військового озброєння.

4.2 Візуалізація антисемітських меседжів засобами книжкової ілюстрації.

Фінальним етапом нашого дослідження є аналіз візуальної складової нацистської дитячої книги. Хоча розгляд вербальних стратегій дозволив нам виявити структуру антисемітського наративу, картина пропагандистського впливу була б неповною без детального осмислення специфіки ілюстрацій. У контексті дитячої літератури текст і зображення утворюють нерозривну мультимодальну єдність, проте саме візуальний образ часто відіграє домінуючу роль. Він діє в обхід раціонального мислення, миттєво

імплементуючи ідеологічні коди у підсвідомість дитини та закріплюючи образ ворога на рівні емоційного рефлексу [Лакіза 2025, с. 76].

Об’єктом інтермедіального аналізу стали роботи трьох художників, кожен з яких зробив свій внесок у формування нацистської іконографії. Першою ми розглянемо Ельвіру Бауер, яка виступила у подвійній ролі автора тексту та ілюстратора книги «Trau keinem Fuchs auf grüner Heid und keinem Jud auf seinem Eid», 1936 («Не вір ні лису на зеленій галявині, ні єврею і його присязі»), створивши цілісний візуально-вербальний наратив. Центральне місце у дослідженні посідає творчість провідного карикатуриста видавництва – Філіпа Рупрехта (Fips), чиїм «фірмовим» стилем оформлено дві ключові роботи: ілюстрації до «Der Giftpilz» 1934 («Отруйний гриб») та його власна авторська збірка «Juden stellen sich vor», 1934 (Євреї представляють себе). Третім художником є Віллі Гофманн (Willi Hofmann), який створив ілюстрації до зооморфної алегорії Гімера «Der Pudelmopsdackelpinscher und andere besinnliche Erzählungen», 1940 («Пудель-Мопс-Такса-Пінчер та інші споглядальні історії»). Варто зазначити, що на відміну від своїх відомих колег, постать Гофманна залишається найменш дослідженою, а відомості про його подальшу долю відсутні в історичних джерелах.

Застосовуючи розроблену семіотичну матрицю до книги «Trau keinem Fuchs auf grüner Heid und keinem Jud auf seinem Eid»,1936 («Не вір ні лису на зеленій галявині, ні єврею і його присязі»), ми проаналізували авторські ілюстрації Ельвіри Бауер. Її стиль можна охарактеризувати як «спрощений» або «наївний», що, однак, не зменшує, а навпаки посилює пропагандистський ефект, роблячи образи максимально доступними для дитячого сприйняття [Лакіза 2025, с.77-78].

Аналіз векторів показав, що агресія євреїв передається не через динаміку тіла, а через міміку. Домінуючим є «погляд спідлоба» та неприродно розширені очі, що символізують приховану лють або підступність. Вектори «єхидної» посмішки (оголені зуби) маркують єврея як

хижака. Єдина сцена відкритої, кінетичної агресії – це жест вигнання (вектор руки), спрямований євреєм на німецького старця-жебрака. В інших випадках взаємодія з німцями зображена як намагання «втертися в довіру».

Бауер конструює ілюстрації так, щоб дитина-глядач чітко ідентифікувала «своїх» і «чужих» через механізм емпатії. Німці часто зображені у стані спокою або радісної взаємодії, що запрошує глядача до ідентифікації. Євреї ж виступають як об'єкти для спостереження. Вони часто зображені відокремленою групою, на яку вказують пальцем або на яку дивляться з осудом, спонукаючи дитину-читача зайняти таку ж позицію відстороненого судді.

Простежується стійка закономірність, де ідеалізовані образи німців (порядок, норма) розміщуються зліва («Дане»), тоді як карикатурні фігури євреїв (проблема, загроза) – справа («Нове»/«Негатив»). Яскравим прикладом є ілюстрація зі стінгазетою. Стенд «Der Stürmer» розміщено високо на стіні (зона «Ідеалу», істини), до якої тягнуться світловолосі діти (Додаток А). Натомість група обурених євреїв знаходиться внизу (зона «Реального», ницого), що символізує їхню пригніченість правдою нацистського слова. Використано прийом «хроматичної сегрегації». Світ «своїх» забарвлений у теплі, чисті, яскраві тони. Світ «чужих» маркується темними, брудними, холодними відтінками. Навіть колір шкіри виконує функцію расового маркера: німці сяють світлом, євреї мають землистий, темний відтінок обличчя.

Сюжети ілюстрацій настільки однозначні, що фактично не потребують текстового супроводу. Візуальний ряд є автономним: навіть неписемна дитина, розглядаючи картинки, безпомилково зчитує наратив «хороший німець – поганий єврей». Кожна сторінка будується на візуальній антитезі. Бауер протиставляє естетику арійської краси (стрункість, світле волосся, охайність) єврейській потворності (ожиріння, брудний рваний одяг тощо). Ця антитеза конотує моральну прірву.

Парадоксально, але саме карикатурний, спрощений стиль малюнків

сприяє натуралізації ідеології. Анатомічні невідповідності та гротеск не викликають у дитини відторгнення, оскільки нагадують звичну естетику казок.

Аналіз ілюстрацій Філіпа Рупрехта (Fips) до книги «Der Giftpilz» демонструє якісно новий рівень візуальної пропаганди порівняно з роботами Бауер. На відміну від статичних образів Бауер, Фіпс створює складні сюжетні композиції з активною взаємодією. Євреї активно контактують з німцями: посміхаються, вітаються, пропонують цукерки. Однак у контексті книги (метафора отруйного гриба) ці вектори дії зчитуються як мімікрія та пастка. Посмішка єврея тут – це не знак симпатії, а маска хижака, що заманює жертву (Додаток Б). Контрастним до «цукеркових» сцен є зображення ритуального забою худоби. Вектори дії тут спрямовані на вбивство тварини, а вектори погляду німецьких дітей-свідків виражають жах. Це створює емоційний шок, закріплюючи асоціацію «єврей = кров і смерть».

Фіпс майстерно використовує зонування простору для ідеологічного кодування. Зберігається принцип: зліва («Дане», норма) зображені здорові німецькі селяни або молодь, справа («Нове», проблема) – відокремлена група євреїв, що шпигує або плете інтриги. Наприклад, на ілюстрації, де батько повчає сина про небезпеку, самі «шкідники» (єврей, що намагається укласти угоду) знаходяться у правій, «негативній» зоні (Додаток В). Вертикальна ієрархія використовується для сакралізації влади. Портрети нацистських ідеологів (Штрайхер) завжди розташовані у верхній центральній частині композиції («Ідеал»), ніби наглядаючи та благословляючи німецький порядок знизу («Реальність») (Додаток В).

Художник використовує ту ж схему, що й Бауер, але у більш професійному виконанні. Світ «своїх» – це теплі, пастельні, «сонячні» тони. Світ «чужих» – це брудно-сірі, коричневі, холодні відтінки. Цей контраст підсвідомо формує у дитини відчуття фізичної відрази та небезпеки, що походить від темних фігур.

Кожне зображення затиснуте в жорстку текстову раму: згори – назва оповідання (тема), знизу – цитата (інтерпретація). Цей подвійний анкораж виконує репресивну функцію, бо він не залишає дитині жодного шансу на власну, нейтральну інтерпретацію побаченого. Картинка ілюструє догму, а підпис перетворює її на вирок.

На малюнках з'являються євреї різного віку та статури (худі, товсті, старі, молоді), що візуалізує тезу: «єврей небезпечний у будь-якій подобі». Проте незмінними залишаються конотатори раси: специфічний ніс, губи, очі. Ілюстрація до твору «Reichtum ist der Gott der Juden», де єврей сидить на мішку з грошима, є чистою візуальною метафорою (Додаток В). Тут працює метонімія: персонаж зливається зі своїм капіталом, втрачаючи людську сутність і перетворюючись на символ жадібності.

На відміну від схематичних малюнків Бауер, Фіпс працює в манері академічного реалізму (з елементами гротеску в обличчях). Пропорції тіла, деталі одягу, пейзажі – все виглядає «як у житті». Цей натуралізм «виправдовує» ідеологічну конотацію. Дитина сприймає малюнок не як казкову вигадку, а як документальне відображення реальності. Потворність єврея на такому деталізованому малюнку здається біологічним фактом, а не художнім перебільшенням. Саме цей «отруйний реалізм» робив книгу Гімера настільки ефективною зброєю індоктринації.

Наступним об'єктом нашого аналізу є графічне оформлення ще однієї книги Гімера «Der Pudelmopsdackelpinscher und andere besinnliche Erzählungen» 1940 (Пудель-Мопс-Такса-Пінчер та інші споглядальні історії), виконане художником Віллі Гофманном.

На відміну від динамічних сцен у Фіпса, ілюстрації Гофманна характеризуються статичністю та малим форматом. Тут майже відсутні вектори дії. Натомість домінує концептуальна функція, коли малюнки працюють як ілюстрації до енциклопедії, фіксуючи певні «види» істот. Єдиним винятком, що розриває це коло потворності, є фінальна ілюстрація до твору «Ruf an die Jugend der Welt». Зображення ідеалізованого хлопчика з

Гітлерюгенду виступає візуальним втіленням «майбутнього» (Додаток Г), створюючи різкий контраст із попередньою галереєю дегенеративних образів.

Попри малий розмір зображень, Гофманн часто використовує прямий погляд персонажа-єврея на читача. Згідно з класифікацією Кресса ван Леувена, це вектор «Вимоги» (Demand) [Kress, van Leeuwen 1996, с. 13-15]. Однак у даному контексті цей погляд не просить співчуття, а створює ефект дискомфорту та конфронтації, змушуючи дитину відчути на собі «лихий погляд» ворога, про який йдеться в тексті.

Специфікою верстки є те, що ілюстрації не винесені на окремі сторінки, а врізані безпосередньо в текст. Вони розміщуються одразу після опису ситуації або на початку розділу. Це забезпечує миттєвий анкораж тим, що дитина читає про «підступність» і тієї ж миті отримує візуальне підтвердження, не маючи часу на критичну паузу. Текст і образ зливаються в єдиний інформаційний потік.

Гофманн візуалізує центральну метафору книги – порівняння євреїв з шкідниками. Хоча стереотипні риси (ніс, вуха тощо) збережено повністю, вони часто подаються в контексті, що асоціативно пов’язує їх з тваринним світом.

Художник застосовує змішаний стиль. Однак завдяки єдиній графічній манері ця різниця стирається. Карикатура «натуралізується», оскільки потворність єврея виглядає так само «природно» і переконливо, як і анатомія жука чи гієни. Це візуально легітимізує расову теорію, ставлячи її в один ряд із законами природи.

Завершує наше дослідження аналіз авторського альбому Філіпа Рупрехта (Fips) «Juden stellen sich vor» (1934). Оскільки книга не містить сюжету, вектори дії між персонажами відсутні. Євреї тут «ні з ким не взаємодіють», вони ізольовані у просторі сторінки. Ілюстрації виконують аналітичну функцію. Кожен малюнок презентує не конкретну особу, а узагальнений соціальний тип («клас» об’єктів). Фіпс створює візуальний

реєстр ворогів, методично перераховуючи їхні різновиди: релігійний фанатик, злочинець, корупціонер тощо.

Абсолютна більшість персонажів зображена анфас або у напівоберта, їхній погляд сфокусований прямо на глядачеві (Додаток Г). Це створює ефект агресивної конфронтації. Персонаж не просто існує на папері, він «дивиться» на дитину, порушуючи її особистий простір. Кожна карикатура займає окремий аркуш і розташована строго по центру. Це надає об'єкту максимальної ваги, перетворюючи його на єдиний фокус уваги. Єврей подається як експонат під мікроскопом, який необхідно детально вивчити.

Використання чорно-білої графіки виконує функцію візуального спрощення. Відсутність кольору дозволяє художнику зосередитися на лініях та формі, гіперболізуючи фізичні вади. Високий контраст між чорним силуетом та білим фоном робить образ візуально важким і загрозливим.

Текст під малюнками виконує роль номінативного анкоражу. Підписи не описують дію, а навішують ярлик: «der Schnorrer» (жебрак/нахлібник), «der Viehjude» (торговець худобою), «der Schmuser» (балакун/обманщик), «der Ganeff» (злодій). Використання специфічного жаргону (ідишизмів у зневажливому контексті) маркує зображених як представників кримінального або маргінального світу. Підпис діє як вирок, остаточно фіксуючи сутність зображеного типу (Додаток Г).

Рупрехт використовує систему візуальних кодів (атрибутів), щоб ідентифікувати соціальну загрозу. Кожен тип має свій предмет-маркер:

- Рабин тримає Талмуд – символ духовної отрути (Додаток Г);
- М'ясник стискає закривавлений ніж (Додаток Г).

Хоч стиль відверто карикатурний, передмова Штрайхера нав'язує дитині думку, що гротескний вигляд – «справжнє» обличчя євреїв, формуючи візуальний канон ворога. Художник створює канон відрази, який стає еталоном для візуальної ідентифікації ворога в реальному житті.

ВИСНОВКИ

В умовах російсько-української війни, яка має геноцидний характер і націлена на знищення української нації, гуманітарні науки покликані відігравати важливу роль. Спрямована на осмислення загроз тоталітаризму і викликів дегуманізації, з якими зіткнулися українці і цивілізований світ в цілому, гуманітаристика активно розробляє стратегії зміцнення резильєнтності людства. Однією з таких стратегій постає вивчення історичного досвіду з метою запобігання повторенню трагічного минулого. Сучасна політика денацифікації, яку веде російська федерація, постає відлунням цілеспрямованої геноцидної ідеології Третього рейху, жахливим продуктом якої став Голокост. В цьому контексті аналіз ролі літературних творів у формуванні антисемітського дискурсу набуває гострої актуальності. На особливу увагу заслуговують тексти, адресовані дитячій аудиторії, яка є найбільш вразливою категорією для індоктринації, оскільки її світогляд перебуває на стадії формування і з легкістю може стати об’єктом маніпуляцій.

Найрепрезентативнішими творами цього типу правомірно вважати друковану продукцію видавництва «Stürmer-Verlag», яке в часи Третього рейху стало по суті одним із потужних рупорів антисемітизму. Адресовані дитячому загалу ілюстровані книги «Trau keinem Fuchs auf grüner Heid und keinem Jud bei seinem Eid» (1936) Bauer E., «Der Giftpilz» (1938) Hiemer E., «Der Pudelmopsdackelpinscher und andere besinnliche Erzählungen» (1940) Hiemer E., «Juden stellen sich vor» (1934) Rupprecht Ph. (Fips) відіграли важливу роль у формуванні антиєврейських настроїв і долучилися до формування ідеології Hitlerjugend. Ці тексти ще не обиралися предметом системного аналізу в контексті ідеологічно маркованого дискурсу, що й зумовило вибір теми нашого магістерського дослідження та його наукову новизну.

Аналіз творів, які несуть відбиток ідеології Третього рейху і

одночасно є конституентом антисемітського дискурсу, потребує міждисциплінарного підходу, що вибудовується на поєднанні здобутків літературознавства, лінгвістики, історії, політології, психології та інтермедіальних студій. Саме такий полікритичний підхід було використано в цьому магістерському дослідженні, націленому на виявлення механізмів формування антисемітського світогляду німецького загалу через семантику, вербальні та візуальні коди ключових творів дитячої літератури Третього рейху.

У роботі вперше застосовано авторський алгоритм полікритичного аналізу, що поєднує соціофілософський підхід до семантики антисемітизму (М. Шверендт) та лінгвістичний інструментарій дослідження тоталітарної мови (Л. Масенко). Це дозволило виявити антисемітську природу сюжетики творів і розкрити глибинні механізми вербальної та візуальної сугестії, простеживши еволюцію пропагандистських стратегій від побутових маніпуляцій до риторики геноциду.

За результатами аналізу, представленого у першому розділі роботи, встановлено, що антисемітська пропаганда у нацистській Німеччині не була спонтанним явищем, а являла собою історично зумовлену, інституційно керовану систему комунікації, спрямовану на формування «расової свідомості» з раннього віку. Застосування розробленого нами гібридного алгоритму, що поєднує соціологічний аналіз семантики, лінгвістичний інструментарій дослідження тоталітарної мови та методи візуальної семіотики, дозволило продемонструвати, що дитячі книги видавництва «Stürmer-Verlag» є пропагандистськими текстами.

З’ясовано, що ключові автори видавництва – Ельвіра Бауер, Ернст Гімер – використовували свій педагогічний та мистецький досвід для створення специфічного жанру «антисемітської дидактики», що еволюціонувала синхронно з радикалізацією режиму. Полікритичний аналіз текстів продемонстрував чітку градацію методів індоктринації: від формування побутової дихотомії «Ми – Вони» до впровадження метафори

прихованої біологічної загрози. Апогеєм цієї стратегії стала зооморфна дегуманізація та відмова від евфемізмів, завдяки якій відбувалася підготовка дитячої свідомості до прийняття ідеї фізичного знищення євреїв як санітарної необхідності.

Водночас доведено, що критично важливу роль у цьому процесі відігравав візуальний компонент. Аналіз ілюстрацій Е. Бауер, Ф. Рупрехта та В. Гофманна засвідчив, що нацистські художники використовували прийом «натуралізації», маскуючи ідеологічні конструкти під реалістичні зображення, що змушувало дитину сприймати гротескні стереотипи як документальну правду та закріплювало принцип «фізіономічного детермінізму».

Підсумовуючи, можна стверджувати, що проаналізована дитяча література була не культурним продуктом, а досконалою когнітивною зброєю. Як багаторівнева сугестивна структура, вона виконувала ідеологічну функцію, формуючи у свідомості німецького дитячого читацького загалу вкрай негативне ставлення до єврейського народу. Тексти та ілюстрації, ідеально імплементовані в реалії тогочасного побуту, створювали навколо дитини потужне ідеологічне поле, у якому раціональне мислення ставало неможливим, а ненависть – безальтернативною нормою. Влучність дібраних метафор та алегорій перетворила ці книги на інструмент духовно-ментальної руйнації, виховавши покоління, здатне вчиняти злочини проти людяності без жодних докорів сумління, що є найстрашнішим уроком історії для сучасності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

СПИСОК ТЕОРЕТИЧНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 25 пунктів. Програма Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини (НСДАП). URL: https://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1920.Hitler.php (дата звернення: 06.06.2025).

2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. 2-ге вид., доп. Київ : ВЦ «Академія», 2009. 376 с.

3. Брик С. О. Назви «єврей» і «жид». *Діялоги*. *[Єрусалим],* 1985. Ч. 7–8. С. 8.

4. Гаухман М. В. Єврейський погром у Луганську в жовтні 1905 року: рапорт слов'яносербського повітового справника та історичний міф про луганський погром. *Український археографічний щорічник*. 2016. Вип. 19–20. С. 448–464. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0000798750 (дата звернення: 07.08. 2025).

5. Даниленко В. М. «Космополітизм», ідеологічна кампанія боротьби з «безрідними космополітами» і чергова сталінська терористична чистка в СРСР. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. Київ : Наукова думка, 2008. Т. 5: Кон Кю. С. 568. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Kosmopolitizm (дата звернення: 07.06.2025).

6. Діккенс Ч. Олівер Твіст / пер. з англ. В. Черняхівської. Київ : ДВУ, 1929. 592 с.

7. Дробот Р. Методологічні принципи «аналітики влади» М. Фуко. *Вісник Львівського університету*. Серія: Філософсько-політологічні студії. 2011. Вип. 1. С. 252–258. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlu_fps_2011_1_29 (дата звернення 07. 08. 2025).

8. Еліот Т. С. Геронтіон. URL:https://www.poetryfoundation.org/poems/47254/gerontion (дата звернення: 07.06.2025).

9. Іоан Золотоустий. Проти юдеїв. Слово перше. *Творіння святого Іоана Золотоустого*. Т. 1, кн. 2. URL: https://parafia.org.ua/biblioteka/svyatoott

sivski-tvory/ioan-zolotoustyj-povne-zibrannya-tvorin-u-12-tomah/tvorinnya-svyatoho-ioana-zolotoustoho-tom-i-knyha-2/proty-yudejiv-slovo-pershe/ (дата звернення: 07.06.2025).

10. Карась А. Ф. Семіотична перспектива інтерпретації реальності як дійсності. *Філософська думка*. 2008. № 5. С. 16–29.

11. Ковальська Н. Питання типології дискурсу. *Науковий вісник Херсонського державного університе*т. Серія: Лінгвістика. 2014. Вип. 21. С. 120–123.

12. Ковчак В. О. Дискурс як чинник суспільного здійснення людини. *Гілея: науковий вісник*. 2015. Вип. 97. С. 203–207.

13. Кудінов Д. Історичний дискурс причин єврейських погромів в Україні у жовтні 1905 року: селянський вимір. *Етнічна історія народів Європи*. 2014. Вип. 42. С. 85–94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2014_42_14 (дата звернення: 11.06.2025).

14. Лакіза А. Візуальні коди як форми репрезентації антисемітського дискурсу в дитячій літературі Третього рейху 1930-х років. *Пріоритети сучасної філології: теорія і практика : матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених*. Полтава : ПНПУ, 2025. С. 76–79. URL: https://publishing.pnpu.edu.ua/catalog/download/791/1224/9544?inline=1 (дата звернення 11.06. 2025).

15. Масенко Л. Мова радянського тоталітаризму. Київ: Кліо, 2017. 238 с.

16. Орвелл Дж. 1984 / пер. з англ. В. Стельмах. Київ : Bookchef, 2024. 368с.

17. Павлюк Л. С. Структурно-семантична організація дискусійно-полемічного дискурсу (За матеріалами укр. політ. публіцистики 1-ї пол. XX ст.) : дис. …канд. філол. наук. 10.01.08. – К., Львів, 1996. 201 с.

18. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації. Київ : ВЦ «Київський університет», 1999. 308 с.

19. Серажим К. С. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність [на матеріалах сучасної газетної публіцистики] : монографія. Київ : КНУ, 2002. 392 с.

20. Ситник І. В. Дискурс в сучасній лінгвістиці. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2020. № 46, Т. 2. С. 123–126.

21. Типологія сучасного дискурсу : монографія / за ред. Т. М. Корольової, Н. С. Жмаєвої. Київ : Освіта України, 2016. 160 с.

22. Торкут Н. М., Лакіза А. Ю. Новомова в німецькій дитячій літературі 1930-х років: структура, семантика, функції. *Іноземна філологія у XXI столітті : тези доп. XVI Міжнар. наук. конф. (22 листопада 2024 р.).* Запоріжжя : ЗНУ, 2024. С. 60–63. URL: https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi82/0061822.pdf (дата звернення 03.06.2025).

23. Хабермас Ю. Комунікативна дія і дискурс – дві форми повсякденної комунікації / пер. Л. Ситниченко. *Першоджерела комунікативної філософії*. Київ : Либідь, 1996. С. 84–90.

24. Черняк Ю. І. Інтердисциплінарні виміри проблеми типології дискурсів та літературознавча аналітика. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні наук*и. 2010. № 2. С. 94–100.

25. Черняк Ю. І. Літературний дискурс як комунікативний феномен. *Держава та регіони. Серія: Гуманітарні науки*. 2014. № 4. С. 19–23.

26. Черняк Ю. І. Літературний дискурс як рецептивний феномен. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Філологічні науки*. 2011. № 11 (222). С. 124–130.

27. Черняк Ю. І. Методологічний дискурс сучасного літературознавства й філософія. *Дні науки в Класичному приватному університеті : тези наук.-практ. конф. (23–24 жовтня 2008 р.)* / ред. кол.: В. М. Огаренко та ін. Запоріжжя : КПУ, 2008. Т. 3. С. 39–40.

28. Черняк Ю. І. Поняття «дискурс» в категоріальній сітці сучасної філологічної науки. *Держава та регіони. Серія: Гуманітарні науки*. 2006. № 3. С. 9–16.

29. Шевченко І. С., Морозова О. І. Проблеми типології дискурсу. *Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен : монографія* / під заг. ред. І. С. Шевченко. Харків : Константа, 2005. С. 233–236.

30. Янкович М. В. Поняття дискурсу в гуманітарних науках та визначення терміна «дискурс» в лінгвістиці. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія.* 2015. Вип. 19. С. 123–126.

31. Althusser L. Ideology and Ideological State Apparatuses (Notes towards an Investigation). *Marxists Internet Archive*. URL: https://www.marxists.org/reference/archive/althusser/1970/ideology.htm (date of access: 20.06.2025).

32. Barthes R. The rhetoric of the image. *Visual culture: the reader* / ed. by J. Evans, S. Hall. London : Sage Publications Ltd, 1999. P. 33–40.

33. Benveniste E. Problèmes de linguistique générale. T. 1. Paris : Gallimard, 1966. 356 p.

34. Benveniste E. Problèmes de linguistique générale. T. 2. Paris : Gallimard, 1974. 288 p.

35. Benz W. Bilder vom Juden: Studien zum alltäglichen Antisemitismus. München : C.H. Beck, 2001. 161 s.

36. Berger J. P., Gerson S. P. Teaching Jewish History. Springfield : Behrman House Publishing, 2005. 280 p.

37. Bergmann W. Geschichte des Antisemitismus. 6. Aufl. München : C.H. Beck, 2020. 144 s.

38. Blobaum R. E. Antisemitism and Its Opponents in Modern Poland. Ithaca : Cornell University Press, 2005. 368 p.

39. Bonnell A. G. Shylock in Germany: Antisemitism and the German Theatre from the Enlightenment to the Nazis. London : Bloomsbury Academic, 2020. 254 p.

40. Botterweck G. J. Theological Dictionary of the Old Testament. Vol. 5. Grand Rapids : Wm. B. Eerdmans Publishing Company, 1986. 528 p.

41. Brown G., Yule G. Discourse Analysis. Cambridge : Cambridge University Press, 1983. 302 p.

42. Bytwerk R. German Propaganda Archive. Calvin University. URL: https://research.calvin.edu/german-propaganda-archive/pudel.htm (date of access: 01.12.2025).

43. Bytwerk R. Julius Streicher: The Man Who Persuaded a Nation to Hate Jews. New York : Marboro Books, 1989. 336 p.

44. Canivet G. De la justice dans l'affaire Dreyfus. Paris : Fayard, 2006. 419 p.

45. Craig G. A. Deutsche Geschichte 1866–1945. München : C.H. Beck, 1999. 806 s.

46. Declaration Nostra Aetate on the Relation of the Church to Non-Christian Religions (28 Oct. 1965). *Vatican.va*. URL: https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decl_19651028_nostra-aetate_en.html (date of access: 05.06.2025).

47. de Gobineau A. Essai sur l'inégalité des races humaines. URL: https://francegenocidetutsi.org/GobineauEssaiInegaliteRaces1.pdf (date of access: 07.06.2025).

48. Dijk T. A. van. Ideological discourse analysis. *New Courant*. 1995. №. 4. P. 135–161.

49. Eliot T. S. Burbank with a Baedeker: Bleistein with a Cigar. *Wikisource*. URL: https://en.wikisource.org/wiki/Poems_(Eliot,_1920)/Burbank_with_a_Baedeker:_Bleistein_with_a_Cigar (date of access: 07.06.2025).

50. Erb R., Bergmann W. Die Nachtseite der Judenemanzipation. Der Widerstand gegen die Integration der Juden in Deutschland 1780–1860. Berlin : Metropol, 1989. 303 s.

51. Feinermann E., Thalmann R. Die Kristallnacht. Frankfurt am Main : Athenäum, 1999. S. 13.

52. Foucault M. Discipline and Punish: The Birth of the Prison / trans. from French by A. Sheridan. New York : Random House, 1978. 333 p.

53. Foucault M. The Archaeology of Knowledge / trans. from French by S. Smith. New York : Pantheon Books, 1993. 254 p.

54. Foucault M. The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences. London : Routledge, 2001. 450 p.

55. Goldhagen D. J. Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust. New York : Vintage, 1997. 656 p.

56. Grüttner M. Studenten im Dritten Reich. Paderborn ; München : Schöningh, 1995. 556 S.

57. Harper D. Discourse. Etymonline. URL: https://www.etymonline.com /word/discourse (date of access: 11.06.2025).

58. Harris Z. S. Discourse analysis: A sample text. *Language*. 1952. Vol. 28. P. 1–30, 474–494.

59. Hayes P. Warum? Eine Geschichte des Holocaust. Frankfurt am Main : Campus, 2017. 445 s.

60. Hendrix S. H. The Controversial Luther. *Word & World*. 1983. No. 3/4. P. 391–397.

61. Hilberg R. The destruction of the European Jews. New York : Holmes & Meier, 1985. 372 p.

62. Hoffmann T. Antisemitismus für Kinder. Ernst Hiemers Der Giftpilz (1938). *Der rote Wunderschirm. Kinderbücher der Sammlung Seifert von der Frühaufklärung bis zum Nationalsozialismus* / Hrsg. W. Wangerin. Göttingen : Wallstein-Verlag, 2011. 436 s.

63. Horch H. O. Judentum, Antisemitismus und europäische Kultur. Tübingen : Francke, 1988. 466 s.

64. Horowitz A. Shylock After Auschwitz: The Merchant of Venice on the Post-Holocaust Stage – Subversion, Confrontation, and Provocation. *Journal for Cultural and Religious Theor*y. 2007. Vol. 8, no. 3. P. 7–19.

65. Hunt P. Criticism, theory, and children's literature. Oxford : Blackwell Publishers, 1992. 252 p.

66. Javadi S. Propaganda Techniques: A Discourse Analysis of Resalat and Etemad-e Melli Editorials : Dissertation. Kuala Lumpur, 2017. 493 p. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/268879052.pdf (дата звернення: 07.07.2025).

67. Jud Süss. *Metzler Film Lexikon* / нrsg. M. Töteberg. 2. Aufl. Stuttgart : Verlag J. B. Metzler, 2005. S. 337–339.

68. Kamenetsky C. Children's Literature in Hitler's Germany: The Cultural Policy of National Socialism. Ohio : Ohio University Press, 2019. 359 p.

69. Kampe N. Studenten und "Judenfrage" im Deutschen Kaiserreich. Die Entstehung einer akademischen Trägerschicht des Antisemitismus. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1988. 485 S.

70. Klee E. Das Kulturlexikon zum Dritten Reich: Wer war was vor und nach 1945. Frankfurt am Main : S. Fischer, 2007. 715 s.

71. Klemperer V. Language of the Third Reich: LTI: Lingua Tertii Imperii. London : Bloomsbury, 2013. 316 p.

72. Koonz C., Pollock M. The Nazi Conscience. Grand Haven : Brilliance Audio, 2016.

73. Kress G., van Leeuwen T. Reading Images: The Grammar of Visual Design. New York : Routledge, 1996. 292 p.

74. L'Affaire Dreyfus, expression de l'antisémitisme. *Gallica*. URL: https://web.archive.org/web/20061128140222/http://gallica.bnf.fr/themes/PolXVIIIr.htm (date of access: 08.06.2025).

75. Linsler C.-E. Stürmer-Karikaturen. *Handbuch des Antisemitismus. Judenfeindschaft in Geschichte und Gegenwart*. Bd. 7: Literatur, Film, Theater und Kunst / Hrsg. W. Benz. Berlin, 2015. S. 477.

76. London J. Theatre Under the Nazis. Manchester : Manchester University Press, 2000. 356 p.

77. Maia Martins P. Der Stürmer in the work of Randall Bytwerk and the evolution of the german press. *Mediapolis – Revista de Comunicação, Jornalismo e Espaço Público*. 2023. No. 16. P. 49–66.

78. Makaryk I. R., Mchugh M. Shakespeare and the Second World War: Memory, Culture, Identity. Toronto : University of Toronto Press, 2012. 352 p.

79. Markus J. Geschichte: Antisemitismus in Europa. *Europäische Geschichte*. URL: http://europa.geschichte-schweiz.ch/antisemitismus.html (date of access: 04.06.2025).

80. Miquel P. La Troisième République. Paris : Fayard, 1989. 739 p.

81. Nick I. M. Nazis, Lies, and Lullabies. *Names.* 2022. Vol. 70, no. 4. P. 43–57. URL: https://doi.org/10.5195/names.2022.2474 (date of access: 04.06.2025).

82. Preferences and Situations: Points of Intersection between Historical and Rational Choice Institutionalism / ed. by I. Katznelson, B. R. Weingast. New York : Russell Sage Foundation, 2005. 345 p.

83. Pulzer P. Die Entstehung des politischen Antisemitismus in Deutschland und Österreich 1867 bis 1914. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2004. 384 S.

84. Rheinz H. Kabbala der Tiere, Tierrechte im Judentum. *Tierrechte, eine interdisziplinäre Herausforderung* / hrsg. IATE. Heidelberg, 2007. S. 234–252.

85. Richarz M. Jüdisches Leben in Deutschland II. Im Kaiserreich. Selbstzeugnisse zur Sozialgeschichte. Stuttgart : DVA, 1979. 508 S.

86. Röhl J. C. G. Kaiser, Hof und Staat: Wilhelm II. und die deutsche Politik. München : C.H. Beck, 2002. 296 S.

87. Rohling A. Der Talmudjude. Münster : Russell, 1876. 108 s.

88. Rosenthal L. Heinrich Heine als Jude. Berlin : Ullstein, 1973. 364 S.

89. Sammlung verschiedener Ausgaben der Zeitung "Der Stürmer" von 1923 bis 1944. URL: https://archive.org/details/der-sturmer-1939-nr-29-12-s.-scan-fraktur (date of access: 27.07.2025).

90. Schmitz-Berning C. Vokabular des Nationalsozialismus. Berlin : De Gruyter, 2007. 764 s.

91. Schoeps J. H. Wie antisemitisch waren die Sozialisten? *Über Juden und Deutsche. Historisch-politische Betrachtunge*n. Burg : Georg Olms Verlag, 2010. 325 s.

92. Schoeps K.-H. Literature and Film in the Third Reich. Rochester : Camden House, 2003. 371 p.

93. Schulman D. America's Most Dangerous Anti-Jewish Propagandist. *The Atlantic.com.*2023. URL:https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2023/11/henry-ford-anti-semitism/675911/ (date of access: 27.07.2025).

94. Schwerendt M. "Trau keinem Fuchs auf grüner Heid, und keinem Jud bei seinem Eid": Antisemitische Kinder- und Jugendbücher im Dritten Reich. Berlin : Metropol, 2009. 392 s.

95. Strauss H. A., Kampe N. Antisemitismus. Von der Judenfeindschaft zum Holocaust. Bonn : Bundeszentrale für politische Bildung, 1988. 288 S.

96. Strauss V. A brief history of antisemitism in U.S. higher education. *Washington Post*. 2023. Nov 13. URL: https://www.washingtonpost.com/education/2023/11/13/how-restricting-jews-created-modern-college-admissions/ (date of access: 08.06.2025).

97. Symington R. The Nazi Appropriation of Shakespeare: Cultural Politics in the Third Reich. Lewiston : Edwin Mellen Press, 2005. 248 p.

98. Szapor J., Kovács É. The Numerus Clausus in Hungary: Antisemitism, Gender, and Exile a Hundred Years On. URL: https://www.vwi.ac.at (date of access: 08.06.2025).

99. Taylor R. Film Propaganda: Soviet Russia and Nazi Germany. London : I.B. Tauris, 2006. 249 p.

100. Treß W. Wartburgfest. *Handbuch des Antisemitismus. Bd. 4: Ereignisse, Dekrete, Kontroversen* / hrsg. W. Benz. Berlin : De Gruyter Saur, 2011. S. 433–435.

101. Walter D. Antisemitische Kriminalität und Gewalt. Bonn : Dietz J.H.W. Nachf., 1999. 352 S.

102. Wippermann W. Ideologie. *Enzyklopädie des Nationalsozialismus* / hrsg. W. Benz, H. Graml, H. Weiß. München, 1998. S. 14.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

103. Біблія. Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту. Київ : Видання Київської патріархії УПЦ КП, 2009. 1387 с.

104. Енциклопедія українознавства. Словникова частина (ЕУ-ІІ) / гол. ред. В. Кубійович. Париж ; Нью-Йорк : Молоде життя, 1957. 4015 с. URL: http://litopys.org.ua/encycl/euii050.htm (дата звернення: 04.06.2025)

105. Лісовий В. Ідеологія. *Філософський енциклопедичний словник* / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Абрис, 2002. С. 235–236.

106. Мартинюк А. П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. 196 с.

107. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. 742 с.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

108. Bauer E. Trau keinem Fuchs auf grüner Heid und keinem Jud bei seinem Eid. Nürnberg : Stürmer-Verlag, 1936. 46 s.

109. Hiemer E. Der Giftpilz. Nürnberg : Stürmer-Verlag, 1938. 57 s.

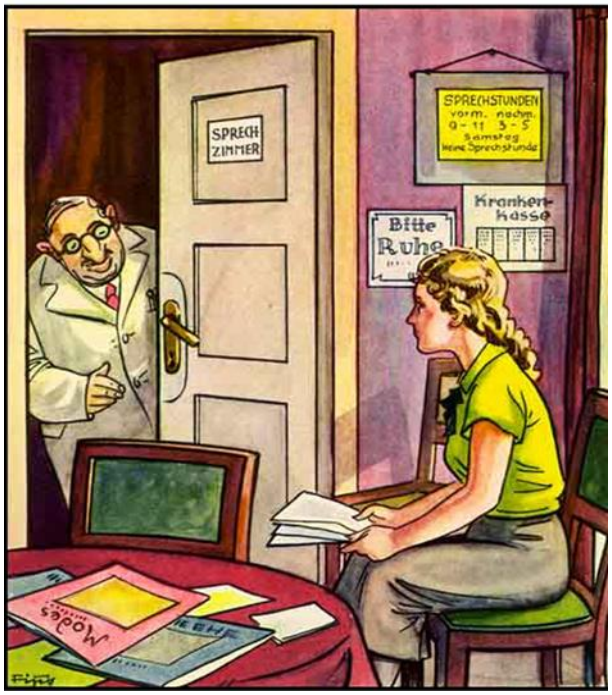
110. Hiemer E. Der Pudelmopsdackelpinscher und andere besinnliche Erzählungen. Nürnberg : Stürmer-Verlag, 1940. 94 s.

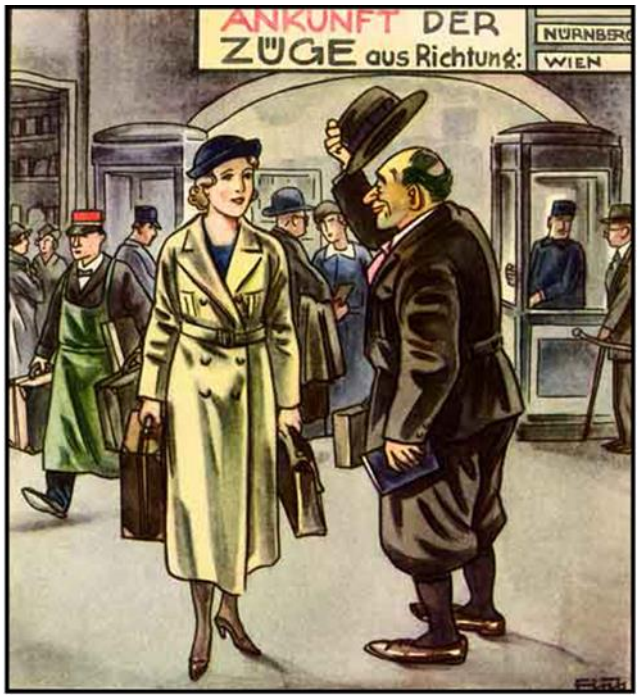
111. Rupprecht P. Juden stellen sich vor. Nürnberg : Stürmer-Verlag, 1934. 31 s.

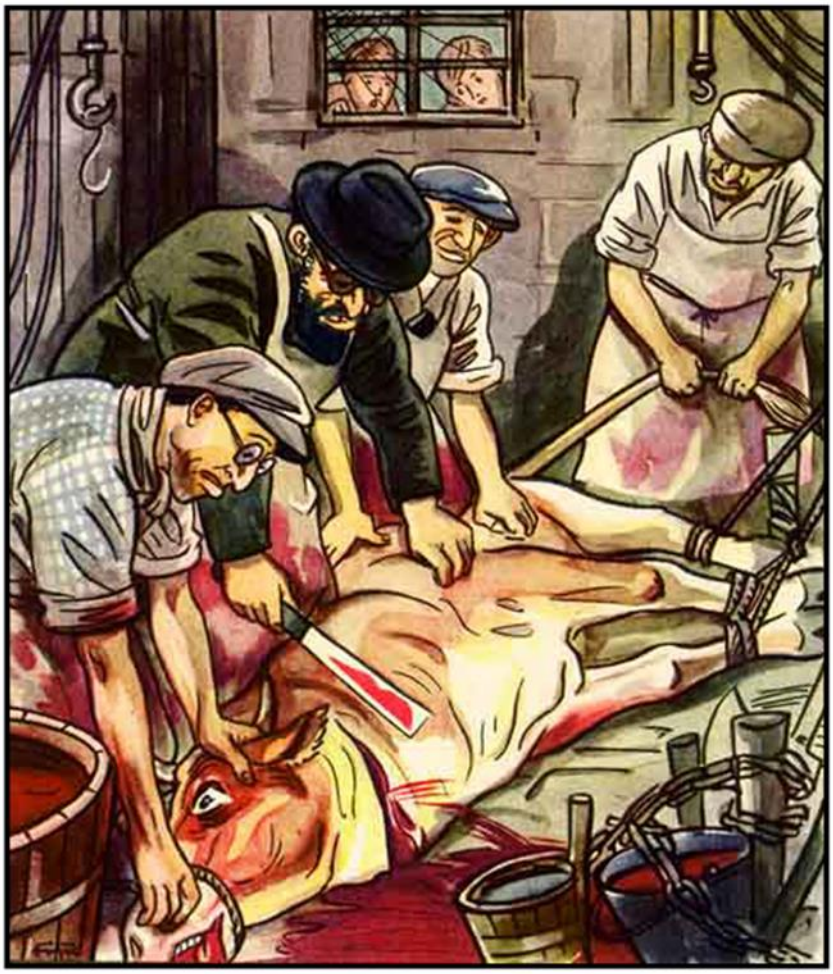
ДОТАТОК А

Der Stürmer
So schreibt Amerika!
Achtung!
Wie der Jude betrügt!
Gauleiter
Julius Streicher
spricht:
Der Talmudjude
Juden sind unser Unglück!
Lest den Stürmer!!!

ДОТАТОК Б

SPRECH ZIMMER
SPRECHSTUNDEN
vorm. nachm.
9-11 3-5
Samstag
keine Sprechstunde
Kranken-kasse
Bitte Ruhe

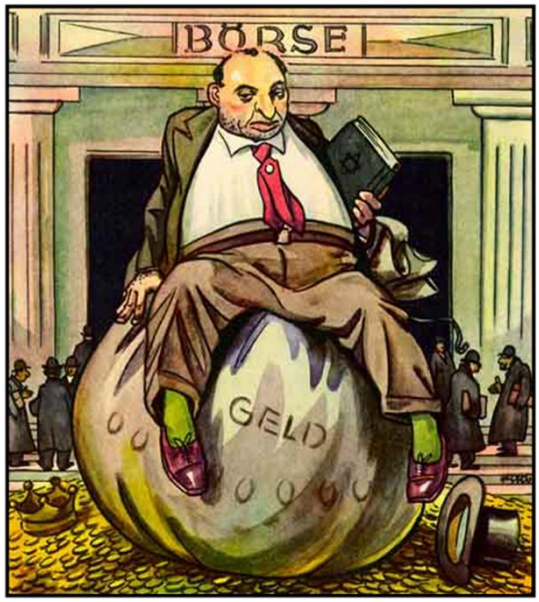

ANKUNFT DER ZÜGE aus Richtung:
NÜRNBERG
WIEN

ДОДАТОК В

Julius Streicher
spricht
in der Volkshalle
über
die
Juden
sind unser
Unglück

BÖRSE
GELD

ДОТАТОК Г

ДОТАТОК Д

Der Schnorrer

Der Ganeff

TALMUD
Der Rabbi

Der Judenmetzger

ZUSAMMENFASSUNG

Die Arbeit untersucht ideologische Indoktrination in der Kinderliteratur des nationalsozialistischen Deutschlands mit Fokus auf propagandistische Mechanismen.

Gegenstand der Untersuchung sind der antisemitische Diskurs sowie die verbalen und visuellen Mechanismen antisemitischer Propaganda in der illustrierten Kinderliteratur des Dritten Reiches.

Ziel der Arbeit ist die Analyse, wie Texte und Illustrationen in Kinderbüchern des Dritten Reiches antisemitischen Hass formten:

- die Bestimmung der Natur und Typologie des antisemitischen Diskurses sowie die Entwicklung eines Analyseinstrumentariums anhand zentraler Werke der Kinderliteratur des nationalsozialistischen Deutschlands;
- die Durchführung einer umfassenden Analyse der verbalen und visuellen Codes in den Schlüsselwerken von E. Bauer, E. Hiemer, F. Rupprecht und W. Hofmann sowie die Identifikation der Mechanismen der Herausbildung eines antisemitischen Weltbildes bei deutschen Kindern jener Zeit.

Die methodologische Grundlage der Untersuchung bildet ein автopspezifischer interdisziplinärer polykrischer Ansatz, der den sozialphilosophischen Analyseansatz der Semantik des Antisemitismus nach M. Schwerendt, die linguistische Dekonstruktion totalitärer Sprachmechanismen nach L. Masenko sowie die Semiotik visueller Propaganda integriert, die auf der „Grammar of Visual Design“ von G. Kress und T. van Leeuwen sowie auf der „Rhetorik des Bildes“ von R. Barthes basiert.

Die wissenschaftliche Neuheit der Arbeit liegt in der Anwendung eines eigens entwickelten polykrischen Analysealgorithmus, der es ermöglichte, Mechanismen der Suggestion offenzulegen und die Evolution der Propaganda von alltäglichen Manipulationen hin zur Rhetorik des Genozids nachzuzeichnen.

Stichwörter: *antisemitischer Diskurs, Kinderliteratur, Drittes Reich, nationalsozialistische Propaganda, Feindbild, ideologische Indoktrination.*

Декларація

академічної доброчесності

здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ

Я, Лакіза Анастасія Юліївна, студентка 2 курсу магістратури, форми навчання: денна, факультету іноземної філології, спеціальність 035 Філологія, освітньо-професійна програма «Сучасні лінгвістичні і перекладознавчі студії (німецька мова, англійська мова)», адреса електронної пошти alakiza02@gmail.com,

- підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Антисемітський дискурс в дитячій літературі третього рейху: структура, семантика та паралінгвальні особливості» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлений/ознайомлена;

- заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;

- згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою Інтернет-системи, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

Дата ___ Підпис _____ ПІБ (студент) _____